

P. RAMUS
DE
MILITIA
CAESARIS
PASTOR 1574

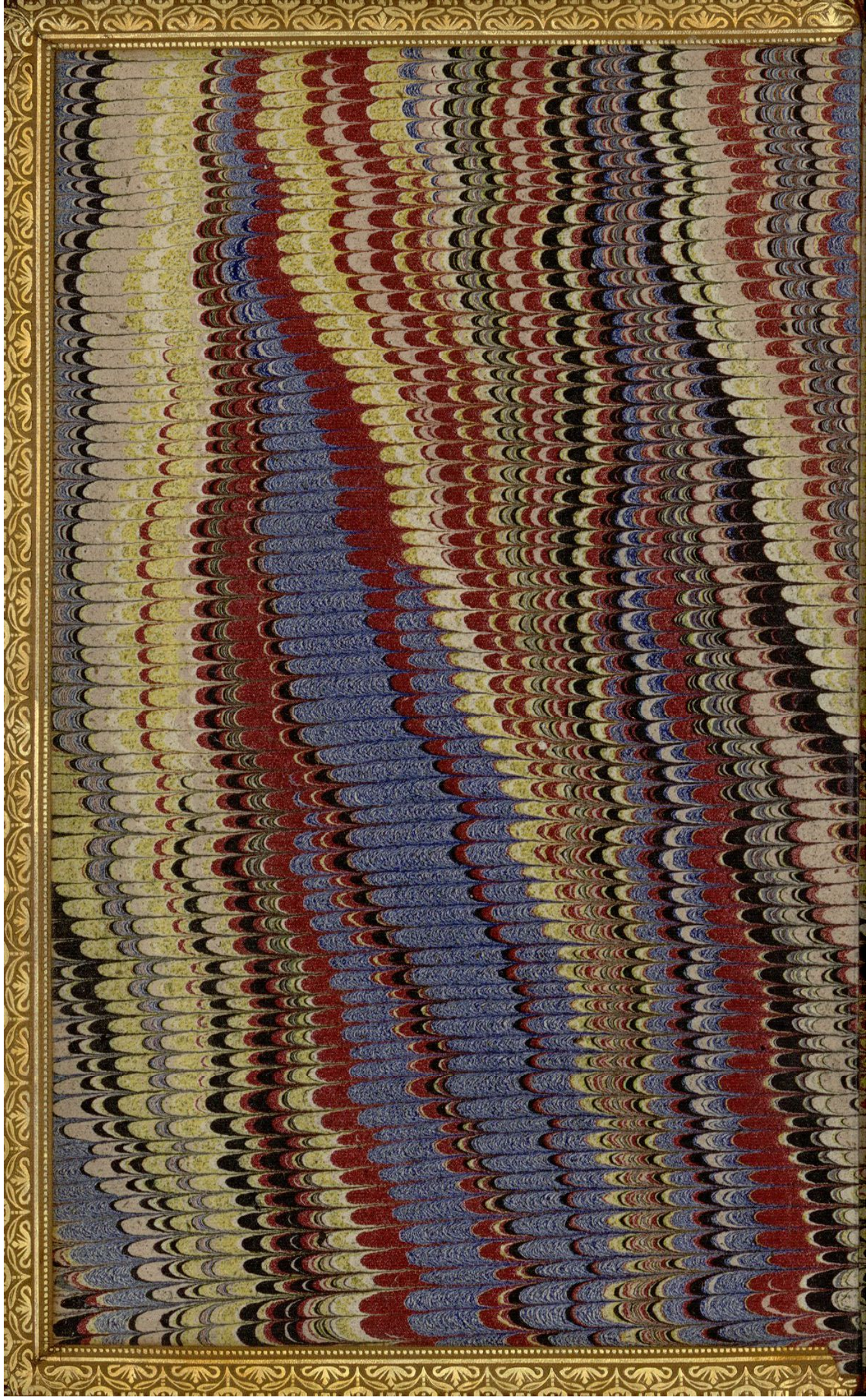

VCM

in - 12°

6494

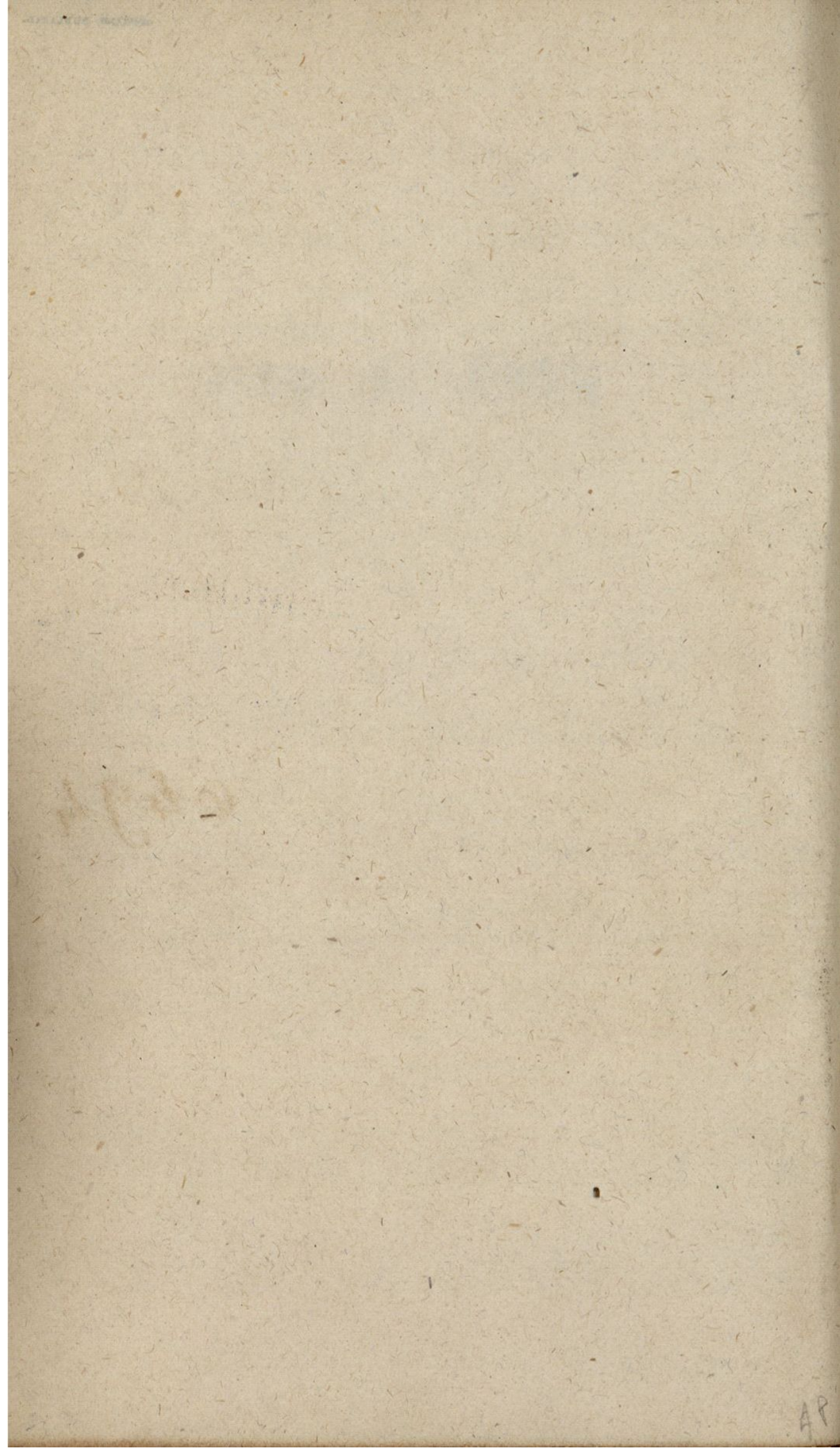
SORBONNE

VCM Б= 5434

2474

PETRI RA-

MI SVMMI PHI-
LOSOPHI ET ORA-
toris Liber,

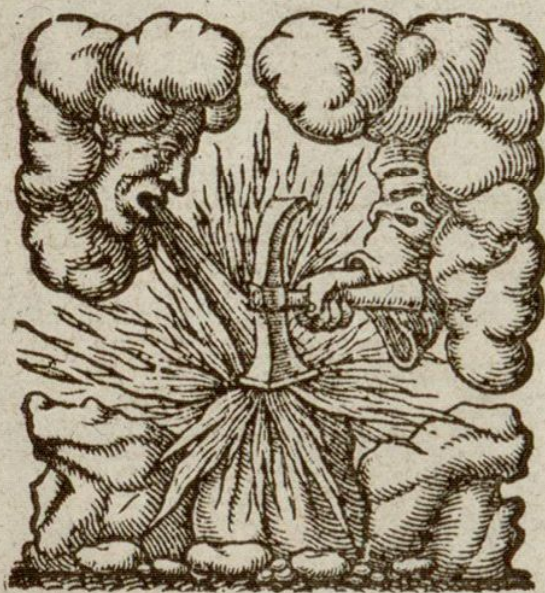
DE MILITIA C. IV.
LII CAESARIS.

Cum Præfatione,
IOANNIS THOMAE
Freigij I. V. D.

BIBLIOTHEQUE
de

MT COUSIN

6494

BASILEAE,
PER SEBASTIANVM
Henricpetri.

PETRI R A

MI S V M M I P M

LOSO P M I T O M

LOM I P M

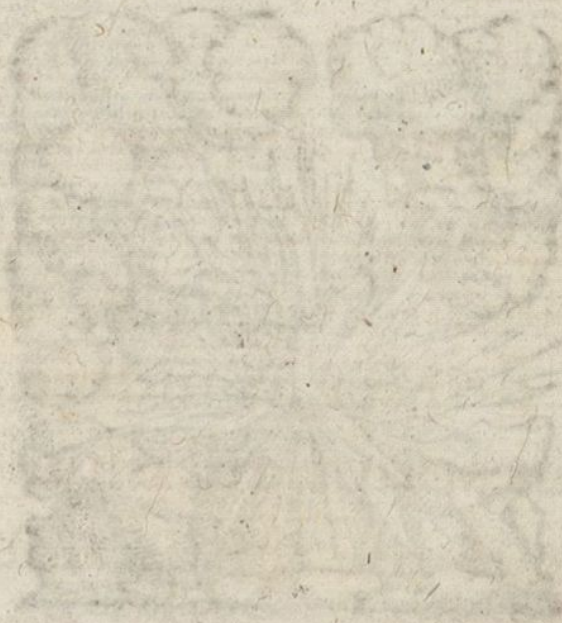
DE MILITIA C IV

LII C A S A R I

Cum Examine

IO A N N I S T H O M A S

M P L V D

B A S I L I E

P E R S E R A S I A N M

Hindoo

GENEROSO DOMI
NO LAZARO A' SVVEN
DY: DOMINO IN BURCK-
heim, HohenLandspurg, &c. Domino
Suo Colendissimo S.

V M Petri Rami,
summi huius ætatis
& Philosophi & Ora
toris Commentarij il
li de Veteri C. Iulij
Cesaris militari disci
plina, de nouo in publicum æderẽ
tur, GENEROSE DOMINE: his
quæ patronum aliquem non modo
Philosophici, sed & militaris artifi
cij callentem ac intelligentem re
quiri & desiderari uideremus: ne
mo nobis aptior aut dignior occur
rit, cui eos inscriptos nuncupare
mus ac dedicaremus, quàm Tua
† 2 Genes

EPISTOLÆ

Generositas. Non enim modò honestarum literarum studijs & linguæ Latinæ cognitione ita præstas, ut etiam hominibus otiosis, in scholis eas artes tractantibus, conferri meritò possis: uerùm etiam in re militari ita excellis, ut insigne ac celebre nomen perpetuamq̃ commendationem apud summos Christiani orbis Monarchas ac dynastas iamdudum inde sis consecutus. Indicant id res maximæ contra Turcos, perpetuos Christiani nominis hostes, sæpè foeliciter & magno cum successu ac omni militari labore gestæ. Indicat id amplificatio & splendor dignitatis præcipuæ, quam summa cum gloria, familiæ tuæ intulisti. Indicat & matrimonium, quod nuper felici

DEDICATORIA.

lici auspicio in nobilissima ac uetustissima Cimberiorum familia contraxisti : quam familiam , si C. Iulij Cæsaris etiam tempore floruisse dicam , uidear id , quodammodo ipso Cæsare teste , non temerè facturus. Cum enim in libro primo belli Gallici, Sueuorum meminert , quorum duces Nasua & Cimberius duo fratres fuerint (quorum ille fortassis Nassauiensis familiæ , hic Cimberiorum pater & primus autor extiterit) magnam certè occasionem de ea re cogitandi nobis suppeditauit. Sed de his rebus disputent alij , qui maiore historiarum cognitione suffulti sunt : ego, quod suscepi, perficiam. Cum itaque Tua Generositas bonarum literarum studijs ita erudita sit, ut

† 3

horum

E P I S T O L A

horum Commentariorum artificiorum omnium optimè intelligere: & militaribus disciplinis ita exercitata, ut de summo milite C. Iulio Cæs. rectissimè iudicare possit: cui nam potius hanc commentationem deberi existimaremus, quam Tibi? cui eam ob causam etiam huius scripti lectionem iucundam futuram speramus, quòd eadem tyrocinia in Martis schola cū C. Iulio Cæsare summo orbis Monarcha Te posuisse recognosces. Itaque suscipies hunc Libellum GENEROSE DOMINE, ut ab homine Tibi inservandi & tuæ famæ amplificandæ cupido: præsertim cum mei studiij prædæ lautissimum habiturus sis nobilissimum ac clarissimum virū Dn. Doctorem IACOBVM

Strei

DEDICATORIA.

Streithium, qui nos ad hoc officij
genus aliquando extimulauit. Deus
Opt. Max. Tuam Generositatem
diu seruet incolumem. Datum Fris-
burgi Harelugorum IV. Calendas
Februar. anno Clō. 13. LXXIV.

Tue Generositatis

Studiosiss.

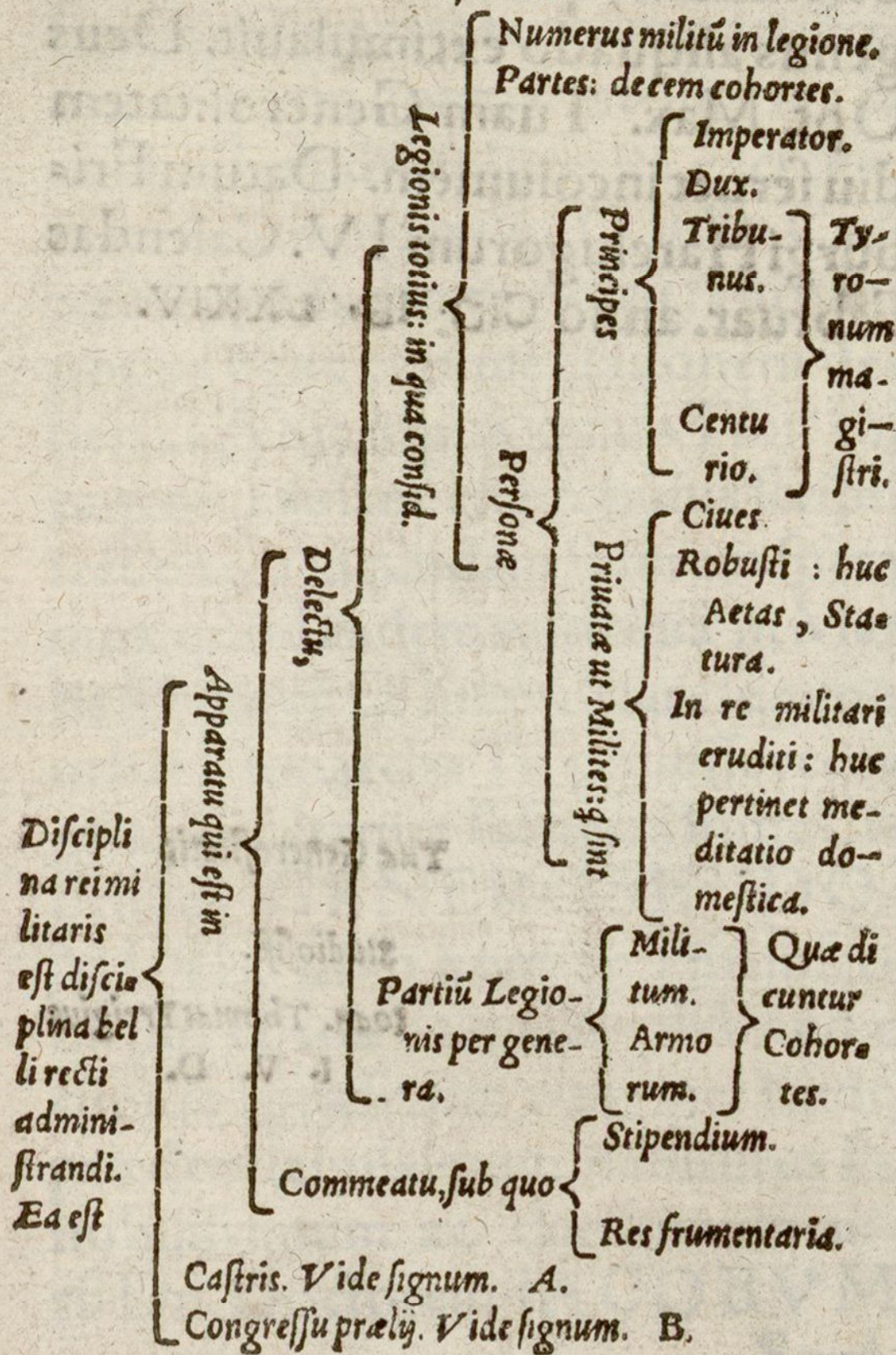
Ioan. Thomas Freigiuss

I. V. D.

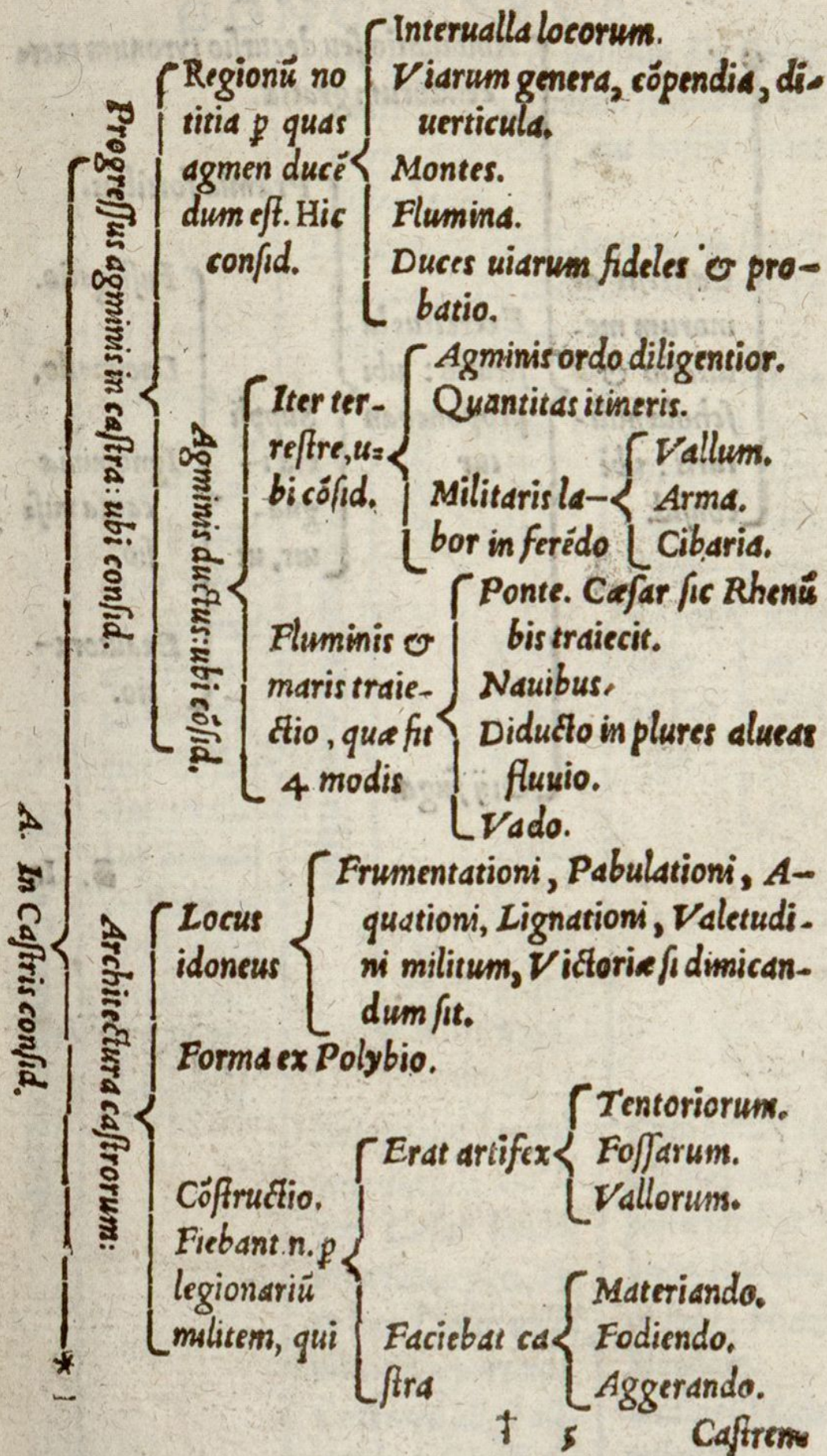
SVMMARIA DISTRIBUTIO

Commentariorum de Militia

C. Iulij Cæf.

CASTR A.

Ambulatio seu decursio tyronum exercendorum gratia.

Premia fortibus.

Fustigatio.

Decimatio.

Ignominiae causa missio.

Exautoratio.

Supplicia ignavis, ut

Exercitus lustratio: ubi proponebantur

Castrensium armorum meditatio & schola militaris: ubi confid.

Orij fuga.

B. In

CONGRESSVS.

Vires copiarum & militum. Sic Cæsar si uiribus se inferiorem sentiebat: aut pugna abstinebat, aut hostiū copias distrahebat.

Locus prælii futuri. Superiorem situ & natura Cæsar optabat: aut arte superiore efficiebat.

Comunia & generalia capita discipline, ab omni casus inscitia, fortuna & temeritate seiuncta, quæ Cæsa-rem partibus infinitis prudentiore fuisse quam fortio-rem, ostendunt. Sunt aut 4

Ordinis ratio. Nā acies variatur

Numero

Sim-plex.

Du-plex.

Tri-plex.

Qua-dru-plex.

Cunea-ta.

Qua-drata.

Rotū-da.

Fluic-cōtra-ria est

Ordi-nis con-fusio

ob ho-stis

Ce-leris-ta-

tem.

In-sidis-as.

Dilā-gen-tiā.

Cohortatio, eos militaris uirtutis, cui⁹ legem Cæsar laudat Pharsalico p̄lio. Si-ne hac Cæsar nullā uictoriā reportauit. Cæterorū aliqd ali-quādo defuit illi: sic uicit aliquando

Cum paruis ca-pijs magnas, ut posterioribus bellis. Iniquio-re loco, ut ad Mundam.

Ordine nō satis instructo, ut cōtra Neruios.

Speciales prælii differen-tiæ. Est enim aliud

Terrestre. Vide signū G.

Nauale. Vide signum. D.

B. In Congressu prælii, confid.

PRAELIVM TERRESTRE.

Ante praelium

Helueniū in eolaudes sunt Caesaris

1 Hostium numerum am-
plificat, tacet suum, licet
uiribus superior esset.

2 Loco studuit superior esse:
se: subducit copias in col-
lem.

3 Ordinis laus apparet: Cæsari triplex acies fuit & rotunda.

4 Cohortatio.

Post prælium, fructus Victoriæ.

Sapienter uictoria usus est.

1 Caesar numero superior fuit.

2. Locorum æquitas & iniquitas.

Acies tri-
plex fuit.

2 In cornu si-
nistro.

3 Ordi	3 Duodeci-
nus im	ma legio ta
pie.	xata: & or-

3 Duodeci-
ma legio ta-
xata: & or-
bis.

4 Cohortatio & sub-
missio subsidiorum.

*Pharsalicum fama rerum & digni-
tate principum clarissimum.*

Mundense.

Munitis

Gallica

Neruicum:
quod uti fa-
ctū, ita nar-
ratum à Cæ-
sare confu-
sissimè est.
Sed capita
disciplinæ
sunt:

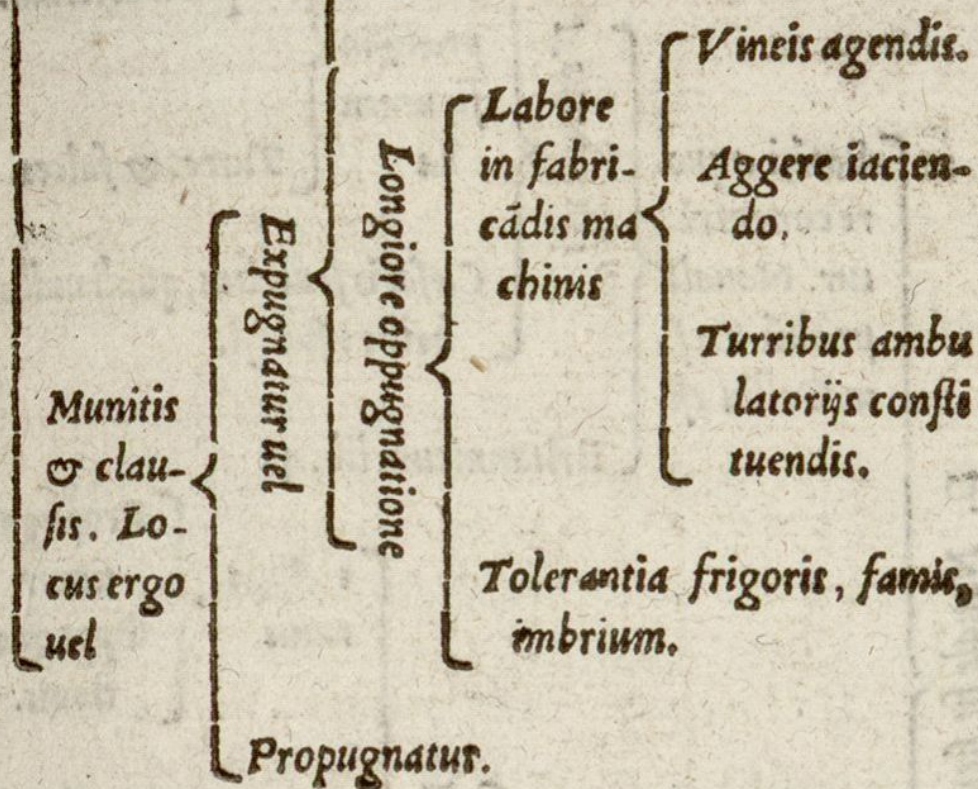
Parentibus ut sunt duo

C. Terreſtre ſu in Locis uel

Civilia

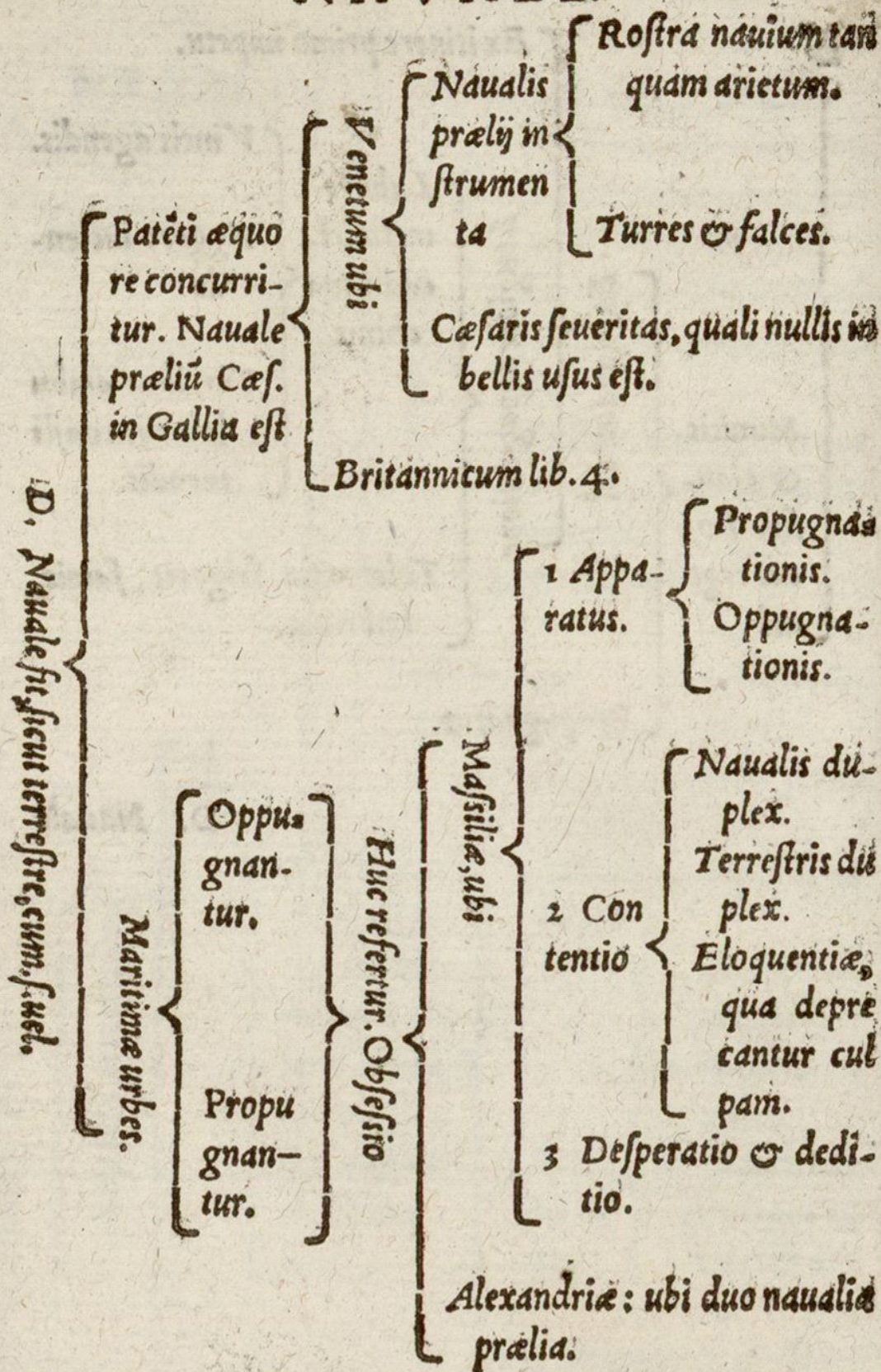

Ex itinere primo impetu.

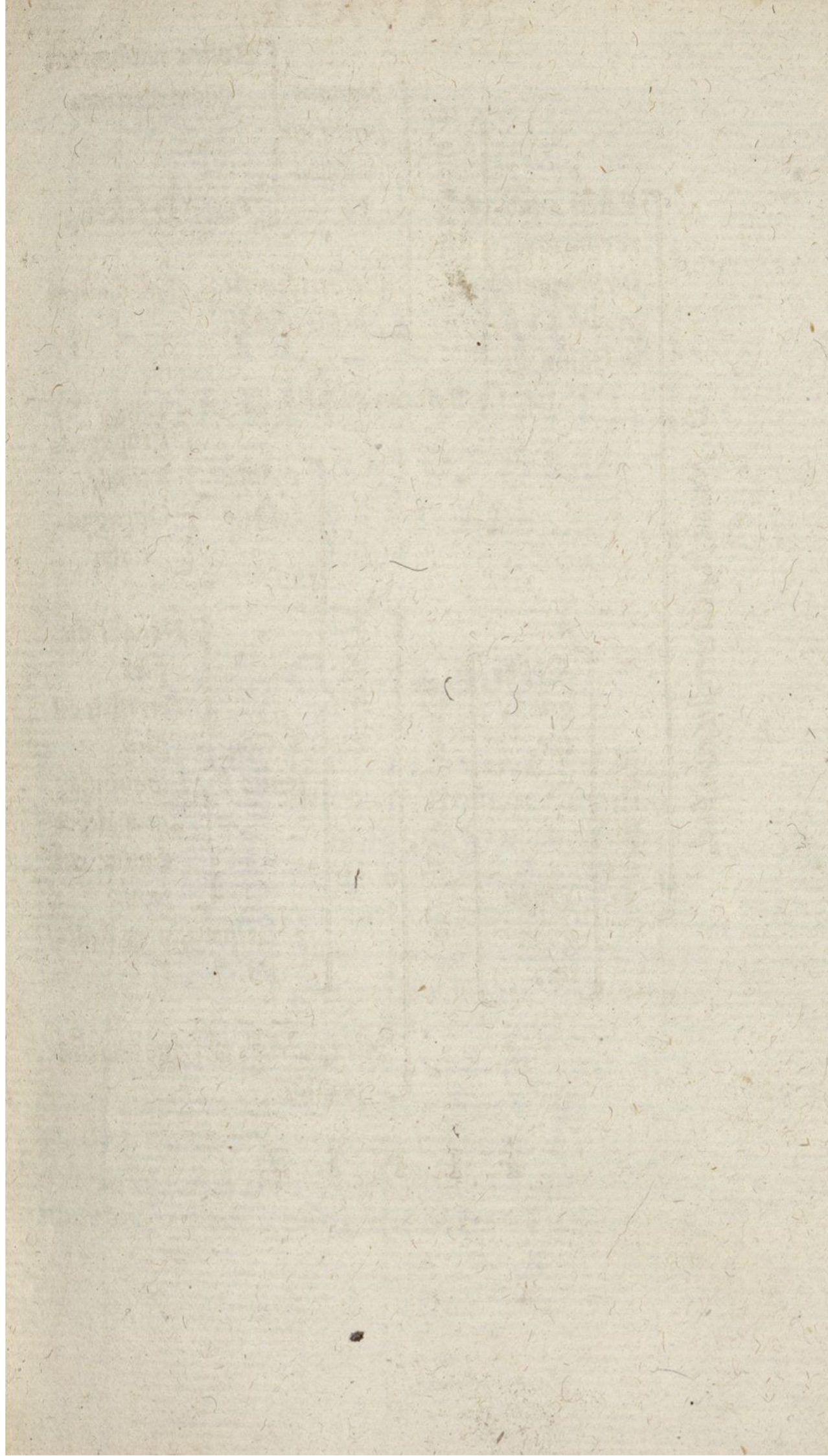

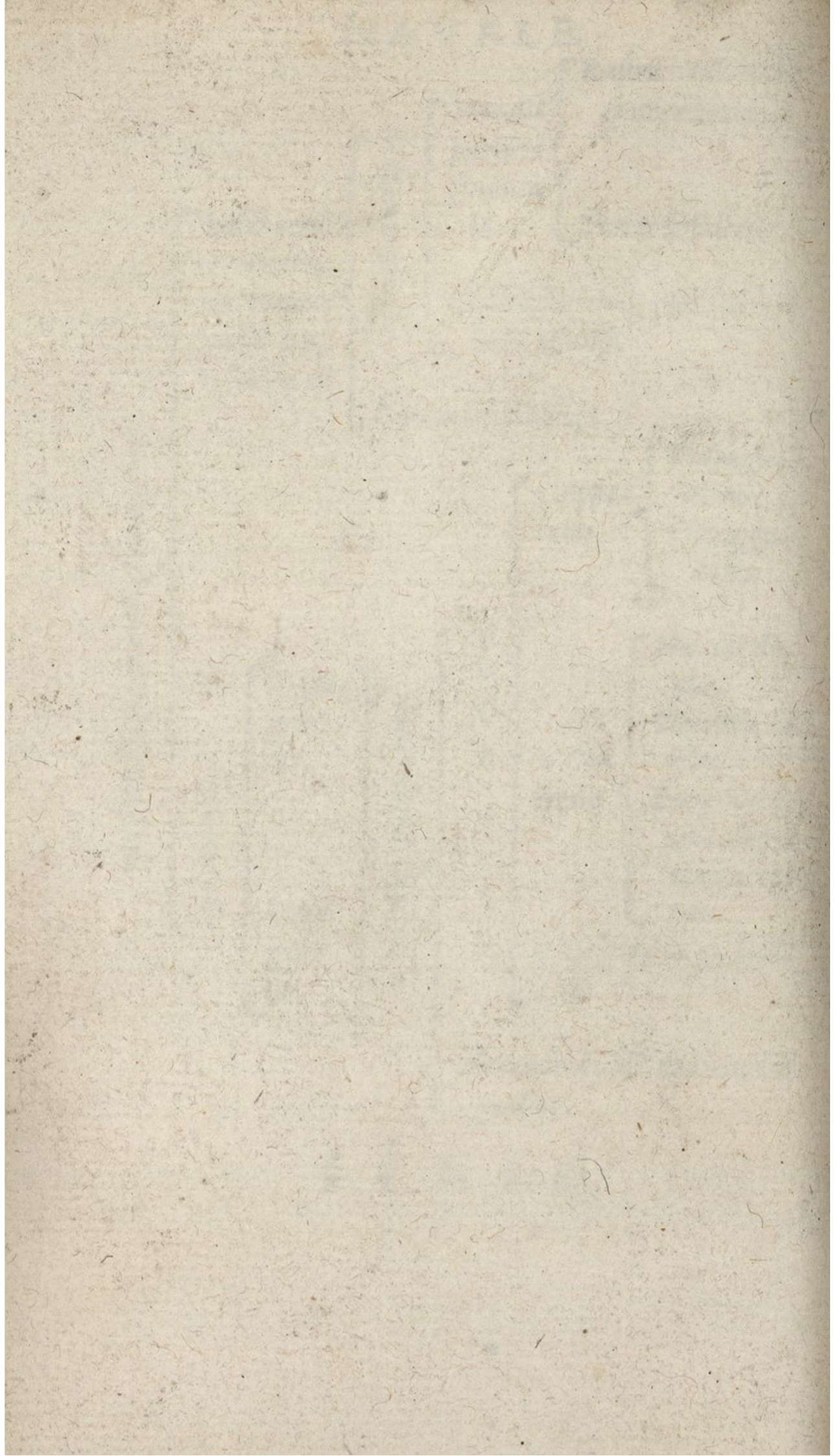
D. Nauate

NAVALE.

FINIS.

P. R A M I,
REGII ELOQVENTIÆ
ET PHILOSOPHIAE
PROFESSORIS,
Liber

D E
C. Iulij Cæsaris militia.

DISCIPLINA rei militaris, est
disciplina belli rectè admini-
strandæ, qua præ cæteris gen-
tibus Romani floruerunt, sed
maximè Romanorum om-
nium Cæsar unus: Cæsaris in-
gitur militiam & bellis eius
præcipuè requiramus: Ea est in apparatu, ca-
stris & congressu: Apparatus belli, est in dele-
ctu & comætu: Delectus Romanis erat le-
gionis, unde & ipsa nomen habet. Legio pri-
mis urbis Romæ temporibus trium millium
fuit (ait Varro) ac singulæ tribus Tatiensium,
a Ramo

Ramnum, Lucerum millia singula mittebat: postea (ut ait Livius lib. septimo) quaternum millium & ducenorum peditum fuit, deinde quinis millibus peditum, trecenis equitibus constitit, ait idem libro octavo, & Polybius qui fuit Africani comes, non amplius quinque millibus attribuit. Atque ad hunc numerum Cæsar tertio belli civilis pervenit. Cohortes (ait de Pompeio) centum & decem expleverat, hæc erant millia quinquaginta quinque: sic, inquam, eo loco Cæsar loquitur. Atqui sume pro centum & decem cohortibus legiones undecim hisque ex quo diuide quinquaginta quinque millia, singulis legionibus quinque millia obueniunt, qui legionis numerus in Cæsaris militia fuit: Ergo legio numerum illum habuit, sed ciuium: nam alterum tantum ex sociorum delectu adijciebatur, ut illo octavo libro Livius ait: Quin auxiliorum numerum Polybius ampliorem facit: Postea, ut Vegetius author est, legio sex millia peditum habuit & centum, equites septingentos uiginti sex, & auxilijs sociorum instructa, duodecim millia compleuit, decem peditum, duo equitum: Maior etiam legionis numerus deinde fuit: Partes legionis cohortes appellantur, & numero decem fuere: Sic septimo libro belli gallici Labienus quinque cohortes castris præsidio relinquit, quinque eiusdem legionis reliquas alio proficisci imperat. Sed in hoc toto legionis numero alij præfunt, alij pa-

rent

rent: maior in principum delectu prouidentia
 adhibenda est: atque in huius generis quæstio-
 ne, cui populus Romanus disceptator ac iu-
 dex propositus erat, quatuor ab oratore postu-
 lata commemini, scientiam rei militaris, uirtu-
 tem, auctoritatem, felicitatem: quæ tamen qua-
 tuor in unum cōueniunt: Scientia enim rei mi-
 litaris ipsa quidem per se à cæteris scientiis di-
 stinctas rationes habet: attamen communibus
 prudentiæ fundamentis innixa ingenuarumq;
 artium disciplinis instructa & ornata sit necesse
 est: Virtus eidem oratori est labor in negotiis,
 industria in agendo, celeritas in conficiendo,
 constans & fortis animus in periculis, nullis uo-
 luptatum illecebris irretitus. Atqui ea uirtus,
 scientiæ militaris usum exercet habitumq; ex-
 primit, & eam scientiam usu uirtutis habituq;
 informatā auctoritas & felicitas uelut umbra
 corpus affectantur: auctoritas enim oritur è fide
 de fama q; multorum in cōfectis bellis & egre-
 giorum facinorum, ut propterea facilius obtē-
 peretur difficiliusq; resistatur. Felicitas autem
 è scientia, uirtute, auctoritate nascitur: Nam
 qui & consilio prouidere & uirtute atque au-
 thoritate exequi poterit, huic facile rerum eue-
 tus secundi ac felices erunt: rectè namque à So-
 crate differitur, aurigas sapientes & nautas insi-
 pientibus fortunatiores esse: Neque nomine
 fortunæ temeritatem casus ullā intelligamus:
 hanc enim fortunam, ut postea dicetur, Cæsar
 nullam

nullam in rebus secundis sibi adfuisse, imò nō
 nunquam in rebus aduersis obfuisse profite-
 tur: Quamobrem scientia rei militaris in eligē-
 do duce, sed uirtute perfectam, autoritate &
 felicitate comitatam requiramus, magnoq; stu-
 dio tales principes expetamus, idq; perpetuo
 propositum habeamus, ut usu periti rudibus
 erudiendis præficiantur: Nemo enim bene po-
 test imperare, qui non antè paruerit, nec alios
 docere, quod à nemine didicerit: Hæc igitur in
 principibus deligendis considerata sunt. Mi-
 litares principes sunt Imperator, ac post eum
 præcipue Tribunus & Centurio: hos enim rei
 militaris magistros assidue Cæsar exprimit.
 Dux ipse, Prætor, Consul aut eiusmodi pote-
 state à populo Romano deligebatur, ut Galli-
 co bello proconsulari imperio delectus est Cæ-
 sar. Vbi duces belli sunt electi, Tribuni militū
 deliguntur uiginti quatuor: primò quatuor de-
 cim ex ijs, qui annua stipendia quinque fece-
 rint, decem ex ijs, qui decem, equites quidem
 quatuor, pedites sex. Ac quoniam quatuor le-
 gionibus Romana res gerebatur, quadrisaria
 in singulas legiones diuiduntur attribuuntur-
 que è iunioribus quatuor primum lecti primæ
 legionī, tres proximi secundæ, quatuor sequen-
 tes tertiæ, tres postremi quartæ: At è decem ma-
 ioribus, nati duo primi primæ legionī, tres se-
 cundi secundæ, duo proximi tertiæ, tres ultimi
 quartæ. Ea Tribunorum distributio erat, tum
 militum

C. IVL. CAES. MILITIA.

militum delectus è singulis tribubus in singulas legiones pariter fiebat: t' tribu enim quæ prima, sorteeducta sit, quatuor adolefcētes pares ætate & corporis habitu leguntur, primus est primæ legionis, secundus secundæ, tertius tertiæ, quartus quartæ: Secundo è quatuor iterum similiter electis, primus est secundæ legionis, secundus tertiæ, tertius quartæ, & sic deinceps in orbem dum similes milites in singulas legiones è quâque tribu legantur: tum militiæ sacramentum exigitur, denique socijs ciuitatibus imperatur à duce belli numerus, militum delectu consimili. Hæc è Polybio. Tribuni uerò militum tempore Cæsaris non solum erant comitiati & à populo delecti, sed rufuli in exercitu facti, ut ait Asconius: Itaque, cum Cæsar amicos quosdam potius, quam idoneos Tribunos, ut est primo libro, delegisset, ab ijs, quia non magnum in re militari usum haberent, totius exercitus perturbatio magna orta est, eoque Cæsar errorem sui delectus cōfitetur. Centurionum totis commentarijs longè frequentissima est mentio, præsertim in periculis præliorum, quorum princeps principibus seu primipili Centurio fuit, qualis est apud Cæsarem secundo, tertio, sexto libris P. Sextius Baculus egregia animi magnitudine & multis uulneribus insignis. Centuriones, castrorū etiam metatores uidentur Cæsari fuisse: Sic Neruico bello Cæsar exploratores Centurionesq; premit-

P. RAMI LIBER DE

tit qui locum castris idoneum deligant. Quapropter hi militaris honoris magistratus erāt, ad quos gradatim uiri fortes & militaris discipline periti promouerentur. De hac promotione locus est ille sexto lib. cum ad Eburonū Varutam nouitiæ legionis cohortes quinque à Germanis circumueniuntur. Centurionum nonnulli (ait Cæsar) ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum uirtutis causā in superiores erāt ordines huius legionis traducti: Sic tertio belli ciuilibis Cæsar Seuam Centurionem (qui scuto ducentas triginta sagittas, ut ex foraminibus apparebat exceperat) ab octauis ordinibus ad primum pilum se traducere pronunciauit. Atque Varutensi illo tumultu (ut ait ibidem Cæsar) modò conscripti atque usus rei militaris imperiti, ad Tribunos militū Centurionesq; ora conuertunt, quid ab his præcipiatur expectant. Hic igitur Cæsar Tribunos Centurionesq; tyronum tanquam discipulorum magistros efficit: sic Auaricensi obsidione milites studia sua per Centuriones Tribunosque Cæsari denunciant. Quare magistrorum istorum delectus diligenter habendus est, per quos disciplina rei militaris ediscatur, contrariāq; ignauia corrigatur. Atque hic magistratum & principum delectus esto: In priuatorū militum delectu tria fere considerantur, ut deligatur ciuis, robustus, in re militari eruditus: sed ciuis primū: id enim Romanæ militiæ sanctum

etum & sacrum fuit romanis ciuibus, non tan-
 tum principibus, sed priuatis etiam militibus
 Romanam ciuitatem tueri: maiore enim chari-
 tate pro aris & focis, pro cōiugibus & liberis,
 pro patria denique dimicatur, quam pro qua-
 uis mercede atque pecunia. Ac disciplinæ deser-
 tæ seueritas totaꝝ disciplinæ authoritas quæ
 in principibus expetitur, in ciues multo prom-
 ptior quam in externos alijs moribus alijsq; le-
 gibus educatos erit. Atque id (ait Liuius libro
 tricesimo quarto) ad memoriam insigne est,
 quod mercenarium militem in castris neminē
 ante quartum secundi belli Punici annum Ro-
 mani habuerunt. Hi Celtiberi fuere qui accepe-
 re à Pœnis maiorem mercedem ut abscederēt,
 quam quantum acceperant à Romanis ut pu-
 gnarent, eaꝝ proditiōne Publ. & Cn. Scipio-
 nes eorumq; exercitus Pœnis uincendos præ-
 buere: itaque (ait Liuius) id quidem cauendum
 semper romanis ducibus erit, exemplaꝝ hæc
 uerē pro documentis habenda, ne ita externis
 credant auxilijs, ut nō plus sui roboris suarū
 que propriē uirium in castris habeant. Sic Cæ-
 sar ē Gallis legiones electas habuit: sed Toga-
 tis Romanisq; municipibus & colonis: E' Gal-
 lis etiam his citerioribus Alaudam illā, quam
 gallico nomine appellabat, instituit: sed cui ci-
 uitatem romanam promiserat ac postea præsti-
 tit: unde etiam queritur in Philippicis, Cicero
 decuriam ludicum ab Antonio factam, Auxili-

P. RAMI LIBER DE

liares uero milites deligendi fideles & ciuibus amore proximi, quales Cæsar è citerioribus Gallis Bracchatos, è Comatis Heduos, sed præcipuè Lingones & Rhemos: quales etiã è Germaniæ ciuitatibus quas pacauerat, equites & pedites Germanos habuit. Deligatur (inquã) miles ciuis, aut certè animo ciuis, deinde robustus: Cæsar enim militē (ait Suetonius) neque à moribus, neque à fortuna, sed tantum à uiribus probabat: Itaque miles ex ijs legendus est, qui quotidiano opere laborem ferre didicerit, ut sunt fabri ferrarij, tignarij, lanj, uenatores: Ac si plures sunt eiusdem ciuitatis pagi, in robustissimis delectus est habendus: rectè nanque Horatius,

Portes creantur fortibus & bonis,

Est in iuuenis, est in equis patrum

Virtus, nec imbellem feroces,

Progenerant aquilæ columbam.

Veteres etiam staturam in delectu militiæ exigebāt, ut Marius ferè senos pedes. At Homerici cum illud est notum, Tydēum paruum quidē, sed bellatorem fuisse, nec Cæsar militem à proceritate, sed à uiribus probat. Verum ad roboris æstimationem ætatis consideratio multò iustior est: nec enim omnis ætas ad militiæ Labores perferendum idonea est: Iuuenumq; ætas credita melior ad militares exercitationes ediscendum. Atque ita primū (vt Sallustius ait) iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris
per

per laborem, vsu militiam discebat. Annus militaris ætatis decimus septimus fuit, quo dimissa prætextâ togâ, virilis assumebatur: Itaque Romanis (ait pro Cælio Tullius) olim annus erat vnus ad cohibendum brachium togâ constitutus, vt exercitatione ludoque campestri tunicati vterentur: Eadem erat, si statim mereri stipendia cœpissent, castrensis ratio ac militaris. Florentibus igitur illis annis militia discebatur, veteranusque, tyronum magister erat. Sic apud poëtam rex Latinus Pallantem filium Aeneæ velut armorum doctori, erudiendum tradit,

*Hunc tibi præterea, spes & solatia nostri,
Pallanta adiungam, sub te tolerare magistro
Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis & te miretur ab annis.*

Vacatio autem ætatis in re militari legibus Romanis etiam definiebatur, & illud est nimirum Ciceronis pro Amerino, cum allegoriâ militari rabulas quosdam forenses arguit: Non necesse est (ait) omnes commemorare Curtios, Marios, denique Mamercos, quos iam ætas à præliis auocabat: postremò Priamum ipsum senem Antistium, quem non modò ætas, sed leges pugnare prohibebant. Hunc vacationis annum Varro secundo de vita patrum quinquagesimum definiuit: & sic apud Liuium libro quadragesimo à Senatu imperatum est Petitio, vt omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret. Aliquando etiam pro Reipub. temporibus,

poribus, & prætextati assumebantur & vacationibus sublati, veterani reuocabantur. Ergo ad istum cæsariani roboris delectum, ætatis delectus habendus est: Verum miles non tantum ciuis & robustus, sed armis eruditus, est expetendus: id enim militiæ opus est. Enimuero, vt liberalium artium, sic militarium studiorum schola in primis instituenda est. Atque, vt philosophus animi, sic gymnastes corporis formandi gratia est habendus, vnde postea miles optetur & eligatur: nunquam enim Respubl. certos artifices & idoneos actores præstantium operum habitura est, nisi artium magistros, nisi discipulos habuerit: hinc omnium imperiorum fundamenta deducta sunt: quicque rei militaris scientiam plus valuerunt, minus valentibus imperarunt: Ac si quis Theologorum, Medicorum, Iurisconsultorum, Philosophorum exercitus eligendus esset, e scholis nempe earum professionum legendus esse videretur. Ergo Romæ campus Martius, schola hæc fuit, vbi Romana iuuentus ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum exerceretur caput petendo, lateribus insidiando, poplites succidendo, insiliendo, resiliendo, punctum potius quam cæsum feriendo, & interim tamen assidue sese protegendo, item iaculando: Pars enim tyronum tertia vel quarta pilis, lapidibus, sagittis, manu, fundâ, arcu iaculandis exercebatur: Tum vero saltu, fossæ latitudi-

nem aut valli altitudinem superare: præcipue
autem cursu locum occupare, fugientem asse-
qui consueſcebat: Sic Pompeius, vt à Sallu-
ſtio traditum eſt, cum alacribus ſaltu, cum ve-
locibus cursu, cum validis vecte certabat. Nec
verò futuris equitibus exercitatio ſua deerat,
equi lignei erant in campo, vt infilire, deſilire,
dextrâ, læuâ, inermis, armatus, diſtricto etiam
gladio futurus eques addiſceret, veros etiam
equos domaret, & futuris prælijs, aſſuefaceret:
Sic Cæſari (ait Plutarchus) equitandi vſus à
puero facilis fuit: conſueuerat enim reflexis &
poſt tergum implicatis manibus equum cele-
riter agitare: Quinetiam equo (vt Suetonius
ait) vtebatur inſigni, pedibusq; propè huma-
nis, & in modum digitorum, vngulis fiſſis,
quem natum apud ſe, cum Aruſpices impe-
rium orbis terræ ſignificare domino pronun-
tiaſſent, magnâ curâ aluit, nec patientem ſello-
ris alterius, primus aſcendit: cuius etiam in-
ſtar, pro æde Veneris genetricis poſtea dedica-
uit. Itaque pueris exercitatio quoque illa eque-
ſtris propoſita fuit, & ſeptimo libro Cæſar,
cum Germanos equites accerſuiſſet, quòd mi-
nus idoneis equis vtebântur, à Tribunis mili-
tum reliquisq; equitibus Romanis atque euo-
catis equos ſumit: Germanisq; diſtribuit: Er-
go bonorum quoque equorum delectus ideo-
que exercitatio ſua eſt. Delegit Cæſar equites
Germanos, equos non delegit. denique Tybe-
ris

ris Martio campo vicinus aderat, qui natando traductus, collectum exercitatione puluerem & sudorem ablueret, natationis'que solertiâ, cum necesse esset, aquam solum militibus tanquam piscibus efficeret, qua exercitatione quantum Cæsar profecerit, Hircius testis est Alexandrino bello, cum se ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longiùs constiterant naues adnatauit: Quod idem Suetonius magnificentius repetiuit, Alexandriæ (ait) circa oppugnationem pōtis eruptione hostium subitâ compulsus in scapham pluribus eodem præcipitantibus cum desilisset in mare, nando per ducentos passus euasit ad proximam nauem, elatâ læuâ ne bellî quos tenebat madefierent, paludamentum mordicis trahens, ne spolio potiretur hostis. Ac si quando (vt idem author ait) flumina iter morarentur, nando, vel innixus inflatis vtribus traieciabat. Sic (vt est primo belli ciuîlis) procliue fuit Hispanis tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium esset, vt sine vtribus ad exercitum non irent. Tales igitur militaris disciplinæ meditationes Romana iuuentus habuit: & omnes vrbes ac vicifestorum saltem dierū temporibus habere possunt. Tales etiam ante regiam Latini regis fingit poëta quondam fuisse,

Ante urbem pueri & primæuo flore iuuentus

Exercentur equis, domitantq; in puluere currus,

Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis

Spicula

Spicula contorquent, cursuq; ictuq; laceffunt.

Atque hic delectus, legionis totius communis est: Partes verò legionis, delectum per genera militum & armorum quendam habent, ex cohortes, vt patuit, appellantur. Prima (vt Vegetius ait) habet pedites mille centum quinque, equites loricanos centum triginta duos: reliquæ habent singulæ pedites quingētos quinquaginta quinque, equites loricanos sexaginta sex: Grauis armatura (quam *πανοπλία* Græci dicunt) gladii maioris atque minoris, pili, scuti, galeæ, loricae, manicarum, ocrearum pediti tribuebatur. Pilum (vt Polybius describit) fuit longitudine ferè bicubitali, crassitudine digitali, spiculo palmi, sed sensim sic attenuato atque acuto, vt statim primo iactu infixum inflecteretur, nec euelli posset: Sic Helueti compluribus scutis vno ictu pilorum transfixis, nudè pugnare coacti sunt, sicut Heluetico bello postea dicetur: Itaque telum hoc proprium fuit Romanis, nec ab hoste, si semel hæsisset, retorqueri poterat. Idem author scuti longitudinem quatuor pedibus maiorem facit, superficiem curuam, latitudine ferè tripedali, vt facile totus miles scuto protegeretur: Itaque milites Cæsaris Alexandrino bello e' ponte deiecti, scutis tanquam lyntribus alleuati ad proxima nauigia adnatarunt. Gladiorum autem, hastarum & gæforum, vt Liuius octauo libro ostendit, leuis armatura equiti, vt pediti sagittario

rio & funditori relinquebatur. Atque ita in cataphracto pedite, præcipuum legionis robur locabatur. Id militiæ Romanæ iudicium bella Cæsaris planè comprobant. gravem siquidem legionarij peditis armaturam Cæsar locis aliquot indicavit, bis certè bello Britannico, Militibus (ait quarto libro de legionario pedite) impeditis manibus magno & graui onere armorum pressis, simul & de nauibus desiliendum & in fluctu consistendum, & cum hostibus erat pugnandum. Hic videmus peditem legionarium (equites enim alijs nauibus vehabantur) è nauibus exeuntem, manibus impeditum, scuto nempe & pilis: pressum magno & graui onere armorum, galeâ quippe lorica, manicis, ocreis, gladio maiore & minore: quod idem quinto libro de Britannis esse darris significatur. Intellectum est (ait Cæsar de legionario pedite) Romanos propter gravitatem armaturæ, quòd neque insequi cædentes possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad huius generis hostem. His duobus Cæsaris testimonijs intelligimus gravem armaturam in pedite fuisse, ideoque leuem in equite, qui propterea gallico bello & præmittitur & ferè vincitur: sic Heluetiorum confertissimâ acie reiectus est, sic Neruiorum impetu pulsus ac perturbatus, simili que Tenetheriorum & Vsipectum vi, in fugam conuersus: Nec vlla Cæsari equestris victoria contigit

C. IUL. CAES. MILITIA.

git, nisi tandem per Germanos equites. Quin Heluetico bello Cæsar primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, vt æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit: vnde perspicimus peditatum ad victoriam equitatu potiore Romanis visum esse: Id, inquam, Romanorum de armis iudicium, is delectus armatorum fuit, vt peditem cataphractum equiti cataphracto longe præponerent: ideoque in legione plures sextuplo pedites, quam equites haberent.

Bellici apparatus partem in commeatu posuimus, in quo præcipue stipendium comprehenditur, quod tum maxime proponendum videatur, vt spe & præmio miles ille defunctus, alacrior ad militiam proficiscatur: Stipendium igitur, vt Polybius ait libro sexto, & nummo & annonâ constabat: vestis etiam addita est: Gracchus enim, vt Plutarchus auctor est, legem suavit de veste militibus danda sine vlla stipendiî diminutione. Pedes (ait Polybius) quotidie duos obolos capiebat, id est quatuordecim denarios turonicos: tritici dimensum in mensem duas partes attici medimni, id est, bucellos parisienses tres: eques obolos quatuor quotidie, in mensem medimnos ordeï septem, tritici duos: ordinum duobus, pro loco stipendium maius. Frumentum verò militibus stipendio fuisse, Cæsar imprimis

primis author est : sic primo libro ait, Cum dies instaret quo frumentum militibus metiri oporteret, Heduos frumentum quod erant polliciti quotidie flagitabat. Et iterum eodem libro, Quod omnino biduum superaret, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copiosissimo non amplius millibus passuum octodecim aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit, & iter ab Heluetijs auertit ac Bibracte ire contendit. Rei verò frumentariæ quanta cura duci esse debeat, Cæsar's exempla declarant. Heluetico bello frumentum Arare subuexerat, sed eo minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij antè auerterant, à quibus discedere volebat: Itaque difficultate magna propterea affectus est. Germanico bello & deinceps Belgico factus cautior, rem frumentariam diligentius comparauit. Obsidione Alexiæ, ne cum periculo milites ex castris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes conuectum iussit. Britannico bello tempestate afflictis nauibus cum frumentum in hyemem prouisum non esset, in maiorem etiam difficultatem est adductus. Sed Cæsar in his periculis *τέρας* horribili vigilantia (vt Tullius loquitur) celeritate, diligentia fuit: ac modò in agris frumenta maturarent, id propemodum perinde imperatori

tori fuit, ac si in castrensibus horreis essent Miles enim Cæsaris non tantum bellator, sed etiam frumentator erat. Itaque, ut est quinto libro, ad illius Britannici discriminis subleuationem frumentum ex agris Cæsar quotidie conferebat: & duabus legionibus quas solas habebat, alteram vicissim frumentatum mittebat. Itaque Britanni, quod ex omnibus partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspecti legionarios Cæsaris huc esse venturos, noctu in syluis delituerunt, tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis. reliquos incertis ordinibus perturbarunt, simul equitatu atque essedis circundederunt. Hic locus planè demonstrat legionarios Cæsaris, frumentum manibus metere falces que cum opus esset, non minus scienter, quam enses tractare solitos. Sic se primo libro cum à Gergouia profectus esset, frumentum que ipsius, Hedui aut nauibus auexissent, aut flumine atque incendio corripissent, traducto celeritate summa Ligeri frumentum in agris & pecoris copiam nactus est, eaque protinus exercitum repleuit: Nec unquam omnino Cæsar ista difficultate superatus est. Nam si quando necessitas rei frumentariæ maior incidisset, famem tamen facilius quam ignominiā ferre, Cæsarianæ militiæ fuit: Cum Galli Gergobinam Boiorum Romanis amicorum obsiderent, Cæsar intelligebat, si maturius

ex hybernis legiones educeret metuendum sibi esse, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret: Præstare tamen statuit omnes difficultates, quàm tantam contumeliàm perpeti: Atque in obsidione Auarici cùm Galli quoquo versùs quò ab Romanis adiri posset, vicos atque vrbes incendissent, Romanus' que miles ideò dies aliquot frumento caruisset, & pecore extremam famem sustentaret: Nulla tamen vox ab eo audita, populi Romani maiestate & superioribus victorijs indigna. Quin etiam Cæsar cùm in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, vniuersi ab eo ne id faceret, petebant. Sic se complures annos illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, nusquam infectare discederent: hoc se ignominiam laturus loco, si inceptam oppugnationem reliquissent. Hæc eadem Centurionibus Tribunis' que militum mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Repetitur eadem militum patientia tertio belli ciuilis: Cùm Cæsar consumptis omnibus longè latè' que frumentis, summis in angustijs esset, hæc (ait ipse) singulari patientiam milites ferebāt: Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpeffos labore & patientiam maximū bellum confecisse. Meminerāt ad Alexiam magnam se inopiam perpeffos: multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium victores

ctiores discessisse: Non illis ordeum cum dare-
 tur, non legumina recusabant: Pannicum ve-
 ro, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, ma-
 gno in honore habebant. Est etiam genus radi-
 cis inuentum ab ijs qui fuerant cum Valerio,
 quod appellatur Chara, quod admixtum lacti
 multum inopiam leuabat: Id similitudinem
 panis efficiebat. Eius erat magna copia, ex hoc
 effectos panes, cum in colloquijs, Pompeiani
 famem Cæsarianis obiectarent, vulgo in eos ia-
 cebant, vt spem eorum minuerent, iam que frui-
 menta maturescere incipiebant, atque ipsa spes,
 inopiam sustentabat, quod celeriter se habitu-
 ros copiam confidebant: crebraeque voces
 militum in vigilijs colloquijsque audiebantur,
 prius se cortice ex arborib. victuros, quam
 Pompeium e manibus dimissuros. Talis mili-
 tum constantia in fame toleranda fuit Africa-
 no bello, summaque annonæ difficultate co-
 acti veterani, milites equitesque qui multa, ter-
 ra marique bella confecissent, & periculis ino-
 piaque tali sæpe essent conflictati, alga e lictore
 collecta, & aqua dulci elota iumentis esuri-
 entibus data, vitam eorum producebant. Er-
 go Cæsar milites habuit, qui stipendij solutio-
 nem non solum temporis, sed famis patien-
 tia differrent quod, imprimis propositum ijs es-
 se debeat, qui se milites Cæsare imperatore di-
 gnos haberi velint. Sed militem Imperatorem et-
 iam habuere, qui temporis & famis usuram per
 b s amplo

amplo fœnore compensaret, Legionibus (ait Suetonius) stipendium in perpetuum duplicauit, frumentum quoties copia esset, etiam sine modo mensuraq; præbuit. Eburonum, Neruiorum, Genabensium, Auaricensiū aliorūque innumerabilium prædam publice militibus donauit præter eam prædam quam quisque tot victorijs habere potuit. Alexiā expugnata, e captiuis totī exercitui capita singula prædæ nomine distribuit: octauo belli gallici anno, quod hyeme summā maximis itineribus Bituriges oppressissent, militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, Centurionibus duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur. Denique tam cultos (ait Suetonius) habuit, ut argento atque auro politis armis ornaret, nec solum ut Alexander argyraspides, sed chryspides efficeret. Quinetiam ex eadem largitione à militibus, sed astutia Cæsaris ingenio dignissima aliquando mutuatus est: à Tribunis enim militum Centurionibusq; ut est primo belli Ciuilis, mutuas pecunias sumpsit: has exercitui distribuit, quo facto duas res consecutus est quod pignore, animos Centurionū deuinxit & largitione, militum voluntates redemit: Sunt verè illa maiora quæ Suetonius ibidem numerat. Singula interdum prædia vi-

ritim

C. IVL. CAES. MILITIA. 21

ritim dedit veteranis legionibus, prædæ nomi-
 ne in pedites singulos super bina sestertia, quæ
 initio ciuilibis tumultus meruerāt, in equites vi-
 cena quaterna millia nummum dedit, assigna-
 uit & agros: Hæc verò stipendiorū genere ma-
 gna quidem fuere, sed longè maiora laudis illa
 atque honoris stipendia sunt habenda, quæ Ro-
 manis legibus vnicuique rectè fortiterque fa-
 cto proponebantur. In concione laudari ab
 Imperatore, corona, torque, armilla, aut alio
 quopiam insigni munere donari. Sic Scæuam
 Centurionem Cæsar millibus ducentis gris &
 cohortem ipsius duplici stipendio militaribus
 que signis amplissimè donauit: Sic in Asiæ ci-
 uitatibus confecto bello Alexandrino præ-
 mia bene meritis & viritim & publicè tribuit.
 Eiusmodi munera nempe & illa sunt initio bel-
 li Hispaniensis, quibus dandis, in Italia disti-
 netur. Sic postridie Africani ad Thapsum præ-
 lij re diuinâ factâ concioneque aduocatâ, mi-
 lites collaudauit, totumque exercitum vetera-
 num donauit præmijs, ac fortissimo cuique
 beneque merenti, pro suggestu tribuit. Sic
 eodem bello ob virtutem turmae Cassianæ do-
 nauit millia tredecim, & præfectis torques au-
 reos duos & leui armaturæ millia decem. At-
 que his præmijs Cæsar tam mirificè tamque ho-
 norificè bene meritos prosecutus est, vt cum re-
 prehēderetur, quòd infimi generis homines ad
 amplissimos honores proucheret (ait Sueto-

nus) professus sit palam, si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Eiusmodi premiis atque honoribus populus Romanus, qui tum summam imperii tenebat, suos duces multo lautius & magnificentius ornauit: hinc supplicationes tot dierum decretæ Caesaris, hinc amplissimi triumphus. Sed de militaris stipendii peculio singulare est quod à Vegetio traditur, ut ex donatio dimidia pars sequestraretur apud signa. Sic amputato luxu castrense peculium parsimonia augebitur, & miles aciem tanto minus deseret, quanto plus in ea sibi repositum cogitabit. Quamobrem legio in ipso delectu stipendium fructumque laborum sibi expositum intelligat, sciatque sibi ducem, non solum rei militaris scientiam, virtute, auctoritate, felicitate præstantem, sed munificum & liberalem futurum: sic Legiones Caesaris excitabis.

SECVN

SECUNDA

P A R S.

ASTRIS secundam militie partem dedimus, ubi primum progressus agminis in castra, deinde architectura castrorum: denique castrensis armorum meditatio consideranda est: Atque in progressu agminis notitia ipsa regionum per quas agmen ducendum sit imprimis necessaria est: Imperator igitur regionem (quam si iter factururus) accuratam picturam descriptam habeat, nec interualla locorum longitudine & latitudine tantum descripta tabulis & depicta, sed viarum genera, compendia, diuerticula, montes, flumina, duces etiam viarum fideles & probatos. Sic Cæsar contra Ariovistum iter exquisiuit per Diuitiacum, quod ex alijs Gallis maximam ei fidem habebat, & ut tutius iter esset millium amplius quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duxit: Sic Belgico bello dat negotium Senonibus reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti quæ apud eos geruntur cognoscant, sequi de his re-

bus certiores faciant: Sic Britannico bello conuocatis ad se vndique mercatoribus, quanta esset insulæ magnitudo, quæ & quantæ nationes incolerent, quem vsum belli haberent, quibus institutis vterentur, qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, cum reperire non posset, ad hæc cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum nauibus longa præmisit, vt exploratis omnibus rebus, ad se quamprimùm reuerteretur. Suetonius etiam id amplius. Exercitum, ait, neque per insidiosa itinera duxit vnquam, nisi perspeculatus locorum situs, neque in Britanniam transuexit: nisi per se portus & nauigationem & accessum ad insulam explorasset. Exploratores autem non tantum prudentes, sed fortes minime, que timidos esse necesse est Pub. Confidius (vt est primo libro) qui rei militaris peritissimus habebatur, qui que in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Primâ luce cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset, neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Confidius equo admissus, ad eum accurrit, dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri, id se à gallicis armis atque insignibus

signibus cognouisse : Sed Confidius paulo
 post sua timiditate Cæsari ridiculus fuit : mul-
 to enim die per exploratores reliquos Cæsar
 cognouit & montem à suis teneri, & hostes
 castra mouisse & Confidium timore perterri-
 tum, quod non vidisset, pro viso sibi renun-
 ciasse. Fuit militiæ Romanæ signum Mino-
 taurus, quo tanquam Labyrintho tecta con-
 silia dux habere moneretur, quod in itineri-
 bus, Cæsari mirificè propositum fuit. Ita-
 que cum in proximo (ait Suetonius) hostis
 esset, itineris tempus denunciare non solebat,
 præcipue pluuijs, & festis diebus: Ac subin-
 de obseruandum se admonens, repente inter-
 diu vel nocte subtrahebat, augebatque iter,
 vt seriùs subsequentes defatigaret. Atque
 hoc secretæ mentis archanum indicat Hircius
 bello Africano, Cæsar in Africam profici-
 scens nullum portum sibi tutum fore perspi-
 ciebat. Itaque nullum certum locum guber-
 natoribus præfectisque quem peterent præ-
 ceperat, neque vt mos ipsius consuetudoque
 superioribus temporibus fuerat, tabellas si-
 gnatas dederat, vt in tempore his prælectis,
 locum certum peterent vniuersi. Hic locus
 consuetudinem quandam Cæsaris indicat de
 occultando itinere non modo hostibus, sed e-
 tiam ciuibus, cum tabellas illas à præfectis
 nisi necessitate coactis perlegi vetaret. Ergo
 hæc regionum notitia teneatur: Agmen verò
 b s ducia

ducitur itinere terrestri, aut flumina maria'ue traducitur: in terrestri itinere, ordo agminis, quantitas itineris, sed supra omnia militaris labor animaduertendus est: Agminis igitur ordo duobus exemplis præcipue ostenditur: Primus est secundo libro, Cum ex dedititijs Belgis reliquis'que Gallis complures Cæsarem secuti vnà iter facerent, quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris exercitus Romani perspectâ, nocte, ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotiû, cum prima legio in castra venisset, reliquæ'que legiones magnum spacium abessent, hanc sub sarcinis adoriri, qua pulsâ impedimentis'que direptis futurum vt reliquæ contra consistere non auderent. Hic locus ostendit agminis ordinem quendam: sed negligentio rem, quia nondum hostis adesset. Sed consequens in eodem libro locus multò diligentio rem appropinquante hoste demonstrat. Cæsar (ait ipse) æquitatu præmisso subsequabatur omnibus copijs: Sed ratio ordo'que agminis aliter se habebat ac Belgæ ad Neruios detulerant: Nam quòd hostis appropinquabat consuetudine sua, Cæsar sex legiones expeditas ducebat, post eas totius exercitus impedimenta collocarat: & duæ legiones, quæ
pro

proximè conscriptæ erant totum agmen claudabant, præsidioque impedimentis erant. Hic igitur locus multò maiorem ordinis curam diligentiamque proponit: aliam similis diligentiae speciem Hircius octauo libro descripsit. Cæsar (ait) agminis ordinem ita constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret undecima ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, ut omni ex parte sustinere posset hostium impetum, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum abducit. At si hostis à tergo relinqueretur ab eoque discederetur, alia ratio fuit, impedimentis nempe præmissis, ut cum Cæsar à Pompeio ad Dyrrachium duplici clade affectus esset, ideoque illinc Apolloniam contenderet: Itaque (ait Cæsar) nulla interposita morâ, sauciorum modo & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit ac conquiescere ante iter confectum vetuit: His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodē itinere præmisit: paruoque
spatio

spatio intermisso, vt & militare institutum ser-
uaretur, & ne citissima eius profectio cogno-
sceretur, conclamari iussit statim' que egressus
& nouissimum agmen consecutus, celeriter ex
conspectu castrorum discessit. Hic itaque age-
minis ordo Cæsari fuit, quantitas itineris di-
cenda est. Romanis verò militiæ consuetudo
fuit, vt Vegetius docet, simplici gradu horis
quinque æstiuis, id est, nostris sex & vnâ terciâ
progredi millia passuum viginti, pleno, vigin-
ti quatuor: quicquid amplius esset, cursus erat,
cuius spatium definiri non potest. Septimo li-
bro significatio quædam è tribus locis colligi
potest de militaris huius itineris quantitate,
Cæsar Gergouiæ obsidione occupatus, mediâ
nocte per Eporedorigem certior factus est de
Heduoꝝ defectione: deinceps nullâ interposi-
tâ dubitatione è sex legionibus, duas in castris
relinquit, quatuor expedit & adhortatur ne ne-
cessario tempore, itineris labore permoueantur:
Cupidissimis omnibus, progressus millia pas-
suum viginti quinque, Heduos offendit, n̄sq̃
in colloquio, errorem suæ defectionis & cul-
pam demonstrat: deinde tribus horis noctis
exercitui ad quietem datis, castra ad Gergo-
uiam mouet, tum in medio ferè itinere cogni-
to periculo suorum ad Gergouiam relictõꝝ,
summo labore militum ante ortum solis, in ca-
stra peruenit. Hæc sic à Cæsare narrantur, vnde
concludo viginti quatuor horis quinquagin-
ta

ea millia passuum confecta esse à legionibus il-
 lis expeditis quidem sarcinarum impedimen-
 to: at armorum grauitate certè impeditis: Su-
 perioris enim noctis aliquot horæ consumptæ
 in audiendo Eporedorige, capiendo consilio,
 legionum distributione, quæ educerentur, quæ
 manerent: Item consequentis diei aliquod tem-
 pus fuit in monendis Heduis & reconcilian-
 dis: Denique militem ieiunum tot millia fuisse
 ac rediisse, vix credibile sit: his tot rebus tres ho-
 ras accipio, tres porro datæ sunt quieti, vt ait
 Cæsar: Itaque dimidiæ noctis illius nihil super
 est. Ac summum viginti quatuor horis, aut e-
 tiam paucioribus, totum illud iter factum est,
 quia ante solis ortum Cæsar rediit, & quidem
 non ordinarium, sed propè duplicatum fuisse
 Cæsar eo declarat quod rem in celeritate posi-
 tam fuisse ibidem ait, & quod milites adhorta-
 tur, ne itineris labore permoueantur: Quare
 diurnum exercitus iter viginti aut viginti qua-
 tuor millia, vt Vegetius ait, videntur fuisse.
 Sic Cæsar ad liberandum Ciceronem vno die
 hyberno ab hora tertia millia passuum viginti
 progreditur. Superest in agmine, militaris la-
 bor prorsus admirabilis: Itaque magnos & ma-
 gni nominis testes huc appello, ne quid in re
 propè incredibili fingere videar: Dico enim
 legionario militi in itinere vsitatum fuisse fer-
 re non solum arma, sed vallum: & illud de
 quod Horatius in Odis velut incredibile po-
 steritati

steritati futurum admiratur,

Romana (eheu) posteri negabit

Emancipatus foeminae

Fert uallum & arma miles.

Romanus miles fert arma, fert uallum: imò verò fert etiam (ait Tullius) cibaria, & si quid ad usum velit, Nostri exercitus (ait secunda Tusculana) primum unde nomen habeant vides, deinde qui labor, quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum velint, ferre uallum: nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis esse dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, ut si usus foret, abiectis oneribus, expeditis armis ut membris pugnare possint. Hæc Tullius de sui temporis militia. Liuius verò antea non dimidiati, sed integri mensis cibaria militem ferre solitum docet: Sic enim libro quinquagesimo quarto ait, Consul menstruum iussu milite secum ferre, profectus decimo post die. Sic Pompeiani legionarij in Hispania dierum viginti duorum frumentum efferre iussi sunt: Eadem etiã postea discipline ab imperatoribus seruata legitur. Pescenninus Niger (ait Lampridius) vinum & pistores à castris remouit, iussitq; omnes aceto & buccellato (quem panem biscoctum dicimus) contentos esse: Sic Iulianus (ut Marcellinus ait libro decimo septimo) buccellatum in viginti diebus

dies humeris militum imposuit. Ac de legio-
 nis agmine tot sarcinis onusto indicium illud
 paruit in illo agminis ordine, cum Cæsar sarci-
 nas & onera legionum exposuit, sub quibus fa-
 cile à Neruijs opprimi posse viderentur: quo-
 modo libro tertio Aquitani Romanos impedi-
 tos in agmine & sub sarcinis infirmiore animo
 adoriri cogitant: Quomodo Labienus in A-
 frica existimabat Cæsaris milites sub onere ac
 sarcinis defatigatos, pugnare non posse, ut ait
 Hircius. Quapropter iste est incredibilis Hora-
 tio, admirabilis Tullio, agminis labor in mili-
 te, nec in bono duce minor. Cum Marius æstu
 magno, agmen ducebat (ait ibidem Cicero) la-
 borabat. Memini calones & lixas & mercato-
 res in exercitu Cæsaris fuisse, sed qui ligna & a-
 quam vasa que parando cibo instrumenta que
 castrensi operi necessaria militibus ferrent: de-
 nique (ut iam patuit) singulis legionibus sua
 impedimenta fuisse. Ac nonnunquam (ait Sue-
 tonius) post magnam pugnam atque victo-
 riam remisso officiorum munere licentiam om-
 nem passim lasciuiendi militibus Cæsar per-
 mittebat, iactare solitus, milites etiam vngu-
 eatos bene pugnare posse. Atque illud etiam
 memini quod tertio belli ciuilibis à Cæsare in
 concione ad milites dicitur ut æquo animo
 mancipia atque impedimenta in Italia relin-
 querent, ipsi expediti, naues conscenderent.
 Et bello Africano seueritas disciplinæ eadem
 seruata

seruata est: Cæsar enim ita ex Sicilia exerci-
tum transportauit, vt præter ipsum militem
& arma, neque vas, neque mancipium, neque
vllam rem quæ militi vsui esse consuevit, in
naues imponi pateretur. Ita Cæsar, quum v-
sus esset (ait Suetonius) disciplinæ seuerissi-
mus exactor fuit. Atque vna de Cæsaris vir-
tutibus nescio an non sit hæc longè maxima.
Laboris (ait Suetonius) vltra fidem patiens
erat, in agmine nonnunquam equo, sæpius
pedibus anteibat capite detecto seu sol, seu im-
ber esset. Nec verò temporis aut loci vlla fe-
rè iniquitas, Cæsaris iter tardabat: Sic secundo
bello Britannico noctu progreditur millia pas-
sum circiter duodecim: & septimo libro sum-
mâ hyeme, discussâ niue sex in altitudinem pe-
dum summo militū labore, vias exercitui suo
patefecit per Gebennam Aruernorum mon-
tem, quo tempore ne singulari quidem homi-
ni semita vnquam patuerat. Atque inde omni-
bus suis inopinantibus, quàm maximis potest
itineribus, Viennam peruenit: vnde neque di-
urno neque nocturno itinere intermisso, per
fines Heduorum in Lingones contendit, vt si
quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur
consilij, celeritate præcurreret, priusque le-
giones omnes, quarum duæ in Lingonibus,
duæ in Treuiris, sex in Senonibus hyemabāt,
in vnum locum cogit, quàm de eius aduentu
Aruernis nunciari posset. Tēgæ horribili vigi-
lantia

lantia, celeritate, diligentia, exclamat Cicerone. Illud etiam secundo belli civilis de se ait, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: Qualis vero Imperator ipse fuit, tales & milites fuere: hac enim militaris itineris celeritate, Pompeii legati in Hispania & Pompeius ipse in Graecia oppressus est. A Pompeianorum & Caesaris castris quinque millia passuum proxima intercedebant itineris campestris: Inde excipiebant ad Iberum loca aspera & montosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc, hostem prohiberi nil esse negotij.

Adhuc terrestris itineris ratio expedita est, sequitur fluminis & maris traiectionis. Flumina transiuntur modis quatuor: primo, potius, quomodo Cæsar Rhenum bis traiecit, navium magnam copiam ad transportandum exercitum Vbi pollicebantur, ut est libro quarto, sed navibus neque satis tutum esse arbitrabatur, neque sue, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque & si summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter altitudinem, rapiditatem, latitudinemque fluminis: tamen id sibi contentendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur potius hanc instituit, tigna bina sesquipedalia, paulum ab improacuta, dimensa ad altitudinem fluminis intervallo duorum pedum inter se iungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine defissa

xerat fistucis' que adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpēdiculum, sed prona ac fastigia-
 ta, vt secundum naturam fluminis procumbe-
 rent: his item contraria duo ad eūdem modum iuncta interuallo pedum quadragenūm ab inferiore parte contra viam atque impetum fluminis conuersa statuebat. Hæc vtraque insuper bipedalibus trabibus immisis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebātur, quibus disclusis atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque earum natura, vt quò maior vis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directæ materiâ iniectâ contexebantur, ac longioribus cratibus' que consternebantur: Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ & cum omni opere continetæ, vim fluminis exciperent, & aliæ item supra pontem mediocri spacio, vt si arborum trunci siue naues deſcendi operis causâ, à barbaris missæ, his defensoribus, earum rerum vis minueretur neu ponti nocerent. Hæc Cæsaris est descriptio, in qua certè talis architecturæ imperito quædam posſint ambigua videri: Primum enim quid est tigna bina interuallo pedum duorum distantia inter se iungi? vtrum bina tigna transuersarijs intermedio duorum pedum spacio inter se colligari? an duo tigna inter se quidem cōtinuata, à duo-

aduobus autem alijs duos pedes seiungi? Se-
 cundo quid est fistuca? vtrum machina cuius
 pondere tigna illa in solum fluminis adigun-
 tur, an qua solum fluminis fistucatur, id est, ex-
 æquatur & solidatur? Tertiò quid est quadra-
 genum pedum interuallum? vtrum in summo
 fluminis, an imo, an in pontis contabulatione?
 Quarto, quid est fibula? nihil verò tota pon-
 tis structura magis ambiguum fuerit: E' fibu-
 læ siquidem formâ videtur operis firmitudo
 significari. Quid igitur est fibula? vtrum qua-
 dratum quoddam e' firmissima materia vincu-
 lum, quo bina tigna cum media trabe reuinci-
 untur? an adminicula eiusmodi quibus in cru-
 ce Tau gallici transuersum lignum innititur?
 Denique quid est sublicas obliquas adigi? v-
 trum ad perpendiculum erectas contra tigno-
 rum inclinationem tanquam trianguli latera
 constitui? an transuersas ab vna parte pontis ad
 reliquam interfecari? Hic doctorum hominũ
 ingenia sudauere. Qui verò fibulis illis firmita-
 tem operis ostenderit, is Cæsaris mentem, opi-
 nor assequetur: E' quæsitis autem illis primum
 quod que mihi magis probatur. Sed vt ad in-
 stitutum redeam, diebus decem, quibus mate-
 ria cœpta erat comportari, omni opere effecto
 exercitus traducitur. Cæsar ad vtramq; partem
 pōtis firmo presidio relicto, in Sicābrorũ fines
 cotendit Sicambrisq; vexatis, decimo octauo
 post die in Galliã se recepit, pontemq; rescidit:

Biēnio postea rursus paulō supra eum locū, ut est sexto libro quo antē, exercitum traduxerat, simili ratione pontem facere instituit, magnoq; militum studio opus paucis diebus effecit: Militū (inquam) studio, ut Cēsar ipse ait: miles enim Cēsarī non tantū frumentator, sed tignarius etiā faber erat non quòd omnes, architectos fuisse confirmem, sed quòd materiari & cuilibet operi materiā cedere & dolare, nec minus laboriosè secures & dolabras expedire, quàm enses ac parmas cōsueissent. Quin etiā ista militū architectura, vno die & Ararim pōte iunxit & exercitū traduxit. Qua celeritate permoti Helueti cū id quod ipsi diebus viginti egerrimè confecerant, ut flumen trāsirent, Cēsare vno die fecisse intelligerent, legatos ad eū de pace miserūt. Sic Menapii cū in paludes suas confugerent, celeriter effectis pontibus ad deditionē cōpulsi sunt, ut est sexto libro. Sed pōtis illa ratio Hispaniensi bello tradita nequaquā prætermittenda est. Cēsar cū ad flumen Bætīm venisset, neque propter altitudinē fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: illa nempe fistucatio sōli fuit. Ita insuper ponte factō, copias ad castra tripartitō traduxit. Cuius pontis forma etiā dissimilis facta est Alexādrino bello, de qua sic Hircius. Itaque eodem tēpore equites Germani dispersi, vada fluminis querētes, partim demissiorib. ripis flumen tranarunt & legionarij magnis arboribus excisis

excisis, quę longitudine vtramq; ripam cōtingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen transierūt. Nec verò in his mathematice pontiū operib. virtus tātū, sed dolus Cæsaris enituit. Exercitū ad Aruernorū Gergouiā secundū flumē Elauer ducebat. Quā re cognita, Vercingetorix omnib. interruptis eius fluminis pontibus ab altera Elaueris parte, iter facere cœpit. Cū vterq; vtriq; esset exercitus in conspectu, fere q; ē regione castris castra poneret dispositis exploratorib. nec vbi effecto pōte Romani copias traducerent. Erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorē g̃statis partem, flumine impediretur, quod non ferē ante autumnū Elauer vado transiri solet. Itaq; ne id accideret, syluestri loco positis castris ē regione vnius eorum pontium quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum duabus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, vt consueuerat misit demptis quibusdam cohortibus, vtī numerus legionum cōstare videretur: His quā longissimē possent progredi iussis, cū iam ex diei tempore coniecturam caperet, in castra peruentum, h̃isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit Celeriter effecto opere legionibusque tractis & castris loco idoneo delecto, reliquas copias reuocauit Secundus modus traducēdi fluminis, est nauib. cū Cæsar, vt est primo belli

ciuilis, in maximas rei frumētarię angustias ab Afranio adductus esset, atq; omnes vię ab Afranianis militibus equitibusq; obsiderentur, nec pontes rescissi, refici possent, imperat militibus Cæsar vt naues faciant, cuius generis eū superioribus annis vsus Britannię docuerat. Carinæ primum ac statumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium, viminibus contextum corijs integebatur. Has perfectas, carris iunctis deuehit noctu millia passuum a castris viginti duo, milites que his nauibus flumen transportat, continentem que ripę collē improuiso occupat. Hunc celeriter priusquam ab aduersarijs sentiatur, communit: huc legionem postea trañcit, atque ex vtraque parte portem institutum biduo perficit. Ita commeatus & eos qui frumenti causā processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Tertius modus traducendi fluminis est eodem libro, diducto in plures alueos Sicori Hispanię flumine. Cæsar ne semper magno circuitu per pontē equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum triginta in latitudinem complures facere instituit, quib. partē aliquā Sicoris auerteret vadumq; in eo flumine efficeret: Ac summo labore militū continuato, diē noctemq; opere in flumine auertendo huc iam reduxerat rē, vt equites etsi difficulter atque ægrē fiebat, possent tamen atque auderēt flumen transire: pedites verò tantummodo

modo humeris ac summo pectore extarent, ut
 tum altitudine aque, tum etiam rapiditate flu-
 minis ad transeundum impedirentur. Equites
 ita transeunt. Quartus modus trañciendi flu-
 uij eodem tempore & loco à Cæsare describi-
 tur, & longè omnium promptissimus. Cum pe-
 dices clamarent, ne Cæsar labori suo neu peri-
 culo parcerent, paratos esse sese: posse & audere
 eâ transire flumen quâ traductus esset equita-
 tus. Quorum studio & vocibus excitatus Cæ-
 sar & si timebat tantæ magnitudinis fluminis
 exercitum obijcere, conandum tamen atque
 experiendum iudicat. Itaque infirmiores mili-
 tes ex omnibus ceturjis deligi iubet, quorum
 aut animus aut vires videbantur sustinere nō
 posse: Hos cum legione vna, præsidio castris
 relinquit, reliquas legiones expeditas educit,
 magnoque numero iumentorum in flumine
 supra atque infra constituto, traducit exerci-
 tum: Pauci ex his militibus vi fluminis ab-
 reпти, ab equitatu excipiuntur ac subleuantur:
 interijtamen nemo. Sic igitur Cæsar equi-
 tibus vtrunque dispositis, peditatum inco-
 lumē traduxit: Quo genere traductionis vsus
 est libro septimo, ut Ligerim transiret. Liger
 (ait) locis ferè omnibus à Gallis obsidebatur
 & ex niuibz creuerat, ut omnino vado transi-
 ri non posse videretur: Itaque Cæsar admodū
 magnis diurnis nocturnisque itineribus cō-
 sectis, contra omnium opinionem ad Lige-
 rim

rim uenit, vadoque per equites inuento pro
rei necessitate opportuno, vt brachia modò
atque humeri ad sustinenda arma liberi ab a-
qua esse possent, disposito equitatu, qui uim
fluminis refringeret, atque hostibus primo a-
spectu perturbatis incolumem exercitum tra-
duxit. In Britannia Tamesis ita traductus est,
cùm capite solo, ex aqua milites extarent. Er-
go hæc itineraria Cæsaris militia fuit. Pontes
variorum generum Vegetius ab exercitu cō-
portari solitos ait. Cæsaris milites faciundi
pontis artifices erant, pontes factos non ve-
hebant, sed vbi opus erat, celeriter industrièq;
faciebant. Nec uerò flumina tantum, sed maria
ipsa huic architecturæ militari subiecta sunt.
Itaque cùm primâ in Britanniam transmissio-
ne, duodecim naues Cæsar amisisset, summo
iterum militum studio, earum materia atque
ære reliquas refecit. Secundo in eam insulam
commeatu militum architecturâ istâ sexcen-
tas naues onerarias & longas duodeviginti
exiguo tempore construxit. Ideoque id in por-
tu contemplatus, milites collaudauit, ut est
quinto libro. Atque iterum cùm naues iacta-
rentur tempestate & quadraginta perissent, reli-
quas in aridum ne nocturnis quidem tēpori-
bus ad militū laborem intermissis subduxit.
Ergo miles Cæsaris, naues faciebat, imò verò e-
tiam remigabat. Audiamus igitur quæ libro
quinto scripta sunt, Cæsar cū iterum Britannia
peteret

peteret longis que nauibus veheretur : tamen longius delatus æstu , orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit : Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda qui vectorijs grauibusque nauigijs non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquarunt. Verum enim uero quamuis Cæsar mathematicis architecturæ Geographiæque artibus tam excellenter ad itinerum difficultates eruditus: attamen nauticæ in Oceano Astrologiæ, quæ ad istam quoque itinerum notitiam attinet, inscientiâ extremam calamitatem penè subiit. Primò bello Britannico cum equitum naues octodecim, in continentem tempestate essent reiectæ, accidit, vt esset Luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Romaniisque id erat incognitum. Ita vno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quasque in aridū subduxerat, æstus cōplebat, & onerarias quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat: neque vlla Romanis facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur cō pluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent funibus, anchoris reliquisque armentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna c id quod necesse erat

accidere) totius exercitus perturbatio facta est, neq; enim naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt: Et quod omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumētum in his locis in hyemem prouisum non erat. Hæc sunt libro quarto, vbi & rebellio propterea Britannia exponitur, & magna Cæsaris difficultas, vt ei magnæ cuiusdam victoriæ instar fuerit, exercitum incolumem reduxisse. Sed hæc incommoda, horribilis illa & imparatoris et militum vigilantia, celeritas, diligentia sanauit. Quamobrem toto isto militari itinere non solum magnam regionum scientiam, sed incredibiles, siue terrâ, siue flumine marisue exercitus ducatur, militiæ labores agnoscimus.

DE CASTRORVM AR.

chitectura.

Sed miles in castra peruenerit, quid deinde? Locus & forma constructioque tota proponitur: castris locus diligendus frumētationi, pabulationi, aquationi, lignationi, valetudini militū, sed imprimis victoriæ (si dimicandum sit) idoneus: Sic contra Belgas Cæsar, postquā omnes Belgarum copias in vnū locū coactas ad se uenire, neq; iam longè abesse ab his quos miserat exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumē Axonam, quod est in extremis Rhemorum

rum finibus exercitum traducere maturauit, atque ibi castra posuit. Quæ res & latus vnum castrorū, ripis fluminis muniebat, & post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & com-
 meatus ab Rhemis reliquisq; ciuitatibus, vt si ne periculo ad eum portari possent efficiebat: In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinū legatum cum sex cohortibus relinquit. Hic, castris delectus est valde idoneus locus: Cæsar vero castris ad dimicandum, præcipuè montes & colles appetiuit. Sic tertio libro Sabinī castra loco rebus omnibus idoneo, eo'que edito & paulatim ab imo accliuī circiter passus mille. Contrarium incommodum Galba libro tertio demonstrauit, qui cū in vico Veragrorum Octoduro posito in valle, non magnā adiectā planitiæ altissimis montibus vndique concluso castra posuisset, hostibus vndique in vallem decurrentibus tela'que in castra conicientibus, magnum periculum adiit, quo liberatus, sæpius fortunam tentare noluit, in prouinciam reuertit, confessus iniquum castris locum illum fuisse. Atque hæc de castrorum loco qui postea magis patebit de forma etiam dicamus. Castrorum formam vnicam & simplicem omni & loco & tempore Romanis fuisse Polybius author est: nos ex eo tantum quod commune sit castris Cæsarī, assumemus: Itaque loci castris delecti regionem, vnde
 sit in

fit in omnes partes latissimus despectus imperium que facile percipi possit, prætorio summi que ducis tentorio designato, hoc dato tanquam puncto, interuallo autem tanto quantum exercitus requireret, quadratum describito: Anguli quatuor, portæ quatuor erunt, prætoria ad orientem, decumana ex diametro opposita, quæstoria ad meridiem, quintana ad occidentem. Liuius libro quadragesimo, prætoriam videtur appellare ordinariam, quintanā & decumanam principales, illam dextram, hanc sinistram. Tentoria legatorum à prætorio hinc atque illinc secundum quadrati dimetientem, latera duo opposita bifariam secantem, æqualibus spatijs sunt, iuxta que ad partem aquationi & pabulationi aptissimam legionis cuiusque cum suis Tribunis & Centurionibus distincta vijs & directæ sunt: ad oppositam reliqui quadrati partem regia intercedente via, legionum equites atque inter eos media sociorum auxilia statuito: à legionū tentorijs ad vallum area, parallela quadruplex esto: prima vacua ad excipiendum extraordinarios qui casu aduenerint: secunda latior foro rerū venalium cōstituta, reliquæ duæ totis castris parallelo spatio circumductæ, tertia quidem angustior, quarta latior, vallo velut vrbis muro, pomerij vice adiuncta: denique castra speciem notissimæ vrbis habeant, vbi vijs, ædificijs, signis, omnia ciuib. rure domum redeuntib. definita sint, vt
simul.

simul atque ad castrorum portam miles accessse-
 rit, sciat quò sibi perueniendū sit: Sic enim Po-
 lybius & Liuius docent. Cæsar tamen lunatis
 castris Thapsum (vt est Africano bello) operi-
 bus circummuniuit. Vegetius triquetra & se-
 mirorundam formam nominat, vtrum hanc lu-
 natam figurā significans, affirmare non audeo:
 iubet'que vallum vestiri cespite cum terra ipsa
 herbam continente, altitudine dimidiū pedis,
 latitudine pedis, longitudine sesqui pedis: Si
 regio sit arenosa, saccos more persico pulueru-
 lenta terra compleri cespitis loco iubet: Valli
 fossæ'que etiam formam tradit, sed variè: vigi-
 lias noctis quatuor, ternis horis distinguit:
 Eiusmodi castrorum formam tam subtiliter, à
 Cæsare notatam non comperio: sed illud cer-
 tè, quod multò maximum omnium est, à legio-
 nibus vt antea pontes & naues, sic & quidem
 multò pluribus testimonijs castra fieri solita
 comperio. Dico (inquam) atque confirmo,
 materiando, fodiendo, aggerando Romana ca-
 stra facta esse per certam peditum legionario-
 rum partem sarcinis & grauioribus armis ad si-
 gna depositis, dum reliqua pars exercitus cum
 leui armatura staret in armis ad hostem, si for-
 tè interueniret, propulsandum: Castrensis i-
 gitur architecturæ opera militaria videamus.
 Cæsar ad quintum Calendas Aprilis Gene-
 uam peruenit, ibi vna legione & militibus
 quos ex prouincia conuenire iussit, à lacu Le-
 mano

mano ad montem Iuram millia passuum decē
 & nouem, murum in altitudinem pedem sex-
 decim fossam' que ante Idus Apriles perduxit.
 Fac Cæsarem Romā octaua die (vt Plutarchus
 ait) Geneuam peruenisse: mirabile tamen sit se-
 ptem reliquis diebus & milites coëgisse & tan-
 tum opus effecisse. Nullus verò Cæsaris com-
 mentarius est non testis huius militaris archite-
 cturæ. Eodem libro contra Ariouistum Cæsar
 primam & secundam aciem in armis esse, ter-
 tiam castra munire iussit. Ac quamuis eo ma-
 gnas interea copias Ariouistus ad munitionē
 prohibendum misisset, nihilo secius Cæsar, vt
 antè constituerat, duas species hostem propulsa-
 re, tertiam opus conficere iussit. Vides' ne igitur
 legionarium fossorem? Audi quid Nerui-
 co bello faciant sex legiones. Legiones (ait Cæ-
 sar) sex quæ primæ venerant, opere dimenso,
 castra munire coeperunt, paulo' que longius ag-
 geris petendi causâ processerunt. Sic quinto li-
 bro milites lignationis munitionis' que causâ
 in syluas discedunt. Ergo fodere, ergo materia-
 ri, ergo castra fabricari & architectari legiona-
 rijs militibus, militare opus fuit. Sed fossæ lati-
 tudo valli' que altitudo à Cæsare nonnunquā
 etiam notatur, vt secundo libro aduersus Bel-
 garum maximas copias castra in altitudinem
 pedum duodecim vallo fossa' que duodeui-
 ginti pedum munire iubet. Vides hîc tãquam
 vrbis,

—atque alta mœnia Roma?

Sicoctauo libro Cæsar imperat castra vallo pedum duodecim muniri, lorikulam, velut alterum vallum pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes vimineâ lorikulâ munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex pontibus, quò tutior altitudine esset, hoc audaciùs longiusque tela promitteret, alter, quò propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegetur, portis fores altioresque turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium: namque & operum magnitudine, & timorem futurum sperabat fiduciam barbaris allaturum, & cum pabulatum frumentarumque longius esset proficiscendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Sed callidior consilio castra aduersus Afranium (ut est primo belli ciuilis) Cæsar facere constituit, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri necesse erat, sed à fronte castrorum contra hostem pedum viginti, fossam fieri iussit: prima & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Per hos, opus in occulto

occulto acies tertia faciebat : sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxima nocte cōquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet, & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationē operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eādem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Tercio die postea vallo castra communit. Ergo castrorum forma à Cæsare & facta & descripta eiusmodi est : Militem tamen in hoc opere castrēsi sarcinis & grauioribus armis expeditum fuisse, quod antea posui, Cæsaris varij loci demonstrant : primus est libro secundo cū sex legiones in faciendo opere occupatæ tam subito à Neruijs opprimerentur, vt non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutis 'que tegumenta detrahenda tempus defuerit. Hic, inquam, locus ostendit insignibus & galeis, & scutis positis munitionem castrorum fieri solitam. Idem libri tertij locus ostendit de Morinis in syluas abditis, Cū Cæsar castra munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere Romanis, hostes subito ex omnibus partibus syluæ euolauerunt & in Romanos impetum fecerunt : Romani celeriter

arma

arma coeperunt, eosque in sylvas repulerunt. Hic locus alter item ostendit faciendis castris arma grauiora poni solita, sicut iam dictum est in frumentatione, cum Britanni dispersos legionarios depositis armis in metendo occupatos adorti sunt: illic enim arma in frumentatione deposita dicuntur. Tentoria vero castrensia, pellicea fuisse locus ille tertij libri demonstrat. Eiusmodi tempestates sunt consecutae, ut continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Item alter ille tertio belli civilis, Caesar castris ad Apulum flumen positis sub pellibus hyemare constituit. Denique tertius locus ille docet idem Africano bello, Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant, reliqui ex vestimentis tentoriolis lactis atque arundinibus corijsque contextis protegebantur. Sed tota haec castrensum munitionum opera, locorum oppugnatione & propugnatione postea longe plenius intelligentur, id modo statuo, legionarium militem tentoriorum, fossarum, vallorum opificem ex disciplina Romana & Caesariana fuisse: neque laboribus illis fractum fuisse aut debilitatum, sed exercitatum robustioremque factum, ut praetantis & agminis & castrensis munitionis laboribus, scutum, gladium, galeam ferre, in onere is miles non plus numeret, quam humeros, lacertos, manus, praeterque his operibus praestari leuissimum, imò iucundissimum existimet.

Romanus (eheu) posteri negabitis, (ait ille)

Fert uallum & arma miles.

At vero, inquam, ut quod proposui concludā.

Romanus (eheu) posteri quid agimus?

Materiando, fodiendo, aggerando castra fecit.

DE AMBULATIONE.

Verum esto, miles arma ferat, vallum ferat, cibaria ferat, & si quid ad usum sit, ferat, castra materiando, fodiendo, aggerando faciat: Abiectis illis oneribus expeditum armis tanquam membris alacrem ad praelium videamus: tyrones quidem quotidie & mane & a meridie, omnibus armorum generibus in hoc castrensi campo exerceantur, veterani semel: (has enim leges Vegetius a veteribus institutas tradit) Hostis nullus adest: adesse tamen comminiscamur, aciem instruamus: & si non dimicatum, attamen veluti dimicationis causa ambulatum deducamus. Augusti atque **Adriani** constitutionibus (ait Vegetius) cautum erat, ut ter in mense tam equites quam pedites educerentur ambulatum: Hoc enim verbo genus huius exercitationis appellabant. Decem millia passuum miles armatus gradu illo militari, quem diximus, eat redeatque, sed magnam partem itineris pleniore gradu, maximam cursu conficiat, interimque quemlibet aciei ordinem meditetur: Atque in sum-

ma ordinum permistione, miles ordinem tamen sequatur, vexillum nusquam oculis amittat, neque planis tantum locis hæc itinera, sed cliuosis & arduis fiant, ut nulla non prouisa difficultas possit accidere, aut si ambulatio nulla sit exercitatio tamen nusquam desit, miles syluam cædat, æstiuis temporibus natet, ad paulum dimicet, saltet, curiat. Exercitationis huius exempla apud Liuium frequentia sunt: sic enim libro tricesimo tertio de Sempronio, Ibi, quia ociosa castra erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tyrones assuesceret signa sequi & in acie cognoscere ordines suos. Et libro tricesimo sexto de Scipione Africano, Primo die legiones in armis quatuor millium spacio decurrerunt, secundo die arma curare & tergere, antè tentoria iussit, tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnae concurrerunt, præpilatisque missilibus, iaculati sunt, quarto die quies data, quinto iterum in armis decursum est. Sed Cæsarianam militiam recepi & exercitationis huius exempla apud Cæsarem clara sunt, Superius institutum Cæsar (ut est tertio belli ciuilibis) in equitibus seruabat, ut quoniam numero multis partis partibus esset inferior, adolescētes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernīcitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine vsum quoque eius generis præliorum perciperēt. His erat rebus effectum ut equites

d 2 mille;

mille, apertioribus etiam locis, septem millibus Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Exempla huius scholæ multo clariora sunt Africano bello, cum paruas copias haberet Cæsar & magnam quidem partem tyronum. Cæsar (ait Hircius) iubet milites rursus ad opus redire & percausam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Simile deinde paulo post, Cæsar non more superiorum Imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Tum deinceps, Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere, vallumque & fossam per medium campum ducere, aduersariorumque excursionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, appropere. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant. Sed eodem demum libro schola totius meditationis huius contra novos hostes egregia est, Cæsar contra eiusmodi hostium genera copias suas non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed, ut lanista tyrones gladiatores

con-

condocessaceret, quo pede se reciperent ab hoste & quemadmodum obuersi in aduersarios & in quantulo spacio resisterent, modò procurerent, modò recederent comminarentur'que impetum, ac prope quo loco & quemadmodum tela mitterent præcipit. Mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum Cæsaris atque sollicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebant & legionarium militem defatigabant, propter velocitatem: Grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat in eos'que impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur: quia quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite, hostium equitatu leui'que armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hostium cognouerat, & quo'nam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leui'que armatura, quæ erat mirifica si legiones quoque accessissent. Accedebat eò etiam hæc causa, quòd elephãtorum magnitudo multitudoque, militum animos detinebat in terrore. Cui vni rei tamen inuenerat remedium: Nam'que elephantos in Italiã transportari iusserat, quòd & Cæsaris miles speciem & virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis eius, telum fa-

cile adigi posset oneratus, que ac loricator electus cum esset, quæ pars corporis eius nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela congererentur: Præterea ut iumenta, bestiarum odorem, stridorem & speciem, consuetudine captarum, non reformidarent, quibus ex rebus largiter erat consecutus: Nam & milites, bestias manibus pertrahabāt, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata coniciebant, atque in consuetudinem, equos ipsarum bestiarum adduxerant. Ob has causas quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra, Gallos homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consueverunt: Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias artificiaque cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quod hæc celerius conciperent, dabat operam ut legiones non vno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quod hostium copias a se suoque vestigio non discessuras existimabat: atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, præter hostium castra prætergressus, equo loco inuitat ad dimicandum. Hæc tota Hir-
cū

et hystoriâ mirificum Cæsaris magisterium in tyronibus erudiendis agnoscimus. Atque in hac castrensi schola exercitus lustratio fuit, quâ tanquam in Romani census lustro, cuiusque perditis equitisque virtus aut ignavia pro meritis afficiebatur: Sic Cæsar in Treuirorum finibus cum eo legiones ex omnibus hybernis euocasset, exercitum anno belli Gallici nono lustravit: Sic iterum Africano bello lustravit: Ac præmia illa de quibus antè in stipendio diximus, in castris data sunt: supplicia etiam in milites ignavos aut seditiosos cõstituta sunt, quæ militaribus delictis grauiâ erant. Si quis furatus esset, aut præmij consequendi gratiâ peierasset, aut locum in acie deseruisset aut in vigilijs dormitasset, aut adolescentis ætate ac flore abusus esset, fustibus cædebatur ac lapidibus obruebatur (ait Polybius) Et illud nimirum Ciceronis est in Philippicis, Si Antonius Consul, fustuarium meruerunt legiones quæ Consulem reliquerunt. Si totus exercitus vel magna pars deliquisset, sorte decimus quisque ad supplicium legebatur, vt ostendit Liuius libro secundo: Decimatio illa nempe fuit, de qua per Cluentio Tullius, Statuerunt ita maiores nostri, vt si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animaduertetur, vt metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perueniret: Sic igitur decimus quisque plectebatur, reliquis extra vallum agentibus,

annonæ ordeum tantum erat, donec egregio facinore satisfactum videretur: Hæc autem seueritas Romanis illis Imperij authoribus tanta fuit, vt Posthumius & Torquatus filios, quia patrum iniussu contra hostem ierant, quamuis victores & hostium spolijs opimos: tamen securibus percusserint, ipsi que naturæ ac patrio amoris ius maius statis atq; imperij prætulerint. Ac Cæsar (ait Suetonius) militem pari seueritate atque indulgentiâ tractabat, non enim ubique nec semper, sed cum hostis in proximo esset, coërcerebat: Tum maxime exactor grauissimus disciplinæ delicta neque observabat omnia, nec pro modo exequabatur, sed desertorum ac seditiosorum & inquisitor ac punitor acerrimus, conuiebat in cæteris: Itaque duabus cladibus vno die acceptis, vt est libro tertio belli ciuilis, Cæsar habita cōsione, nōnullos signiferos ignominia notauit ac loco mouit: Sic Africano bello, præfectos quosdam (quorum negligentia, militum nauis amissa esset) ignominia causa dimittendos ab exercitu, grauissimumque in eos edictum proponendum, curauit. Ac eodem bello exemplū illud est exauthorandi militis in pœnam malefici cōmissi cum nona & decima legiones e Sicilia in Africam exponuntur: His enim legionibus expositis, Cæsar (ait Hircius) memor in Italia pristinae licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modō caussulam nactus, quod

quod C. Auienus Tribunus militum decimæ
 legionis, nauem commeatu familia' que sua at-
 que iumentis occupauisset, neque militem vi-
 num à Sicilia sustulisset, postero die de sugge-
 stu conuocatis omnium legionum Tribunis
 Centurionibus'que, Maximè vellem (inquit)
 homines suæ petulantia' nimia'que libertatis
 aliquando finem fecissent, mea'que lenitatis,
 modestia': patientia'que rationem habuissent:
 Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque
 terminum constituunt, quo cæteri dissimili-
 ter se gerant, egomet ipse documentum more
 militari constituam. Quapropter C. Auiene,
 quod in Italia milites populi Romani contra
 Rempublicam instigasti, rapinas'que per mu-
 nicipia fecisti, quod'que mihi rei'que publicæ
 inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam
 iumenta'que in naues imposuisti, tua'que ope-
 ra militibus'que tempore necessario Respub.
 caret ob eas res ignominia' causa' ab exercitu
 meo te remoueo, hodie'que ex Africa abesse, &
 quantum potes proficisci iubeo. Itemq; te A.
 Fonteius, quod Tribunus militum seditiosus ma-
 lusq; ciuis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Allie-
 ne, M. Tiro, C. Clusiane, cū ordines in meo ex-
 exercitu beneficio non virtute consecuti ita vos
 gesseritis, vt neq; bello fortes, neque pace boni
 aut vtilis fueritis, & magis in seditione con-
 citandis'que militibus aduersariorum nostro-
 rum imperatoris, quam pudoris modestia'q;
 fueritis

fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror
 qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq;
 facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iu-
 beo. Itaque tradidit eos Centurionibus, & ad
 singulos non amplius singulis additis seruis,
 in nauim imponēdos separatim curauit. Quid
 plura: miles in castris nunquam otiosus sit:
 hac enim quotidiana exercitatione fiet, vt ni-
 hil magis optet, quā prælum, nihil seditio-
 nis moueat. Sic Cæsar cum hostibus appro-
 pinquaret, disciplinæ exactor grauissimus e-
 rat: et tamen aliquando exercitationis huius
 negligentia, maximam totius exercitus pertur-
 bationem euitare non potuit, de qua sic est li-
 bro primo, dum paucos dies ad Vesontionem
 rei frumentariæ commeatus' que causā mora-
 tur, ex percunctatione Romanorum vocibus
 que Gallorum ac mercatorum, qui ingenti ma-
 gnitudine corporum Germanos incredibili
 virtute atque exercitatione in armis esse præ-
 dicebant, sæpenumerò sese cum his esse con-
 gressos, ne vultum quidem atque aciem ocu-
 lorum dicebant ferre potuisse, tantus subito ti-
 mor omnem exercitum occupauit, vt non me-
 diocriter omnium mentes animos' que pertur-
 baret. hic primū ortus est à tribunis militum
 ac præfectis, reliquis' que qui ex vrbe amici-
 tiæ causā Cæsarem secuti magnum pericu-
 lum miserabātur, quod non magnum in re mi-
 litari vsum habebant, quorum alius alia causā
 illam

illata quàm sibi ad proficiscēdum necessarium
 esse diceret, petebat, vt eius voluntate discede-
 reliceret: nonnulli pudore adducti, vt timoris
 suspicionem vitarent, remanebant, hi neq; vul-
 tum fingere, neque interdum lachrymas tene-
 re poterant, abditì in tabernaculis aut suum
 querebantur fatum, aut cum familiaribus suis
 commune periculum miserabantur, vulgò to-
 tis castris testamēta obsignabantur: horum vo-
 cibus ac timore paulatim etiam hi qui magnū
 in castris vsum habebant, milites Centurio-
 nes'que, qui'que equitatuī præerant, perturba-
 bantur. Qui se ex his minùs timidos existima-
 ri volebant, non se hostem vereri, sed angustias
 locorum itineris & sylvarum magnitudinem
 quæ intercederent inter eos atque Ariouistum
 aut rem frumentariam vt satis commodè sup-
 portari posset, timere dicebant. Nonnulli e-
 tiam Cæsari renunciabant, cū castra moueri,
 & signa ferri iussisset, non fore dicto audientes
 milites neque propter timorem signa laturus.
 Sed hanc perturbationem Cæsar eloquentiā
 sustulit, partim spem pacis ab hoste, atque e-
 tiam si obstinatus esset, victoriæ demon-
 strando. Cū Germani sæpe, victi essent à
 Romanis atque etiam à Gallis, quos tamen
 Romani vicissent, partim militum ignauiam
 & arrogantiam accusando, qui de Imperato-
 ris sui virtute, constantia, consilio atque offi-
 cio quærerent: denique militiæ desertoribus
 suppli-

supplicium illa ipsa authoritate & seueritate, de qua paulò antè dixi, minitando: Postremo quòd in longiorem diem collaturos fuisset, repræsentaturum esse, & proxima die de quarta vigilia, castra moturum, vt quamprimum intelligere posset, vtrum apud eos pudor atq; officium, an timor plus valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret sibi que eam prætoriam cohortem futuram: Huic legioni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè: Itaque illa Cæsaris oratione mirum in modum conuersæ sunt militum mentes, & magna belli gerendi cupiditas innata. Sic in posterum Cæsar diligenter cauit ne per otium, eiusmodi quicquam in castris, oriretur. Gallos Tenctheris & Vsi petibus Germanis studere intellexit, vt est quarto libro. Itaque ad consilia capienda nihil spatij dandum existimauit, quin celeriter octo millium itinere confecto prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur Germani sentire possent. Ocium verò contrarium, vt est secundo belli ciuili, causam militibus defectionis contra Curionem meditandæ dedit. Quare disciplina militaris in quotidianis ambulationibus & exercitationibus seuerè teneatur, præcipuèq; Imperatoris, Legati, Tribuni: Centurionis authoritas seueritasq; meditationibus istis appareat: Hic enim miles victoriam meditatur tantoq;
ideo

ideo promptius assequetur, 'quanto diligentius
 meditatus fuerit. Sic igitur castris positis mi-
 les perpetuo paratus & promptus ad dimican-
 dum. Libyci pastoris labores cum legionarij
 militis laboribus Maro comparauit, quod v-
 terque dies & noctes ambulet, portet arma, te-
 ctum, cibum, protinusq; stet expeditus in ope-
 re: Ergo ait,

*Sape diem noctemque & totum ex ordine mensam
 Pascitur, idq; pecus longa in deserta, sine ullis
 Hospitijs, tantum campi iacet, omnia secum
 Armentarius Afer agit, tectumq; larémque,
 Armaq; amyclæumq; canem, cressamq; pharetram
 Non secus ac patrijs acer Romanus in armis
 Iniusto sub fasce uiam dum carpit, & hostem
 Ante expectatum positis stat in agmine castris.*

TERTIA

TERTIA

PARS.

PPARATVM & castra diximus, reliquus est praelij congressus, de quo varia præcipi solent à magistris huius doctrinæ: quatuor autem communia sunt, in praelijs considerata & comparanda, vires, locus, ordo, cohortatio: quorum ratio à Cæsare diligenter habita est. In obeundis expeditionibus (ait de Cæsare Suetonius) dubium cautior ne an audentior fuerit. Ego verò ex ipsius rebus gestis fortissimum quidem, sed partibus infinitis prudentiorem statuere possum: Vires igitur quæ satis essent ad victoriam semper habuit. Itaque si quando maiores hostium vires fuerunt, pugnam abstinuit: Sic cum propè trecenta Belgarum millia vno tempore armata essent, & castra à millibus passuum minus duobus contra ipsius castra posuissent, Cæsar quamuis octo plenas legiones haberet: tamen primò propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem vir-

tutis,

tutis, praelio supersedere statuit. Vercingetorix (vt est septimo libro) octoginta millia pedum, quindecim equitum habebat: Cæsar quamuis decem legiones haberet: tamen quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, dimicare noluit: sed trans Rhenum in Germaniam mittit, equitesque accersit & levis armaturæ pedites qui inter eos praeliari consueverant. Quot millia? inquires, Cæsar tacet, sed tot, inquam, existimato, quod ad victoriam sufficere statuerit: ac iam cum viribus equitum respondet, tum demum praeliatur. Cum Pompeio, cum Scipione non antè dimicauit quàm totæ copiæ transportatæ essent. Quinetiam, si dimicare cogeretur, ne cum maiore multitudine dimicaret id callidè agere consuevit, vt hostium copias distraheret, ac dissipatas, facilius vinceret: Sic, ne contra trecenta illa Belgarum millia vno tempore configere cogeretur, Diuitiacum Heduum cum Heduis copiis in Bellouacorum (quorum sexaginta delecta millia in Belgarum castris erant) fines ad hostium manus distinendum ac distrahendum ab se dimisit, ac Bellouacis, cum eorum finibus Hedui appropinquarent, persuaderi non potuit vt diutius cum reliquis Belgis morarentur. Aduersus Ambiorigem, discipline consilium idem est. Ambiorix rex Eburonum legatos Cæsaris Cottam & Sabinum cum toto exercitu deleuerat, sed facinoris sui

defen-

defensores permultos habebat, Neruios, Aduaticos, Menapios, Germanos, Senones, Carnutes. Cæsar vt hanc cladem indignissimè tulit, ita grauissimè vindicandam statuebat, atque ideo omnia prius Ambiorigis auxilia detrahenda, quò facilius destitutum opprimeret: Itaque Cæsar ipse cum quatuor legionibus hyeme nondum confectâ Neruios improuisos & inopinantes, in deditiōem coëgit: Senones & Carnutes partim concilio Galliæ publico, partim celeritate & legionum terrore compescuit, Menapios quinque legionibus subegit, per Labienum Treuiros deiecta Induciōmari factiōne, & Cingetorigi principatu reddito, recepit, copijs'que omnibus cōactis Germaniam terruit: atque ita demum Ambiorigis fines omnibus auxilijs nudatos spoliavit pro'que libidine vexauit. Quamobrem, vt in cæteris contentiōibus, sic in bello ne Hercules quidem contra duos: Itaque istam quoque prudentiam Cæsar habuit, vt hostium vires viribus æquaret. Ac quod Vegetius ē veterum authorum aliquo descripsit, in Consulari exercitu legiones duabus plures nō fuisse, id de Consule vnius prouinciæ rectore accipiendum: At Cæsar, duas Gallias initio habuit: Itaque legiones quatuor à Repub. primo anno accepit, & cum prouincias bello plures appeteret, duas Heluetico bello addidit, sex'q' tum legiones habuit: secundo deinceps octo,
reliquis

reliquis annis decem præter auxilia annuaque
supplementa ascriptiuorum (vt appellat Var-
ro,) qui ascribebantur inermes, vt succederent
armatis militibus, si quis eorum deperisset qui
numerus videtur duodecim cohortium fuisse,
vt sexto commentario ad Rheni pontem: vbi
præter decem legiones, numerantur etiam co-
hortes duodecim: Legiones verò Cæsarís in cõ-
mentarijs belli Gallici disertè nominantur, pri-
ma, septima, octaua, nona, decima, vndecima,
duodecima, decimatertia, decimaquarta, deci-
maquinta. Et Cicero ad Atticũ de Cæsarís co-
pijs ad bellum ciuile, Video (ait) illac facere le-
giones vndecim. Quantę verò decem legionũ
vires fuerint, ostendit illa vox Cæsarís Hispani-
nensi bello Lusitanos accusantis, An me dele-
cto, nõ animaduertebaris decem habere lectas
quidem legiones, populum Romanum, quæ
non solũ vobis obistere, sed etiam cœlum
diruere possent? Quin, vt Liuius libro vicesi-
mo prodidit, populus Romanus sociorum La-
tini que nominis trecenta millia ad Gallos Ita-
liæ aditu prohibendum vno tempore armata
sunt, vnde satis constat exercitus modum ex
hostium numero metiẽdum esse: Quinetiam
Cæsar exercitus mediocres locis diuisis plures
habere maluit, quàm vnicum per magnum &
vno loco coniunctum: vt bello Venetico plu-
rimę nationes agitatę in Romanos, cũ Venetis
cõiurauerāt, Curiosolites, Osissimi, Nannetes,
e Dia-

Diablintres, Vnellí, Lexobíj, Eburones, Morí-
ni, Menapíj: metuebāturetiam Aquitani, Ger-
mani, Britanni: Gallorum etiam reliquorum
motus timebatur. Ergo Cæsar, tametsi octo le-
gionibus & duodecim cohortibus legionarijs
armatus esset: quamvis etiam Belgæ omnes
victi propemodum, aut pacati essent, Celtæ
reliqui factiōe aliqua sociati essent: partien-
dum sibi tamen ac latius distribuendum exer-
citum putavit, vt cum paucioribus hostium
reliquorum copijs facilius dimicaret: Itaque
T. Labienum legatum in Treuiros, qui pro-
ximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mit-
tit, huic mandat, Rhemos reliquos'que Bel-
gas adeat atque in officio contineat, Germa-
nos'que qui auxilio à Belgis accersiti diceban-
tur, si per vim nauibus flumen transire conen-
tur, prohibeat: Publ. Crassum cum cohorti-
bus legionarijs duodecim & magno numero
equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet, ne
ex his nationibus auxilia in Galliam mittan-
tur ac tantæ nationes coniungantur. Q. Ti-
turius Sabīnum Legatum cum legionibus
tribus in Vnellos, Curiosolitas Lexobios'
que mittit, qui eam manum destinendam cur-
ret. Decium Brutum adolescentem classi gale-
licis'que nauibus quas ex Pictonibus & San-
ctonis reliquis'que sociorum Celtarum regio-
nibus conuenire iusserat, præficit, & cum pri-
mum posset, in Venetos proficisci iubet, ipse
eo

eo pedestribus copijs contendit. Quare videtur Cæsar eo bello copiarum numero superior fuisse, & hostium copias ita distraxisse, vt facilius vinceret.

L O C V S.

Cæsaris disciplina prudentia que in viribus copiarum perspecta est: potest par & eadem in loco futuri prælii perspicui: nec enim minus de prælii loco, quam de militum viribus securus esse voluit: Superiorem autem Cæsar optauit. ventum etiam & solem congruentem doctores addiderunt. Clara sunt huius prudentiæ ac multa in commentarijs exempla, Cæsar contra Pharnacem regem Ponti castra editissimo colle fecerat, cum spacio non amplius mille passuum intercisa vallis, castra hostis diuideret. Itaque cum interposita tanta locorum iniquitate Pharnaces Cæsarem esset aggressus, celerrimè superatus est, vt Cæsar, hostis primum inanem ostentationem, quam putabat irriserit, postea verò incredibilem temeritatem sit admiratus, & eo loci productam aciem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset. At verò longè aliter Cæsar, vbi Vercingetorigem cum omni equitatu expeditis que pedibus à castris abesse cognouisset, mediâ nocte, silentio profectus ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores ad-

e z uentu

uentu Cæsaris cognito, carros impedimentaꝝ
sua in arctiores syluas abdiderunt, copias om-
nes in loco edito atque aperto instruxerunt:
Quâ renuntiata, Cæsar celeriter sarcinas con-
ferri, arma expediri iussit. Collis erat ab infi-
mo leniter accliuus: hunc ex omnibus ferè par-
tibus palus difficilis atque impedita cingebat
non latior pedibus quinquaginta: hoc se colle
interruptis pontibus, Galli fiducia loci conti-
nebant, omniâque vada ac saltus eius paludis
certis custodijs obtinebant, sic animo parati
vt si eam paludem Romani percurrere cona-
rentur, hæsitantes premerent ex loco superio-
re: Indignantes autem Romanos quòd conspe-
ctum suum hostes ferre possent tantulo spatio
interiecto, & signum prælii exposcentes, Cæ-
sar edocet quanto detrimento & quot viro-
rum fortium morte necesse esset constare vi-
ctoriam, quos cum sic animo paratos videret
vt nullum pro sua laude periculum recusarēt,
summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi
eorum uitam sua laude habeat chariorem: sic
milites consolatus, eodem die reducit in ca-
stra. Hoc idem factum Cæsar postea in ca-
stiganda militum cupiditate, qui iniquo ad
Gergouiam loco magnum periculum adij-
sent, repetiuit: Cum ad Auaricum sine du-
ce & sine equitatu deprehensis hostibus, ex-
ploratam victoriam dimisisset ne paruum mo-
dò detrimentum in contentione propter ini-
quitate

quitatem loci accideret. Secundum eiusdem
 prudentiæ exemplum est libro octauo, Bello-
 uaci locum castris excelsum impedita circun-
 datum palude delegerant : impedimenta o-
 mnia in vltiores syluas cōtulerant, cūmq̃ue
 Cæsar instructa acie contra starer, copias in-
 struunt pro castris, nec loco superiore dece-
 dunt. Cæsar tamen si dimicare optauerat: ta-
 men admiratus tantam multitudinem hosti-
 um valle intermissâ, magis in altitudinem de-
 pressa, quàm late patente, castra castris hosti-
 um confert. Hic prudentiam eandem, nul-
 lam audaciam vides : deinde cū pontibus
 palude constrata, legiones traduxisset, aciem
 constituit eo loco vnde tormento missa tel-
 la in hostium cuneos conici possent : Bello-
 uaci confisi loci naturâ cū dimicare non re-
 cusarent, si fortè Romani subire collem cona-
 rentur, in acie permanserunt. Quorum per-
 tinaciâ cognitâ Cæsar prælio abstinet, eo lo-
 co castra metatur. Ergo in his exemplis clara
 rei militaris scientia demonstratur. Ac si natu-
 ra ipsa superiorem situ locum denegaret : arte
 tamen Cæsar efficiebat, vt contra Belgas secū-
 do libro, Collis vbi castra posuerat, paululum
 explanitiæ editus, tantum aduersus in latitu-
 dinem patebat, quantum loci acies instructa
 occupare poterat, atque ex utraque parte la-
 teris deiectus habebat, & in frontem leniter
 fastigiatus paulatim ad planitiem redibat : ab

utroque latere eius collis, & transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum & ad extremas fossas castella constituit ibi que tormenta collocavit, ne cum aciem instruxisset, hostes qui tantum multitudine poterant, à lateribus pugnantes Romanos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus quas proximè conscripserat in castris relictis, ut si quo opus esset subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit: hostes item suas copias e castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter Romanorum & hostium exercitum: hanc si Romani transirent, hostes expectabant. Romani autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur: Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prælio Cæsar reduxit suos in castra, Hæc Cæsar in speciem magnifica virtutis ostentatio fuit, reuera simulatio prudentiæ plenissima fuit: Acies enim sic instructa velut in castris unica tantum porta aperta cum hostibus prælium commissura fuit: Castra enim erant à tergo, fossæ & vallum ab utroque latere, ut à fronte tantum dimicari posset. Quamobrem tam multis documentis manifestum est Cæsaris iudicium, quantus victoriæ artifex & machinator sit locus: Sed cum dolo gerenda res est, locus

cus sine dubio est omnium insidiarum receptator & fabricator improbilissimus: tum'que virium ratio minor habetur, tanquam locus ipse multorum militum numero habeatur: Ergo huic iniquitati ne Romani quidem ipsi pares esse potuerunt. Romanarum ad Varutam quindecim cohortium tantâ militiæ disciplinâ eruditarum, & quidem hostibus numero, ut Cæsar confitetur, parium: attamen loci iniquitate ab Eburonibus circumuentarum, internecio facta est: Collocatis enim insidijs bipartito, in sylvis opportuno atque occulto loco, Romanorum aduentum Eburones expectabant. Cùm se pars Romani agminis in magnam conuallem demississet, ex vtraque parte eius vallis, subito sese ostenderunt, novissimos'que premere & primos prohibere ascensu prælium'que committere cœperunt procul tela coniiciendo, impetum facientibus velocissimè cedendo, interim'que nudatos, ab latere aperto feriendo: denique reuerentes circumstiendo tandem omnes interemerunt. Quamobrem intelligimus quas vires locus habeat. Stulta verò & anili superstitione, locorum circumstantia quæritur. Mithridates Romanos eo loco vicerat, vbi Cæsar castra postea posuit, Pharnaces Mithridatis filius eadem loci felicitatem sibi proposuit: Itaque auspicijs & religionibus inductus misera clade eodem loco deletus est: Talis est

in tempore vanitas dierum Romanis atrorū
& infeliciū. Hæc superstitio Ariouistū Ger-
manorum regem perdidit: Nam cū quære-
ret Cæsar quamobrem Ariouistus prælio non
decertaret, hanc reperiēbat causam, quod a-
pud Germanos ea consuetudo esset, vt matres
familiās eorum sortibus & vaticinationibus
declararent, vtrum prælium committi ex usu
esset necne: eas ita dicere, non esse fas Germa-
nos superare, si ante nouam lunam prælio con-
tendissent, Quid igitur? vtrum superstitionis
huius tanquam certi in hoste timoris occasio-
nem Cæsar ignorauit, utrum contempsit? imò
verò postridie eius diei instructā acie, vsque
ad castra hostium accessit, eosque ad pugnam
pertractos deleuit. At Cæsar, ait Suetoni-
us, nulla vnquam eiusmodi religione à quod-
quam incepto absterrius vel retardatus est.
At temporis circūstantia vnā cum loco in
bellis verē considerari illa solet: quod præci-
puum sit æstiuū maturis frugibus: belli ta-
men gallici annis quinto, sexto, septimo, octa-
uo Cæsar summis hyemis difficultatibus res
maximas confecit. Diurnum tempus prælijs
aptius creditur, & id in commētarijs ita tradi-
tum est primo belli ciuili, nocturna prælia
esse uitanda, quod perterritus miles in ciuili
dissensione timori magis, quā religioni con-
sulere cōsueuerit: At lucem multum per se pu-
dorem omnium oculis, multum etiam Tribu-
norum

norum militum & centurionum praesentiam
 afferre: quibus rebus coërceri milites & in offi-
 cio contineri soleant. Atque id consilium est
 Pompeianorum Cæsaris hostium: At Cæsa-
 ris ipsius consilium tale est. Alexandrino bel-
 lo, Alexandrini Cæsari redeunti, cum classe oc-
 currerunt, qui duabus de causis eo die dimi-
 care nolebat, quod & nullos milites in nauib.
 habebat, & post horam decimam diei res age-
 batur: nox autem allatura videbatur maiorem
 fiduciam illis, qui locorum fiducia confidebāt:
 sibi etiam hortādi suos auxilium defuturum,
 quod nulla satis esset hortatio, quæ neque vir-
 tutem posset notare, neque inertiam. Sic nox
 Africano bello & uentus accusantur: Quod ni
 in noctem praelium esset coniectum, ait Hirci-
 us pulvisq; vento flatus, omnium prospecti-
 bus offecisset, luba cum Labieno capti, in po-
 testatem Cæsaris venissent, equitatusque cum
 leui armatura funditus ad internecionem de-
 letus esset: quo tamen Cæsar tum usus est, cū
 illud à Pōpeianis deliberatur: sic aliās sepe: &
 nocturnum Pompeij cōtrā Mithridatem præ-
 lium, nobilissimam hac ipsa temporis occasi-
 one victoriam peperit, cū luna quasi com-
 militans, à tergo hostibus, à facie Romanis se
 præbuisset: Pontici per errorem longius ca-
 dentes umbras suas quasi hostium corpora
 petebant, & Mithridates quidem nocte illa
 debellatus.

Ordinis ratio succedit apud Liuium vno præcipue octauo libri loco, sed satis obscure de duorum Consulum cōiuncto exercitu propositus in triplici acie hastatorum, principū, triariorum: in vnaquaque autem acie leuem & grauem armaturam collocat: leues, qui hastam tantum gessa' que gererent: trecentos in hastatis, totidem in principibus, quos vtrōsque antepilanos appellat: Sed grauis & in hastatis & principibus armaturæ numerum non habet: in tertia acie viginti quinque millia centum & decem statuit, ac distribuit æqualiter in triarios, grauius armatos, & leuiter armatos rorarios & accensos, vt in tertia quaque parte sint octo millia trecenti septuaginta: Sic autem Liuius loquitur, Prima acies, hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spacium: manipulus leues videnos milites, aliam turbam scutorum habebat: Hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat: Robustior inde ætas totidem manipulorum quibus principibus est nomen: hos sequebantur scutati omnes insignibus maxime armis: hoc xxx. manipulorum agmen, antepilanos appellabant, quia sub signis iam alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat: earum vnamquamque primum pilum vocabant: tribus ex vexillis constabat: vexillum CLXXXVI. homines erant: Primum vexillum triarios ducebat,

bat, veteranum militē spectatæ virtutis: secundum rotarios, minus roboris etate factisq; tertium accensos, minimæ fiduciæ manum, eo & in postremam aciem reſciebantur: Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant: si hastati profligare hostem non possent, pede pressio eos retro cedentes in intervalla ordinum principes recipiebant: tum principum pugna erat: hastati sequebantur, triarii sub vexillis confidebant sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus, quàm vallo septa, inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde rem ad triarios redisse, cum laboratur, proverbio increbuit. Et sic Varro triarios dictos esse ait, quòd in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Triarii consurgentes ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, ex templo compressis ordinibus velut clauderant vias, vnoq; continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant: id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos insecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Hactenus Liuius de triplici Romanorum acie, ut in hastatis flos esset iuuentis, in principibus robustior ætas, in triariis spectatior virtus, ut ordines mili-

tiæ

tiq̃ loco pariter & virtute crescerent, robusti milites hastati, robustiores hastatis principes, robustissimi omnium triarii. Sed eodem deinceps Liuji loco è prælii administratione, res tota plenius intelligitur, cum Latini pari militie disciplina aduersus Romanos præliantur, nec vexilla cum vexillis tantum vniuersi, hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed Centurio cum Centurione, si turbati ordines non essent, concurrendum sibi esse sciebat: Primò igitur vtrumq; æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere, tum Decio Consule altero pro legionum, Romanorum victoria dñs superis inferis' que deuoto consternatae cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primum signo dato cohorti, pugnam integram ediderunt: nam & rorari procurrebant inter antepilanos, addiderantq; vires hastatis ac principibus. Et ille ros videlicet fuit, vnde nomen habent, ait Varro, qui bellum committebant antè: ideo quòd antè rorat, quam pluit. At triarii genu dextro innixi, nuntium Consulis ad consurgendum expectabant: procedente deinde certamine, cum alijs partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Consul audito euentu Colleget, cum vt ius fasque erat, lachrymis nō minus quam laudibus debitis

debitis profecutus tam memorabilem mortē
 esset, paulisper addubitaui an cōsurgendi iam
 triarijs tempus esset: deinde melius ratus inte-
 gros eos ad vltimum discrimen seruari, accen-
 sos ab nouissima acie, ante signa procedere iu-
 bet: Qui vbi subiere, exemplo Latini, tanquam
 idem aduersarij fecissent, triarios suos excitaue-
 runt: qui aliquandiu pugna atroci cum & se-
 met ipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent
 aut hæbetassent, pellerent vi tamen hostem, de
 bellatum iam rati, peruentum' que ad extremā
 aciem: tum Consul triarijs, Consurgite nunc,
 inquit, integri aduersus fessos, memores patrię
 parentum' que & coniugum ac liberorum, me-
 mores Consulis pro vestra victoriā morte oc-
 cubantis. Vbi triarij consurrexerunt integri re-
 fulgentibus armis, noua ex improviso exorta
 acies, receptis in interualla ordinum antepila-
 lanis, clamore sublato principia Latinorum
 perturbant: Hastis' que, ora fodientes primo
 robore virorum cæso, per alios manipulos ve-
 lut inermes prope intacti euasere, tanta' que cę-
 de perrupere cuneos, vt vix quartam partem
 relinquerent hostium. Sic igitur prælium Ro-
 manorum aduersus Latinos à Liuiō narratur,
 vnde pugna hastatorum prima, secunda prin-
 cipium, tertiā tertiæ aciei, sed ita vt rorarij
 inter antepilanos primò procurrant: deinde
 etiam accensi eodem procedant, vt tum de-
 nique viribus hostium vel exhaustis vel debi-
 litatis,

litatis, integri & recentes triarī pugnā capessē
 ferent. Polybius eundem ordinem describit a-
 pertius, legionem quadrifariam diuidit in pi-
 lanos minimos natu, hastatos ijs proximis æ-
 tate, principes florentissimis annis, triarios
 maximos natu, pilanos quidem hastos' que &
 principes millenos ducenos: triarios autem
 sexcentos. Si maior fiat legio, proportionē
 partes augentur, exceptis triarijs, quos sem-
 per efficiunt pares. Hæc Polybius paulo cla-
 rior Liuius. Sed in omnibus commentarijs re-
 rum à Cæsare gestarum vix semel hastati &
 principes, triarī autem, rorarij, accensi, omni-
 nōque pilani vel antepilani ne vix quidem nō
 men inuenies: Nec omnino ordinis huius vl-
 la significatio in tot Cæsaris prælijs indicatur,
 siue id tanquam notissimum, de industria præ-
 termissum sit, siue aliam quandam militiæ di-
 sciplinam Cæsar habuerit: quod prælia ipsa
 magis videtur declarare, in quibus milites ve-
 terani primos præliorum impetus sustinent,
 tyrones ferè collocantur in subsidijs, vt suo tē-
 pore dicetur. An verò vterque ordo simul ser-
 uari potuit, vt in vnaquaq; Cæsaris acie, imò le-
 gione, hastati & principes cum suis antepila-
 nis: triarī cum suis rorarijs & accensis distingue-
 rentur, & tamen prima acies veteranos, postre-
 ma tyrones tãquam rorarios vel accēsos habe-
 ret: Dicam quod in Cæsare animaduerti. Ordo
 acies' que prius instruatur, quàm hostis adue-
 niat

niat: Ita tamen, vt nunquam totis viribus vno tempore dimicaretur, sed pars certa extra praeliū idoneo loco reſeruetur, vnde laborantibus ſubſidium ſummitti poſſit: Id enim Cæſarem ſummo ſtudio prouidiſſe eo' que præcipuè viſiſſe diligenter attendenti manifeſtum eſt: alios in Cæſare triarios non inuenio. Acies autem variatur numero & figurâ: numero ſimplex, duplex, triplex, quadruplex appellatur. Africano bello contra Labienum Cæſar aciem ſimplicem dirigit, vt poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit, equites dextro ſiniſtro' que cornu oppoſuit, & ita præcipit, vt prouiderent ne multitudine equitatus hoſtium circumuenirentur. Cræſſus autem aduerſus Aquitanos duplicem aciem inſtruxit, auxilijs in mediam aciem collocatis: At Cæſar ferè quoties leuiore numero æquas vires habuit, aciem triplicem inſtruit: Sic acie triplici inſtructâ, ad Ariouiſtum contendit, & acie triplici contra eum dimicauit: Acie triplici inſtructâ, ad Uſipetum & Tenctherorū caſtra peruenit: Contra Scipionem in Africa triplex acies à manè ad vesperam inſtructa conſtitit, neque tamen dimicauit: Poſtea verò ad Thapſum vbi Scipio victus eſt, Cæſar aciem quadruplicem habuit. Ergo ſic numero variatur acies: Figura autem cuneata, quadrata, rotunda appellatur: Cuneus dimidiatus rhombus & transformatus in triquetrum valet' que ad per
rum.

rumpendum hostiū aciem: Sic tres Cæsaris cohortes ad Vartitā duo Sicambrorum equitum millia perruperūt & incolumes in castra redierunt: Cæsar penè quadrato agmine in conspectum Bellouacorum processit, ait Hircius: hac autem formā, Cæsaris prælium nullum in commentarijs formatum est. Sed orbis, vt inter figuras pulcherrimus, sic in vsu militari præstantissimus est. Trecentos legionarios Morini solos & à reliquis copijs seiunctos nacti, primò non ita magno suorum numero circumstiterunt, ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt, Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex conuenerunt: Quā re nunciatā Cæsar omnem è castris equitatum suis auxilio misit. Interim Romani milites impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis quatuor fortissimè pugnaverunt, paucis vulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Secundum exemplum nobis erit de Domitij (qui Cæsaris Legatus erat) fuso exercitu à Pharnace rege Ponti, Cum victrices regis copiae se conuerterent ad trigessimam sextam legionem, ea magnis hostium copijs circumdata, præsentissimo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices montium quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Quare legio vnica, victorem totum exercitum, artificio orbis sustinuit ab eo que incolumis euasit. At qui

qui tamen quinto libro videtur à Cæsaris or-
bis reprehendi, quo Cotta & Sabinus Cæsa-
ris legati, ab Eburonibus circumuenti, vñ ef-
sent, Cūque, ait Cæsar, propter longitudinē
agminis non facile per se omnia obire, & quid
quōque loco faciendum esset, prouidere pos-
sent, iusserunt pronuntiari vt impedimenta
relinquerentur, atque in orbem consisterent:
Quod consilium (etsi in eiusmodi casu repre-
hendendum non est) tamen incommodē ac-
cidit: Nam & Romanis militibus spem minu-
it, & hostes ad pugnandum alacriores effecit,
quod non sine summo timore & desperatione
id factum videbatur. Equitatus Labieni suo-
rum multitudine confusus, Cæsaris paucitatē
circumire conatur: Cū m equites Cæsaris pau-
ci, multitudine hostium defessi, equis conuul-
neratis paulatim cederent, hostis magis ma-
gisque instabat. Ita pūcto temporis, omnibus
Cæsaris legionarijs ab hostiū equitatu circum-
uētis, Cæsari'sque copijs in orbem compullis,
intra cancellos omnes coniecti, pugnare coge-
bantur, omniūque animi in terrorem conie-
cti, & maximē tironum: Circumspicere enim
Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium
iacula vitare. Cæsar interim consilio hostium
cognito, iubet aciem in longitudinem quam
maximam porrigi, alternis conuersis cohor-
tibus, vt vna post alteram ante signa tenderet.
Ita coronam hostium dextro sinistroque cor-
f nu

nu, mediam diuidit, & vnā partem ab altera
exclusam equitibus intrinsecus adortus, cum
peditatu telis coniectis in fugam uertit, neque
longius progressus, veritus insidias, se ad su-
os recipit: Idem altera pars equitum peditum-
que Cæsaris facit. Orbis igitur has vires habet
ad resistendum ad excedendum: At si par esse
non possit, ad rectam lineam, cuius conuersio-
ne factus est, tāquam ad principium reductus,
extremam salutem ostendit. Prælium verò ad-
uersus infirmissimam hostium partem nostra
firmissima parte inchoetur. Levis armatura
prouocet hostem victumque persequatur: Im-
par, ad grauem armaturam sese recipiat, præli-
um excipiat grauis armatura: hic enim murus
ahæneus est, statariāque legionis pugna, quæ si
vicerit, victum hostē levis armatura persequa-
tur. Sed tamen quod de copiis quod de loco
fecimus: sic etiam cōtraria neglecti ordinis ex-
empla proferantur: Confusio nempe tam gra-
uis aduersaria est, quā numeri paucitas, quā
loci cuiusuis iniquitas: Sic Belgæ dissipati cæ-
duntur a Cæsare, contra quos acie composi-
tos, dimicare veritus est: hi discessu constituto,
secundā vigiliā magno cum strepitu ac tumul-
tu castris egressi nullo certo ordine neque im-
perio cum sibi quisque primum itineris lo-
cum peteret & domum peruenire propera-
ret, fecerunt vt consimilis fugæ profectio vi-
deretur. Hac re statim Cæsar per speculatores
cogni-

cognitâ, insidias veritus, quod qua de causâ
 discederent nondum perspexerat, exercitum
 equitatumque castris continuit: Primâ luce
 confirmatâ re ab exploratoribus, omnem e-
 quitatum qui nouissimum agmen moraretur,
 præmisit eique Q. Pedium & L. Aruncule-
 ium Cottam Legatos præfecit, T. Labiennû
 Legatum cum Legionibus tribus subsequi
 iussit: Hi nouissimos adorti & multa millia
 passuum persecuti magnam multitudinẽ eo-
 rum fugientium conciderunt. Cum ab extre-
 mo agmine hi ad quos ventum erat consisterẽt
 fortiterque impetum Romanorum militum
 sustinerent, priores quod abesse à periculo vi-
 derentur neque vlla necessitate, neque impe-
 rio continerentur, exaudito clamore, perturba-
 tis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium po-
 nerent ita sine vilo periculo tãtam eorũ mul-
 tudinem Romani interfecerunt, quantum
 fuit diei spatium, sub occasumque solis sequi
 destiterunt, seque in castra vti erat imperatum
 receperunt. Sic in prælijs Pharsalico, Pontico,
 Africano, Hispaniensi simulatq; interruptus
 est ordo, nil est nisi pavor, fuga, cædes: Mise-
 rum verò prælii genus est, cum viribus & lo-
 co inferiores, etiam dissipati & confusi de-
 prehēdimur: cuius generis exempla duo sunt
 insignia, alterum primo, alterum secundo
 libro. Ararim ratibus ac lintribus iunctis Hel-
 uetii transibant. Vbi per exploratores Cæsar

certior factus est tres iam copiarū partes, Hel-
uetios id flumen transduxisse, quartam vero
partem circa flumen Ararim reliquam esse: de
tertia vigilia cum legionibus tribus ē castris
profectus ad eam partem peruenit, quæ non-
dum flumen transierat: Eos impeditos & ino-
pinantes aggressus, magnam partem eorum
cōcidit, reliqui sese fugæ mādant atque in
proximas sylvas abdiderunt. Hoc exemplum
primum est, alterum secūdo libro describitur.
Belgæ cū Cæsar illis æquam pugnandi con-
ditionē non faceret, protinūs ex eo loco ad flu-
men Axonam contendunt, ibi vadis repertis,
partem suarum copiarū traducere conati sunt.
Cæsar certior factus à Titurio, omnem equita-
tum & levis armaturæ Numidas funditores
sagittariosque pontē traducit atque ad eos cō-
tendit, acriter in eo loco pugnatum est: Hostes
impeditos, Romani in flumine aggressi ma-
gnum eorum numerum occiderunt. Per eorū
corpora reliquos audacissimē transire conan-
tes, multitudine telorum repulerunt. Primos,
qui transierant, equitatu circumuentos inter-
fecerunt. Sed in hoc toto inopinati & impro-
uisi prælii genere, celeritas illa, de qua antè in
itinere disserui, primas partes obtinet, nec in
præliis Cæsaris alias insidias aliūmue dolum
ferē comperio. Sic Germanorum ad Mosam
quadringēta & tringinta millia oppressa sunt,
cū prius ad eorum castra Cæsar peruenisset
quām

quàm quid ageretur sentire possent: Sic sexto libro hyeme nondum confectâ & Neruî & Senones inopinantes priusquam conuenire aut profugere possent, oppressi sunt: Sic Aruerni hyeme summâ Gebennæ altitudine & niuibus, quibus se tutos arbitrabantur, celeritate superatis, parua manu latissimè peruagata perterriti eorûmque copiæ, quod usu venturum Cæsar opinione præceperat, è Biturigum finibus reuocata: Eadem celeritate Bituriges cum coniurationem meditarentur, imparati & priusquàm in oppida cōfugere possent, equitatu circunuenti, intereaquæ vulgatæ illud incursionis signum, quod incendijs edificiolorum intelligi consueuit, interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique deficeret, si longius progredi vellet, aut hostes incendijs terrerentur, tantæque celeritate omnibus locis Cæsar occurrit, vt nulli ciuitati, spatium de aliena potius quàm de domestica salute cogitandi dederit, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat. Pompeiani Petreius & Afranius noctu proficiscendū non putant: At Cæsar exploratis regionis, albente cœlo, omnes copias castris educit, magnoque circuitu nullo certo itinere exercitū ducit: Nam quæ itinera ad Iberum pertinebant, castris hostiū oppositis tenebātur, ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: saxa multis locis præ-

f ; rupta

rupta iter impediebāt, vt arma per manus necessario traderentur, militesque inermes subleuatique alij ab alijs, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere & frumento prohibere potuissent: Ac primo Afraniani milites visendi causā, læti ex castris procurrebant cōtumeliosisque vocibus prosequiebantur Cæsarianos necessarij victus inopia coactos fugere. Erat enim iter a proposito diuersum contrariāque in partem iri videbatur: Duces verò eorum, consilium suū laudibus ferebant, quod se castris tenuissent: multūque eorum opīonem adiuuabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, vt non posse diutius inopiam sustinere considerent: Sed vbi paulatim retorqueri agmen ad dexteram conspexerunt, iamque primos, superare regionem castrorum animaduenterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma atque omnes copiae paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate, omne positum certamen vtri prius angustias montesque occuparent. Sed exercitum Cæsaris, viarum difficultas tardabat. Afranii copias, equitatus Cæsaris insequens morabatur: Res tamen

ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si priores, montes quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortesque in castris relictas servare non possent: Quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat: Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hostem, aciem instruit, eaque celeritate Pompeianos deditio- nem facere coegit. Simillima itineris & diligentiâ & astutiâ Pompeius in Græcia circum- ventus est, Caesar acie instructa decertandi po- testatem Pompeio fecit. Vbi illum suis locis se tenere anima duertit, reducto in castra exerci- citu aliud sibi consilium capiendum existima- vit: Itaque postero die omnibus copiis ma- gno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyr- rhachium profectus est, sperans Pompeiû aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi pos- se, quod omnem comitatum totiusque belli apparatus eo contulisse, ut accidit: Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum vide- bat, angustis rei frumentariæ compulsus dis- celsisse existimabat: Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breui- ore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis, itinere intermisso manè Dyrrhachium

venit cum primum agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi castra posuit. Hic alterum certamen non pugnae uel cedis, sed diligentiae & celeritatis vides, quo Pompeius opportunissima sibi ciuitate interclusus est.

COHORTATIO.

ERgo haec de ordine, cohortatio reliqua est, cuius lex à Cesare Pharsalico praelio laudata & celebrata est. Est quaedam (ait) animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quae studio pugnae inceditur: hanc non reprimere, sed agere imperatores debent: Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque uniuersi tollerent: quibus rebus & hostes terreri & suos incitari existimauerunt. Hanc nimirum militum legem quarta Philippica Tullius usurpauit, cum ad Quirites ita loquitur, Faciam igitur ut imperatores instructae acie solent, quanquam paratissimos milites ad praeliandum videant, ut eos tamen adhaerentur, sic ego vos ardentes & erectos ad libertatem recuperandam adhortabor. Quapropter in praelijs ut vires, locus, ordo, sic vel maxime cohortatio requiritur, quam verè eodem militaris virtutis appellare possumus: Itaque si quando alacritas animi absteritis militibus defuit, nunquam praelium sibi ante committendum Caesar existimauit, quam certa cohortatione confirmasset.

masset. Nonuimus antea, quantâ curâ milites, Germanici belli errore debilitatos recreârit, tum orando (qua facultate plurimum valuit) tum hostem ipsum non in odium modò, sed in contemptû adducendo, vnde tanta præliandi cupiditas incensa est, vt ipso prælii die Romani complures, in hostium phalangem insilerent & scuta manibus reuellerent & desuper vulnerarent. Cæsar ad Dyrrachium aduersis duobus prælijs eodem die usus est: Hic igitur eloquentia & authoritas eadem adhibita est ad pristinam alacritatem recuperandum: Concionem apud milites habuit, hortatusq; est ne ea quæ accidissent grauitè ferrent, neue his rebus terrerentur, multisq; secundis prælijs vnum aduersum & id mediocre opponerent, habendum fortunæ gratiam, quòd Italiā sine aliquo vulnere cœpissent: quòd duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atq; exercitatissimis ducibus pacauissent, quòd finitimas frumentariasq; prouincias in potestatem redegissent: denique recordari debere quā felicitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent trāsportati: si non omnia cederent secunda, fortunam esse industriā subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, cuius potius, quàm suæ culpæ debere tribui: Locum se tutum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris,

f s expulisse

expulisse ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna, partem iam præsentemque victoriam interpellauisset, dandam omnibus operam, Ut acceptum incommodum, virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ij, qui antè dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiam notauit ac locumouit: Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarcindæ, ut nemo aut Tribunus aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam poenae loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi. Cum superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco & rem prælio committendam existimarent: contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat. Itaque sauciorum & egrorum habitâ ratione, paulo post, Gomphis in Thessalia expugnatis, prædâ vrbis, milites recreauit, nec prius de prælio quicquam statuit, quam re frumentaria præparata confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso satis perspectos habere militum animos videretur. Sic in Britannia cum Romani præ-

meren-

merentur, Cæsaris'que aduentu hostes consti-
tissent: Cæsar tamen perterritis militibus, ad
laccessendum hostem & committendum præ-
lium alienum esse tempus arbitratus, suo se lo-
co continuit, Atque ad hanc alacritatem fidu-
ciamque animorum constituendam plurimū
valet cum eloquentia, tum authoritas, quæ
postremis præsertim bellis tanta fuit, vt mili-
tes in ipsius imperatoris vultu (ait Hircius
Africano bello) vigore mirabilique hilarita-
te omne auxilium reponerent, huic acquiesce-
rent: In eius sciētia & cōsilio omnia sibi procli-
uia fore sperarent: Ac reuera (vt est ibidem)
Cæsaris nomen authoritasque magna ex par-
te hostium minuebat audaciam: Atque inde
illa Cæsarianorum de seipsis tanta persuasio,
vt Centurio cum aliquot veteranis commili-
tonibus suis captiuis Scipioni libertatem &
stipendium promittendi si contra Cæsarem
militare vellet, Elige (respondit) ex tuis co-
hortem vnam, quam putas esse firmissimam
& constitue contra me: ego autem ex meis cō-
militonibus quos nunc in tua tenes potestate,
non amplius X sumam: tunc ex virtute no-
stra intelliges quid ex tuis copiis sperare de-
beas. Cohortatione uero Thapsitanum in A-
frica prælium penè sine prælio confectum est.
Cæsar pedibus circum milites concursans, vir-
tutesque veteranorum præliaque superiora
commemorans blandēque appellans an imo
eorum

eorum excitabat: Tirones autem qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur ut veteranorum virtutem æmularentur eorumque famam, nomen, locumque victoriâ partâ cuperent possidere. Ex hac Cæsaris cohortatione tantus ardor in Cæsarianis ingeneratus est, tantusque terror in hostibus, ut Cæsare ipso penè initio Cæsariani in hostes impetum fecerint ac vicerint. Cæsar autem in omnes partes cursitans, colore vestitus agnoscebatur: Id enim Cæsaris insigne in præliis esse consueverat (ut est libro septimo) ut si vox ab omnibus percipi non posset, præsentia tamen principis & adhortatio colore ipso perciperetur: Denique tantum valet ad victoriâ una militum cohortatio, ut in victorijs cæterorum, aliquid aliquando defuerit, cohortatio nunquam. Cæsar enim vicit aliquando cum parvis copiis contra magnas, ut posterioribus bellis: tum iniquiore loco ut ad Mundam, tum ordine non satis instructo, ut contra Nervios: nunquam verò ullam victoriâ reportavit, nisi militibus cohortatione animatis & accensis ad prælium. Atque hæc disciplinæ capita Cæsari tam proposita fuerunt, ut (quod initio posui) partibus infinitis prudentiore fuisse quam fortiolem merito statuamus. Quinetiam quod armis assequi posset, consilio longè maluit (ut in Hispania contra Petreium & Afranium:) Nam cum milites ardore præliandi flagrarent signumque pugnae flagitarent, Cæsar

far in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum, rem conficere posse, quod re frumentariâ aduersarios interclusisset: Tum verò, ut ipse disputat, cur etiam secundo prælio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunâ periclaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. Sic Africano bello cum lacefferetur à Scipionis exercitu, non egrediebatur è castris timidū, se hostium opinionî præbebat: Neque itcirco copias, quanquam erant paucae, tironūque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur cuiusmodi victoria esset futura: Turpe enim sibi existimabat tot rebus tantis, que exercitibus deuictis, tot tam clavis victorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam.

DE FORTVNA.

IN bellis plurimum posse fortuna, quin humanarū rerum domina vulgò dicitur summisq; viris ad amplitudinem & gloriā & ad res magnas bene gerēdas, diuinitus adiuncta, ideoque in laudibus excellentis imperatoris, quarta ab Oratore efficitur: Fortuna etiam (ait Caesar tertio belli ciuilis) plurimum potest, cū
in re-

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello parvis
momentis magnas rerum commutationes ef-
ficat: Sed Cæsar de tam multis victorijs, nullã
solet fortunæ tribuere: Quod vicit, scientiæ &
virtutis putat esse: quod aliquando non victus,
sed certe prælijs aduersis sit vsus, id demum
fortunæ tribuit: totis Gallici belli commenta-
rijs fortunam à Cæsare Eburonico tantum bel-
lo appellatam commemini, quasi fortuna &
cladem illius belli Romanis intulerit & vltio-
nem eripuerit. Sabinum & Cottam legatos
ab Ambiorige Eburonum rege cum toto ex-
ercitu cæsos exposuimus. Erant numero pares
Romani, sed à duce (ait Cæsar) & fortuna dese-
rebantur. Hic Cæsar & se & fortunã legiona-
rijs defuisse conqueritur, tanquam Cæsar alias
& scientiæ & virtutis militaris causas adhibi-
turus fuerit ad aliam fortunam efficiendum.
Deinde cum Ambiorigem Eburonum regem
propterea vlcisci modis omnibus conaretur,
eoque cum decem legionibus & equitatu to-
to contenderet, L. Minutium Basilium cum
omni equitatu præmittit: si quid celeritate iti-
neris atque opportunitate temporis profice-
re possit, monet vt in castris ignes fieri prohi-
beat, nequa eius aduentus procùl significatio
fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilium, vt
imperatum est, facit, celeriter contraque omni-
um opinionem confecto itinere multos in a-
gris inopinantesprehendit, eorum indicio
ad

ad ipsum Ambiorigē cōtendit: quo in loco cū paucis equitibus esse dicebatur: Multum cū in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest: Nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusquam eius aduentus ab omnibus videretur quā famā ac nuntijs afferretur, sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat erepto, rhedis equis que comprehensis ipsum effugerem mortem: Sed hoc factum est, quod ædificio circumdata sylua (vt sunt ferè ædificia Gallorum, qui vitandi æstus causā, plerūque sylvarum ac fluminum petunt propinquitates:) Comites familiarēsque eius, angusto loco paullisper equitum Romanorum vim sustinuerunt: His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem syluæ texerunt: sic & subeundum periculum & ad vitandum, multum fortuna valuit. Hic, Cæsar Ambiorigem fortunā & inuētum & elapsū ait, eiusque rei euentum fortunæ tribuit. Tertius eodem libro locus est, cū Cæsar illo accepto dolore permotus, Eburonum gentem funditus delere cogitaret, eaque de causa, omnia impedimenta ad Varutam Q. Ciceronem cum vna legione mandauisset, exercitum in omnes Eburonū fines partitur: At cū legionarios syluis & paludibus dissipatos, in magno periculo versari videret, omnes finitimas ciuitas

ciuitates ad diripiendos & vexandos Eburones conuocat. Hic quantum in bello fortuna possit (ait Cæsar) & quantum afferat casus, cognosci potuit: Sicambrorum Germanorum duo millia hac fama ad Eburones deprædandum excitantur: Itaque magno hominum pecorisque numero potitis vnus ex captiuis Eburonibus, Quid vos (ait) hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis: tribus horis ad Varutam venire potestis: Huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit, præsidium tantum est ut ne murus quidem cingi posset, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nacti erant prædam in occulto relinquunt, ipsi ad Varutam contendunt ubi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant: Et certe parum abfuit quin ea castra caperent, tam in sperato tamque acris impetu sunt adorti: At cum cohortes quinque quæ frumentatum ierant, forte redirent, Germani signa procul conspicati, legiones Cæsaris primo rediisse arbitrantur, postea paucitate despectâ, facto impetu, ex his duas interficiunt, reliquæ in castra incolumes euaserunt: Itaque Germani obsidione desperatâ abeunt. Cæsar reuersus, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multo etiam amplius, quod penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros auertisset: Quarum omnium rerum maxime admirandum

dum videbatur, quòd Germani, qui consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Sic in praelijs ferè omnibus aduersis, calamitas accepta, fortunæ tribuitur: Optauit tamen propitiam sibi fortunam Cæsar, & felicitatis signum Africano bello dedit: sed causam victoriarum suarum, temeritati & casui nunquam attribuit. Atque hæc ad consequendam victoriam generalia Cæsariani consilij de viribus, loco, ordine, cohortatione capita, & quidem ab omni casus inscitia ac temeritate seiuncta fuerint: speciales praelij differentiæ sunt terrestres, naualis, patienti campo munitionibus incluso, vbi nulla ferè noua præcepta sunt, sed praeliorum initia progressus, extrema continuo cursu velut ante oculos subiiciuntur, pleniusq; & vberius intelliguntur: Seligemus igitur ex vnaquaque praelij differentia singularia maximè, maximèq; excellentia: è terrestribus patienti campo factis duo gallica ponemus, Helueticum & Neruicum, duo ciuilia, Pharsalicum & Mundense: Primum igitur Cæsaris praelium aduersus Heluetios erit vicis oppidisque omnibus incensis egressos ad vniuersæ Galliæ imperium occupandum: quorum qui arma ferre possent, Cæsar ait ad no-
 naginta duo millia fuisse: quot autem arma tulerint, non exprimit: & quidem priusquam
 g de

de summa rerum dimicaretur, quarta pars illius numeri ad Ararim concisa fuerat: Cæsar igitur ab exploratoribus certior factus Heluetios sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis & qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent, misit: renunciatum est facilem esse. De tertia vigilia T. Labienum legatum properè, cum duabus legionibus & iisdem ducibus qui iter cognouerant, summum montem ascendere iubet, quid sibi consilij sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia ad hostes eodem loco quo ierant, contendit equitatumque omnem ante se mittit, cumque Confidius falso nuncio renunciaret montem ab Heluetijs teneri, copias in proximum collem subducit aciemque instruit. Heluetij castra mouere: Cæsar insequitur: Postridie cum iter ab Heluetijs auerteret Bibracte, Heluetij à nouissimo agmine lacerare ceperunt: Postquam id animaduertit Cæsar, copias suas in proximum collem subducit, equitatumque qui sustineret hostium impetum, misit, ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranorum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, (quas in Gallia Togata proximè conscripserat) & omnia auxilia collocarit ac totum montem hominibus complerit. Interea farcinas in vnum locum conferri & eum ab his qui in superiore acie constiterant, muniri iussit.

sic

fit: Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt, ipsi confertissimâ acie reiecto Romano equitatu, phalange factâ sub primam Cæsaris aciem successerunt. Cæsar primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, vt equato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit: Romani e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt, eâ disiecta gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Heluetijs magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistra impeditâ satis commodè pugnare poterant: multi, vt diu iactato brachio præoptarent scutum manu emittere & nudo corpore pugnare, tandem vulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte, & succedentibus Romanis Boij & Tulingi, qui hominum millib. circiter quindecim, agmen Heluetiorum claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere Romanos latere aperto aggressi circumuenere. Id conspicati Heluetij, qui in montē sese receperant: rursus instare & prælium redintegrare cœperunt: Romani conuersa signa, bipartito intulerunt. Prima ac secunda acies, vt victis ac summotis resisteret, tertia, vt venientes sustineret. Ita an-

cipiti prælio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustineri Romanorum impetus non posset, Helueti se ut cœperant in montem receperunt, Boii & Tulingi ad impedimenta & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio, cum ab hora septima ad vesperam pugnatum sit, auersum hostem, Romanus videre non potuit. Ad multam noctem, etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo Helueti carros obiecerant, & e loco superiore in Romanos venientes tela coniciebant, & nonnulli inter carros rotasque, mazaras ac tragulas subiciebant, Romanosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque Romani potiti sunt. Ergo ita commissum est Helueticum prælium: in quo singulas laudes recognoscamus. Cæsar hostium numerum, ut iam dixi, amplificat, tacet suum: At sex legiones Romanas & equitum Gallorum millia quatuor habuit universamque Galliam conspirantem & fauentem, cum id bellum pro Gallorum libertate gerere videretur. Sic viribus Cæsar nequaquam inferior fuit, loco certe superior esse valde studuit: Subducit enim copias in collem proximum: pridie prælii & ipso prælii die copias in proximum collem subducit: Helueti contra sub monte confederant pridie, & ipso prælii die sub monte confederunt: Cæsar igitur initio pugnae, loco superior fuit: crede cælum etiam solo respon-

spondisse, nihil alienum crederis : Certè, ut acies ante instrueretur, equitatus ad tardandum hostem præmissus est Virtute fuderunt Heluetii equitatum & leuem Cæsaris armaturam: At ascensu collis fatigati, & pilis eminuis confixi, scuta abiicere, quod in pilorum usu antè notauimus, & nudi pugnare contra recentes & integros legionarios coguntur. Locus igitur pro Romanis pugnavit. Heluetii in montem recepti, commilitonem locum habuere, quem hostem paulò antè habuerant, subsidioque sociorum adiuti, prælium redintegrant. Dehinc ordinis laus apparet. Cæsari triplex acies ita distincta fuit, ut tertia duabus primis subsidio subueniret. Itaque quatuor tantum legiones illæ veteranæ, initio pugnauiere, duæ nouitiæ interea locum impeditentis in summo iugo muniuere, tum veteranis legionibus subsidio tandem fuere, quam ordinis laudem summam in Cæsare statuo. Hæc verò non hastatis & principibus veteranos, triarios sed tertiam & quidem tyronum aciem duabus primis veteranis subsidio summissam fuisse perspicuo. Tertia fuit ordinis disciplina, ubi conuersis bipertito signis, velut orbe quodam facto duæ primæ acies in Heluetios à fronte, tertia ab utroque latere contra Boios & Tulingos dimicauit, militum illorum quos armigeros, quos cibarium baiulos, quos fossiores, quos fabros, quos mellores, quos remiges effecimus, expedita &

excitata virtus, armis tanquam membris ysa
est. Cohortationem verò militum quantam ex
eo factam arbitramur? Cæsar primum suo de
inde omnium è conspectu remotis equis, vt æ
quato omnium periculo spem fugæ tolleret,
cohortatus suos, prælium commisit. Qui
bus hîc verborum argumentis Cæsar usus sit,
non est expositum: sed illud certè fortissimi
facti exemplum vehementer incendere mili
tum animos & inflammare debuit, cum Cæsa
rem dignitate quidem principem: at periculo
commilitonem viderent. Hæc igitur pugna,
egregio cum militis, tum ducis exemplo de
pugnata est, victoriamque vires, locus, ordo,
cohortatio Cæsari tribuerunt. Sed tamen non
solum vincere, sed victoriâ sapienter vti Cæ
sar sciebat. E' trecentis sexaginta octo milli
bus Heluetiorum, Tulingorum, Boiorum,
quæ domo exierant, centum & triginta super
fuerât, ea commeatu interclusa in potestatem
redegit: Sed dum obsides arma, serui qui pro
fugerant poscuntur, Verbigenus pagus (qui
sex hominum millia fuerant) fugit retractusq;
in hostium numero est habitus, quatuordecim
millia Boiorum Heduis petentibus concessa
sunt, reliqua centum & decem millia domum
à Cæsare remissa sunt, ne vacuus ager potius à
Germanis occuparetur, quam Romanis sti
pendiarius esset: atque ytrumque illud Roma
num fuit,

Parcere subiectis, & debellare superbos.

Verumenimuerò ex omnibus Cæsaris prælijs Neruicum singulare est ad ducis & militum laudes omnes declarandum. Neruicorum sexaginta millia à Cæsare notata sunt, Romanæ legiones octo præter illum Gallicum equitatum fuere, maiore etiam numero videtur dimicatum esse, sed Cæsaris factiones præcipue hic euigilaue're. In Celtica Gallia Senonum ciuitas imprimis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis fuit. Cæsar apud eos regem constituit Cauarinum. Carnutum ciuitas censu atque authoritate par erat, vt constat è septimo libro: Hic etiam Tasgetium regem fecit, easque ciuitates horum regnorum beneficijs obstrictas habuit: Itaque dat negocium Senonibus reliquisque Celtis, qui finitimi Belgis erant, vt ea quæ apud Neruios gerantur, cognoscant seque de his rebus certio'rem faciant. Exploratores Cæsaris quàm multos hîc vides? Atqui Cæsari tam propositum id semper fuit, vt si per exploratores suos hostium consilium cognoscere non posset, equitum turmas, quod Bellouaco bello fecisse legimus, dimitteret in omnes partes ad aliquos excipiendum, ex quibus hostium consilia cognosceret. Sapientis Imperatoris est, inter hostes semina discordiarum serere. Cæsar etiam hostium partem suis factionibus sibi adiungit. Quære quomodo reliqui Celte quieuerint, quâ ratio-

ne Rhemi tam facile se dediderint, comineatu
aluerint, imò Treuiri etiā equitatum miserint,
vtrum ijs regna promissa suspicēre? Sed his fa-
cultatibus & copiis aduersus Neruios Cæsar
contendit. Hi, mulieres, qui que per etatem ad
pugnam inutiles viderentur, in eum locum cō-
reuerāt, quo propter paludes, exercitui aditus
non esset: ipsi autem trans Scaldem flumen
confederunt, ibi que Romanorum aduentum
expectare decreuerunt. Exploratotes itaque à
Cæsare Centuriones que præmissi locum ca-
stris delegerunt in colle à summo æqualiter des-
cliui ad Scaldem, cuius altitudo erat trium pe-
dum: à flumine, pari accliuitate collis nasceba-
tur aduersus huic & contrarius, passus circiter
ducentos inferiore parte apertus, superiore syl-
uestris, vt non facile inspici posset. Intra eas
syluas Neruij in occulto sese continebant, in a-
perto loco secundum flumen pauca stationes
equitum videbantur. Cæsar in equitatu præ-
missis subsequēbatur omnibus copiis. Equites
Romani cum funditoribus sagitrariis que flu-
men transgressi, cum hostium equitatu præli-
um commiserunt: cum se illi identidem in syl-
uas ad suos reciperent ac rursus ex sylua in Ro-
manos imperum facerent, neque Romani lon-
gius quā quæ ad flumen porrecta & aperta
loca pertinebant cedentes insequi auderent, in-
terim legiones sex, quæ primæ venerant, ope-
re dimenso castra munire cœperūt. Vbi prima
impe-

impedimenta Romani exercitus ab his qui in syluis abditī latebant vīsa sunt, quōd tempus inter eos committendi praelii conuenerat, ita, vt intra syluas aciem ordinesq; constituerant atque ipsi sese confirmauerant, subito omnibus copiis prouolarunt impetumque in Romanos equites fecerunt, his facile pulsīs ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt penē vno tempore & ad syluas, & in flumine & in manibus Romanis hostes viderentur. Eadem autem celeritate, aduerso colle ad Romana castra atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt: Cæsari omnia vno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurrī oporteret, signum tubā dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulō longiūs aggeris petendi causā processerant, accersendi, instruenda acies, milites cohortandi, signum dandum, quarum rerum magnam partem temporis breuitas & incursus hostium impediēbat: His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque vsus militum, quod superioribus praeliis exercitati, quid fieri oporteret non minus commodē ipsi sibi præscribere, quā ab aliis doceri poterant, & quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere nisi munitis castris vetuerat: hi propter celeritatem & propinquitatem hostium nil iam Cæsaris imperium expectabant, sed per

se quæ videbantur, administrabant: Cæsar necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit, milites non longiore oratione est cohortatus, quam vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, ne perturbarentur animo hostium'que impetum fortiter sustinerent: Et quia non longius hostes aberant quam quò telum adiici posset, prælii committendi signum dedit, atque in alteram partem item cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostium'que tam paratus ad dimicandum animus, vt non modò ad insignia accommodanda: sed etiam ad galeas induendas scutis'que tegmenta detrahenda tempus defuerit: Quam quisque ab opere in partem casu deuenit, quæ'que signa prima conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tēpus dimitteret: Instructo exercitu magis vt loci natura deiectus'que collis & necessitas temporis, quam vt rei militaris ratio atque ordo postulabat. Cū diuersis locis legiones aligalia in parte hostibus resisterent, sepibusq; densissimis, vt ante demonstrauius, interiectis prospectus impediretur, neque certa subsidia collocari, neq; quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varii sequebātur.

Legio,

Legionum nonæ & decimæ milites vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribus confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, & transire conantes insecuti, gladijs magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitauerunt & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes redintegrato prælio in fugam coniecerunt: Item alia in parte diuersæ duæ legiones vndecima & octaua profligatis Veromanduis, quibus cum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur, ac totis ferè castris à fronte & à sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio duodecima & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere coepit. Eodem tempore equites Romani leuis' que armaturæ pedites qui'que cum his vnà fuerant, quos primo hostium impetu pullos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant: Ac rursus aliam in partem fugam petebant, & calones qui ab decumana porta ac summo iugo collis Romanos victores flumen transire conspexerant, prædandi causâ

causâ egressi cum respexissent, & hostes in Romanis castris versari vidissent, præcípites, fugese mandabant: Simul eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremitusque exaudiebatur, alijque aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilij causâ à ciuitate missi ad Cæsarem venerant, cum multitudine hostium castra Romana compleri, legiones premi & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis Romanis rebus, domum contenderunt, Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque, eorum hostes positos, ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab ~~decimæ~~ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos vrgeri, signisque in vnum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi, ipsos ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus Centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo Publ. Sextio Baculo fortissimo viro multis grauibuscque vulneribus cōfecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nōnullos à nouissimis desertos prelio excedere ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore

feriore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium quod summitti posset, scuto à nouissimis vni militum detracto, quod ipse eò sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites, signa inferre & manipulos laxare iussit, quò facilius gladijs uti possent. Huius aduentus spe illata militibus ac redintegrato animo cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem quæ iuxta constiterat item vrgeri ab hoste vidisset, Tribunos militum monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent & conuersa signa in hostes inferrēt, quo facto cum alijs alij subsidium ferrent, neque timerent ne auersi ab hoste circumueneretur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine presidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, & T. Labienus castris hostium potitus & ex loco superiore, quæ res in castris Romanis gererentur conspiciatus, decimam legionem subsidio Romanis misit, qui cum ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra & legiones & imperator

rator versaretur cognouissent, nil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut Romani, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi praelium redintegrarent, calones, perterritos conspicati Neruios, etiam inermes armatis occurrerent: equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At Nerui etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in Romanos conicerent pilaeque intercepta remitterent, ut non nequicquam tantae virtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas ab subire iniquissimum locum, quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc praelio facto, & prope ad interuersionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Caesarem miserunt, seque ei dederunt, & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres Senatores exominantur

minum millibus sexaginta, vix ad quingentos qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: Quos Cæsar, vt in miseros ac supplices v-
sus misericordia videretur, diligentissimè con-
seruauit, suis'que finibus atque oppidis vti
iussit, & finitimis imperauit vt ab iniuria &
maleficio se suos'que prohiberent. Hoc
prælium vti factum, ita narratum à Cæsare
confusissimè est. Capita disciplinæ subduca-
mus: Cæsar numero superior fuit, vt iâ perspe-
ctum est, cum propè centum millibus aduer-
sus sexaginta dimicarit. Sed loci æquitas vel i-
niquitas hîc valde animaduerti potest. Neruij
equitarum Romanum leuem'que armaturam
que hostem prouocauerat pepulerunt ac pertur-
barunt. Quid ita? quia ex superiore loco dimi-
cabant. Labienus Atrebates vicit, quid ita?
quia superiore loco pilis emissis contra exani-
matis cursu ac lassitudine vulneribusq; antè
confectos dimicabat. Vndecima & octaua le-
gio Veromanduos profligarunt, quid ita? quia
ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prælia-
bantur. Romanæ legiones octo cōiunctæ, Ner-
uios confecerunt, quid ita? quia Neruij de supe-
riore loco decurrerunt in vallem, latissimum
flumen transferūt, altissimas ripas ascenderūt,
iniquissimum denique locum subierunt. Ergo
Cæsar locum tanquam militem tum fortem,
tum liberalem (nullum enim stipendium cœ-
pit) contra Neruios eorum'que socios habuit.

At periculum tantum, ordinis inopia creauit cuius tamen, ut in re tam subita, sua quoque laus extitit: triplex acies binis legionibus pro necessitate temporis est instructa, nona & decima legio sinistro cornu aduersus Atrebates, undecima & octaua, mediâ acie aduersus Veromandos: duodecima & septima dextro cornu aduersus Neruios steterunt. Hæc triplex ut Heluetico & Germanico prælio acies fuit. Secunda generis huius commendatio fuit in cornu sinistro, ubi dextri cornu vires fuere, seu casu temporis, ut Cæsar videri voluit, seu Cæsaris aliqua ex itinere ipso prudentia, quia oppositum Neruiorum dextrum cornu, esset infirmius, quod magis probo: quia disciplinæ conuenientius est firmiore nostra parte aduersus hostium infirmiore partem prælium incipere. Itaque ut Boduognatus in Romanorum, sic Labienus in Neruiorum castris victor eodem tempore versatus est. Tertia laus ordinis deinde fuit. Duodecimæ legionis milites conferti, sibi ipsi ad pugnam erant impedimento & septima legio urgebatur: Illius igitur manipuli laxati sunt: hæc cum illa coniuncta: conuersis in hostem signis, orbis ille Heluetici belli repetitus est, ut alij alijs subsidium ferrēt, nec auersi, ab hoste circumueniri possent. Vegeti dextrum cornu, duci exercitus attribuit, & ita Cæsar contra Germanos præliatus est: At isto prælio omnibus locis, ut sæpe alias interfuit & sub.

submissio subsidiorum cohortatio'que id imprimis videtur exigere. Aelianus quod ad sedes principum attinet, geometricam proportionem seruandam censet, vt medijs extrema respondeant. Tam varia igitur tamq; multiplicia ordinis praesidia fuerunt: attamen subsidia certa propter sepes collocari non potuisse Caesar conqueritur: Denique nullum omnino subsidium fuisse quod summitti posset. Hos sibi triarios Caesar queritur defuisse, non illos qui in eadē legione post hastatos & principes subsiderent. Sed haec perturbatio peccato Caesaris videtur accidisse: quia faciendis castris legionum partem armatam non habuerat, dum ceterae opus efficerent, vt lex militaris requirebat, & vt ipse Germanico bello habuit: & totius perturbationis initium hinc videtur ortū: Verū cohortatio ducis eam culpam praecipue praestitit: Etenim per Deum immortalem qualis est hoc toto praelio Caesaris alacritas ad milites excitandum? ad cohortandos milites quam in partem fors obrulit, decurrit: ad legionem decimam, cui confidebat maxime, primum deuenit, milites pristinae virtutis admonet: a legionis huius cohortatione ad dextrum cornu cohortandum proficiscitur, nec verbis tantum, sed rebus adhortatur scuto arrepto, centurionibus'que nominatim appellatis, reliquos milites cohortatus atque in primam aciem inuectus, praelium restituit. Ergo Caesaris

h ista

ista locis omnibus tanta cohortatio quam militibus alacritatem attulit: Quapropter Cæsar ista cohortatione culpam illam perturbati ordinis amplissimè præstitit. Sed & scientia militum rem valde adiuuit: Etenim non ne messorum illos ac fossores Cæsar ipse profitetur in hac difficultate Cæsares fuisse, qui non minùs commodè ipsi sibi præscribere quàm à Cæsare ipso doceri possent: Itaque quam quisque ab opere in partem casu deuenit, quæque signa prima conspexit ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret: Tum legiones duæ illæ subsidiariæ & decima imprimis, cognito imperatoris periculo, protinus aduolauere. Adiuuit etiam præsentia legatorum, qui ut Germanico, sic Neruico bello tanquam testes virtutis cuiusque fuere: Quapropter hoc prælio vires & ordo, sed multò magis locus: at maximè omnium cohortatio Cæsari victoriam attulere. Atque ut singularis victoria hæc fuit, sic & Cæsar ea singulariter est usus, reliquos Neruios, cum se dederent, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conseruauit suisque finibus atque oppidis uti iussit, & finitimis imperauit, ut à Neruiorum iniuria se suosque prohiberent: Comium etiam Atrebatem, cuius eximia tum virtus apparauerat, Atrebatibus regem dedit: Sic victos populos retinuit eumque victoriæ fructum percepit: Ita duobus his prælijs duæ populo Romano

nationes

natiōes acquisite sunt Heluetico Heluetij. Neruico Neruij. Sed nequaquā in omnes deuictos pari clementiā vsus est: Seuerior sepe fuit, regē Ariouistum funditus sustulit: Sequanos, quod eius erat regnū, populo Rom. subiecit: Dum norigem Heduum nobilissimum, quia Cēsare in Britanniam comitari noller, quamuis se liberum & liberæ ciuitatis esse clamitaret, tamen iussit interfici (vt est quinto libro) Cōcilio Galliæ Durocotorum Rhemorum indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæstionē habere instituit: De Accone qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiore sententiā pronuntiata more Romano, supplicium sumpsit, reliquis qui profugissent, aquā & igni interdixit. Postea Cotuatū Carnutum principem, nouæ etiam coniurationis cōcitatorem ad supplicium depoposcit, verberibusque exanimatum, securi percussit. Atque hæc gallica prælia terrestria, patenti campo fuerunt, ciuilia sequuntur. Pharsalicum famā rerum & dignitate principum clarissimum omnium fuit. Pompeius undecim legiones, prætereaque magnum numerū supplementi nomine, tria millia sagittariorū, funditorū cohortes sex, equitum septē millia habuit: Cæsar legiones duodecim præter equitātū Brundisiū conuenire iusserat: sed hæ legiones hoc infrequentiores fuere, quod multi gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerū diminuerat & grauis

autumnus in Apulia circumq; Brūdusium, ex saluberrimis Galliae & Hispaniae regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat: Sed praeterea multi quotidianis praeliis perierunt, antequam de summa rerum certaretur, praesidijsq; urbium multi sunt distracti, ut nihil mirandum sit ipso praelii die tam exiguas Caesari copias fuisse. Quantus vero militum in Cesare fuerit amor iam initio belli civilis intellectum est, cum Centuriones cuiusq; legionis singulos equites e viatico suo & vniuersi gratuitam & sine frumento stipendioq; operam obtulerint (ait Suetonius.) Sed ad tantum periculum partis vtriusq; meditationem & antecedentem cohortatione comparemus. Praeliis dyrrhachinis, quibus vno die duobus aduersis Caesar usus esset, tantum fiducia ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de oratione belli cogitarent, sed vicisse iam sibi viderentur. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant: Haec itaq; Pompeianorum meditatio fuit. Quid Caesar? quid hic meditatur? concione aduocatam, milites consolatus & adhortatus est (ut iam diximus) Ac cum satis perspectum habere militum animum videretur, tentandum Caesar existimauit, quid nam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; exercitum e castris eduxit aciemque instruxit, primum suis locis, pauloq; a castris Pompeii longius: continentibus vero diebus

bus, vt progrediretur a castris suis collibusq; Pōpeianis aciē subiiceret, quę res in dies confirmatiorem eius exercitū efficiebat. Deniq; illā deambulatōis exercitationē, de qua diximus, magnā curā adhibuit, ac per eos dies præliū secundū equestre fecit. Hęc igitur adhortatio confirmatioq; militum tam diligēs, id est, victorię meditatio tā accurata præliū antecessit. Sed præliū ipsum ē Cęsaris historia totū proponamus: Pōpeius q̄a castra in colle habebat, ad infimas radices montis, aciē instruebat, semper, vt videbatur, expectās si iniquis locis Cęsar se subiiceret. Cęsar nulla ratione ad pugnā elici posse Pōpeiū existimans, hanc sibi cōmodissimā bellirationem indicauit, vt castra ex eo loco moueret, semper que esset in itineribus: hoc spectās, vt mouendis castris pluribus que adeundis locis, commodiore frumentariā re vteretur, simul que vt in itinere aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeiū exercitum, quotidianis itineribus defatigaret. Vides igitur potius leonis audaciā, quā vulpis astutiam: vides Cęsariani exercitus vires ē laboris illa patientia maiores. His constitutis rebus, signo iam profectio- nis dato tabernaculis que detentis, animaduersum est paulō antē, extra quotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciē Pōpeiū progressam, vt nō iniquo loco posse dimicari videretur. Tum Cęsar ad suos, cum iam esset agmē

in portis, Differendū est (inquit) iter in presentia nobis, & de prēlio cogitandū si, vt semp de poposcimus, animo sumus ad dimicandū parati, non facile occasionem postea reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit. Ergo Cæsar equitatē loci nactus est, quam querebat, copias suas confirmavit, locum idoneum ex occasione nūc demū arripit. Conferamus Pompeia nam hac in re confidentiam, stultitiæ & temeritatis plenam reperiemus. Pompeius quoq; vt postea cognitum est, suorū omniū hortatu statuerat prælio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quā concurrerēt acies fore vt exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, Scio me (inquit) pene incredibilem rem polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, id' que mihi se facturos confirmauerūt, vt cum propius sit accessum, dextrū Cæsar's cornū à latere aperto aggrederentur, vt circumuenta à tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quā à nobis telum in hostem iaceretur: ita sine periculo legionum & penē sine vulnere bellum conficiemus: Id autem difficile non est, cum tantū equitatu valeamus. Simul denuntiavit, vt essent animo parati in posterum: & quoniam fieret dimicandi potestas vt sæpe cogitauissent, ne usu manūque reliquorum opinionem fallerent. Hæc

igitur

Igitur Pōpeij vanitas atq; inanīs ostētatio fuit: Hūc Labienus excepit, & errorē amplificauit: Nam cū Cēsaris copias despiceret, Pōpeij cōsiliū summis laudibus efferret, Noli (inquit) existimare Pompei, hūc esse exercitū qui Galliam Germaniamq; deuicit. Omnibus interfui praeliis, neq; temerē incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot praeliis fuit necesse: multos autumnī pestilentia in Italia cōsumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relictī in continēti. An non audistis ex ijs qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundusij factas? Hæ copiae quas videtis, ex delectu horum annorum in Togata Gallia sunt resectæ, & pleræq; sunt ex colonis Trāspadanis: Attamē quod fuit roboris, duobus praeliis Dyrrhachinis interijt. Hæc cū dixisset iurauit se nisi victorem, in castra non reuersurum reliquosque, vt idem facerēt hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit: nec verò ex reliquis fuit quisquā, qui iurare dubitaret. Hæc cū facta essent in concilio, magna spe & lætitiā omnium discessum est, ac iam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tā perito Imperatore nihil frustrā confirmari videbatur. Quapropter eiusmodi Pōpeiana meditatio fuit, ea futuri praelij cogitatio: Vires vtriusq; partis & locū percepimus, ordinē deinde attendamus. Cæsar cū Pompeij castris appro-

pinquasset, ad hunc modū acie eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duę tradite à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarū vna, Prima, altera, Tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius, non in dextro, vt Vegetius præcipit: mediā aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis legio coniūcta cum cohortibus Hispanis, in dextro cornu erant collocatæ: has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediā cornuaq; interiecerat numeroq; cohortes CX. expleuerat: hæcerant millia LV. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiarijs superiorum exercituum, ad eum conueuerant, quæ tota acie disperferat: reliquas cohortes VII. in castris propinquis que castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniēbat: quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditores que omnes in sinistro cornu obiecerat. Habes aciem Pompeianam suis partibus instructam & ordinatam, vbi Pompeium licet principem summum, tamen in sinistro cornu contra Vegetianum præceptum conspiciamus. Quid Cæsar? quem in tanto prælio ordinem tenuit? certē minis accuratē descripsit, quā ceteris antē plijs cōsueuerat: tres tātū legiones, vnā in dextro cornu, duas in sinistro nominat, mediā aciem non definit, sicuti neq; quartā ē tertiæ cohortibus effectam: Quam vtramq; tamē
subli.

subsidiariā habuit & victorię principē causam.
 Sicaūt de se, ipse loquitur, Cæsar superius insti-
 tutū seruās, decimā legionem in dextro cornu,
 nonā in sinistro collocauerat, tametsi erat Dyr-
 rhachinis prælijs vehemēter attenuata: huic sic
 adiunxit octauā, vt penē vnam ex duabus effi-
 ceret: atq; alteram alteri præsidio esse iusserat.
 Cohortes in acie LXXX. cōstitutas habebat: que
 summa erat militum XL. sic enī eum locum
 lego, vt numero quidem militum Cæsar infe-
 rior esset, at viribus superior: Cohortes duas ca-
 stris præsidio reliquerat: Sinistro cornu Anto-
 nium, dextro Publ. Syllam, media acie Cn. Do-
 mitium præposuerat: ipse contra Pompeium
 constitit: Simul his rebus animaduersis quas
 demonstrauius, timens ne a' multitudine e-
 quitum dextrum cornu circumueniretur, cele-
 riter ex tertiā acie, singulas cohortes detraxit,
 atque ex his quartam instituit equitatuī que
 opposuit, & quid fieri vellet, ostendit: monuit-
 que eius diei victoriā in earum cohortium
 virtute constare, sicut in omnibus fere' prælijs
 ex illa subsidiaria acie causa victoriæ constitit:
 simul tertiæ aciei toti' que exercitui imperauit
 ne iniussu suo concurreret: se cū id fieri vel-
 let, vexillo signum daturum, Hic ordo qua-
 druplicis aciei fuit: Adhortationem Cæsar's
 audiamus. Exercitum cū militari more ad
 pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui
 temporis officia prædicaret, imprimis comme-

morauit testibus se militibus vti posse quanto studio pacem petisset, quæ per Vatiniū in colloquijs, quæ per Au. Clodium cum Scipione egisset: quibus modis ad Oricum cum Libone demittendis legatis contendisset, neque se vnquam abuti militum sanguine, neq; Rempub. alterutro exercitu priuare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus & studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. Ergo Cæsaris ea cohortatio fuit, quam nihilo minor Craſtini cohortatio secuta est. Erat Craſtinus euocatus in exercitū Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir singulari virtute: hic signo dato, Sequimini me (ait) manipulares mei, qui fuistis & vestro imperatori quam cōstituiſtis, operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam (inquit) hodie, imperator, vt aut viuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter Cxx voluntarij eiusdem centuriæ sunt persecuti, Craſtini que virtus excellentissima (vt post victoriam Cæsar ipse iudicauit) in hoc prælio fuit: Itaque hoc prælio, vt antea Nerui-co, initium prælij à dextro cornu factum, à firmissima nempe parte, non tamen contra infirmissimam: præcipuas enim vires Pompeius in
opposita

oppositum cornu sinistrum contulerat. Inter
 duas acies tantum erat relictum spatij, vt satis
 esset ad concursum vtriusque exercitus. Sed
 Pompeius suis prædixerat, vt Cæsaris impe-
 tum exciperent, neue se loco mouerent, aciem-
 que eius distrahi paterentur, id'que admonitu
 C. Triarii fecisse dicebatur, vt primus excur-
 sus vis'que militum infringeret aciesque di-
 stenderetur, atque in suis ordinibus dispositi,
 dispersos adorirentur: leuiusq; casura pila spe-
 rabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi
 immisis telis occurrissent: Simul fore, vt du-
 plicato cursu Cæsaris, milites exanimarentur
 & lassitudine conficerentur. Id Pompeij consi-
 lium fuit, quod Cæsari, nullâ ratione factum
 videtur: imo contra cohortationis eam legem,
 quam ex hoc depromptam loco, quia omniū
 preliorum communis esset, preposuimus. Sed
 Cæsariani milites dato signo cum infestis pilis
 procurrissent atque animaduertissent non cō-
 curri à Pompeianis, vsuperiti ac superioribus
 pugnis exercitati Pompeium fefellerunt: sua
 quippe sponte cursum represserunt & ad me-
 dium ferè spatium constiterunt, ne quod spe-
 rasset Pompeius cōsumptis viribus appropin-
 quarent, paruoque intermisso temporis spatio
 ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriter
 que, vt erat præceptū à Cæsare, gladios strin-
 xerunt: Neq; vero Pompeiani huic rei defue-
 runt. Nam & tela missa exceperunt, & impetū
 legio.

legionum tulerunt, & ordines conseruauerūt. pilis'que missis ad gladios redierunt. Hic primus praelij fuit impetus. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu intenti, vt erat imperatum, vniuersi procurrerunt, omnisq; multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum Cæsarianus equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit: equites'que Pompeiani hoc acrius instare & se turmatim explicare, aciem'que Cæsarianorum à latere aperto circumire coeperunt. Atque hic ventus Pompeianæ iactantiæ fuit, sed qui non magno imbre compressus subsedit. Nam vbi id Cæsar animaduertit, quartæ aciei, quā instituerat, ex cohortium numero signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisq; signis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, vt eorum nemo consisteret, omnes'que conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati fugâ, montes altissimos peterent, quibus summis omnes sagittarij funditores'que destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistro cornu pugnantes etiam tum ac resistentes in acie, Pompeianos circumierunt, eos'que à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrare iussit. Ita cum recentes atque integri, defessis successissent: alij autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque

que vniuersi terga verterunt. Hic igitur acies
 tertia etiam subsidiaria fuit, non solum quarta:
 atque ita duae acies subsidiariae fuerunt, gemini-
 triarii: alios enim, ut dixi, triarios in Caesare non
 video: & quidem triarios non illos ut Liuius &
 Vegetius definiunt, omnium fortissimos ac ro-
 bustissimos: Decumani enim qui praelium, inie-
 rant, palmam illam ferebant. Quamobrem vires
 militum locus per occasionem captatus, sed ordo,
 eiusque imprimis subsidia, sed maxime omnium
 cohortatio tum Caesaris tum Crastini tam pre-
 claram victoriam Caesari tribuerunt. Huius autem
 victoriae fructum Caesar tam celeriter percepit,
 quam accurate victoriam ipsam obtinuerat,
 fugientem Pompeium persequitur, castra ca-
 pit, in quibus immodicam Pompeianorum lu-
 xuriam in tricliniis stratis, in magno argenti
 pondere, in tabernaculis hederam protectis de-
 miratus est, pauloque post, Pompeianas reli-
 quias in potestatem recepit. dehinc auctoritas
 Caesaris toto terrarum orbe per magna fuit, Ce-
 sarque, ut de se tertio belli civilis loquitur, confi-
 sus famam rerum gestarum, omnemque locum sibi
 tutum fore existimans, Alexandria in firmis au-
 xiliis proficisci non dubitauit. Sed de Pharsa-
 lico praelio satis. Postremum praelium est pro-
 positum est Mundense in Hispania, quod Cneius
 Pompeius filius cum reliquiis paternarum
 copiarum confugerat. Oppius historiae hu-
 ius scriptor longe dissimilis, & elegantiae
 &

& prudentiæ Cæsarianæ fuit. Locus prælii primum describitur æquissimus Pompeianis, Cæsarianis iniquissimus ad Mundam oppidum excelso loco positum. Planicies (ait Oppius) inter utraq; castra intercedebat circiter millia passuum quinque, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi & loci naturæ: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius pecursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar cum aciem directam vidisset, non habuit dubium quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu: huc accedebat, ut locus ea planicie equitatum ornaret & diei solis que serenitas, ut mirificum & optandum tempus, prope a diis immortalibus illud attributum esset ad prælium committendum. Cæsariani lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut quicquid post horam castris fieret, in dubio poneretur: Itaque Cæsariani ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabant esse facturos: Qui tamen a munitione oppidi mille passibus longius non audebāt procedere, in quo sibi prope murum aduersarii constituebant. Itaque Cæsariani procedunt. Interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione

tione contenderent ad victoriam: neque tamē
 illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab
 ex excelso loco, aut ab oppido discederent.
 Cæsariani pede presso propius riuum cum ap-
 propinquassent, aduersarij patrocinari loco
 iniquo non desinunt. Hæc igitur contra Pom-
 peianos Cæsarianis iniquitas loci fuit, vires
 partium sequuntur ordinis artificio in diligen-
 tius exposito. Erat acies XIII. aquilis constitu-
 ta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum le-
 uis armatura millibus sex. Præterea auxiliares
 accedebant propè alterum tantum, Cæsariana
 præsidia, Lxxx cohortes, & octo milia equi-
 tum, cuiusmodi ferè Cæsaris vires contra Pō-
 peium patrem fuerant, Ita cum in extrema pla-
 nicie iniquum in locum Cæsariani appropin-
 quassent, paratus hostis erat superior, vt tran-
 seundi superius iter vehemēter esset periculo-
 sum. Neq; prudentia Cæsaris hinc ab Oppio præ-
 termissa est. Nam cum (ait) à Cæsare id esset a-
 nimaduersum, ne quid temerè culpâ suâ secus
 admitteretur, eum locum definire cœpit, vt
 fossâ valloq; obduceretur: Sed miles tot antè
 partis victoris insolentior retineri nō potuit:
 Itaque cum id hominum auribus esset obie-
 ctum, moleste & acerbè accipiebant se impedi-
 ri quo minus prælium conficere possent, Hæc
 mora aduersarios alacriores efficiebat: Cæsaris
 copias timore impediri ad committendū præ-
 lium. Ita se efferētes, iniquo loco sui potestatem
 facie-

faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locū, cornu dextrum tenebant: Hæc enim legio victoriarum prærogatiuam quandam sua virtute iam pridem meruerat: sinistrū autem cornu, tertia & quinta legio, itemq; cætera auxilia & equitatus. Hæc ordinis instructio nempe fuit. Prælium clamore factō committitur: ea enim prælii inchoandi cohortatio Romana erat. Hic etsi virtute Cæsariani antecedeabant, aduersarij loco superiore defendebant acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrīsque clamor telorumq; missu concursus, sic, vt propè Cæsariani diffiderent victoriæ. Atque illud (si verum Suetonius ait) tempus videtur fuisse cū Cesar suis fugientibus de consciscenda sibi morte cogitauit: Oppius tamen diffidentiam tantūm, non etiam talem desperationem ostendit. Congressus (ait) & clamor quibus rebus maxime hostes conterrentur in collatu, pari erant conditione, tanta nempe cohortatio tantaque partium alacritas fuit: Itaque ex vtroque genere pugnae cū parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui etsi erant pauci: tamen propter virtutem magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod a suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium ne ab latere Cæ-

re Cæsariani occuparentur, legio aduersariorū traduci cæpta sit ad dextrū quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At hi eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita cum clamori esset intermixtus, gemitus gladiatorumque crepitus auribus oblati, imperitorum mentes timor præpediebat. Hic (vt ait Ennius) Pes pede premitur, armis teruntur arma. Atque in hoc bellorum ciuiliū extremo velut actu. Pompeianos licet vehementissimè pugnantes tandem Cæsariani tamen agere cœperunt: quibus oppidum subsidio, Ita ipsi fusi fugati que non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi: In quo prælio ceciderunt millia hominū circiter triginta & si quid amplius: præterea Labienus & Actus Varus: quibus occisis vtriusque funus est factū, itémque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia tria. Cæsariani desiderati ad hominum mille partim peditum, partim equitum: saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilæ sunt ablatae XIII. & signa & fascis. Præterea duces belli XVII. capti sunt: hos habuit res exitus. Cæsarianorum præcipueque Decumanorum virtus hic excelluit, culpamque loci temerè initi abūdè præstitit: Si Cæsar, victoriæ scriptor, vt author fuisset, cohortationē tam periculoso prælio, talem nepe

i lege-

legeremus, qualem antea Neruico prælio cognouimus. Hanc laudem Oppius de victoriæ laudibus præcipuam prætermisit. Fructus victoriæ, non solum Hispaniæ, sed totius Imperij pax fuit, & triumphorum totantè victorijs meritorum lætitia.

OPPUGNATIO LO-

corum.

HActenus patentibus locis prælia facta sunt, deinceps clausis & munitis erunt: Locus obsessis præsidio est. Itaque cætera, copiarum, ordinis, cohortationis, obsidentibus maiora debent esse. Oppugnationis autem & propugnationis artes ferè communes sunt. Castrensis architectura illa, de qua supra dictum est, hic imprimis expromenda est: hac enim virtute vna & singulari, vrbes expugnântur. Locus igitur expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Expugnantur ex itinere Gomphi, quod est oppidum primum Thessaliæ, venientibus ab Epeiro vt est tertio belli ciuilis. Gomphen- ses venienti Cæsari, portas præcluserunt. Cæsar itaque castris munitis, scalas musculosque (quibus fossæ aggere completæ solidum iter efficerent) ambulatorijs turribus: ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit, quibus rebus effectis, cohortatus milites, do-

cuit

cuit quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento simul reliquis ciuitatibus, huius vrbs exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter prius quàm auxilia concurrerent. Itaque vsus singulari militum studio, eodem quo venerat, die post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit & ad diripiendum, militibus concessit, statim'que ab oppido castra mouit, & Metropolim venit, sic vt nuntios expugnati oppidi famam'que antecederet. Metropolitæ eodem primùm vsi consilio, n̄sdem permoti rumoribus, portas clauferunt, muros'que armatis compleuerunt: sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaauerat, portas aperuerunt: quibus diligentissimè conseruatis, collatâ fortunâ Metropolitaram cum casu Gomphensum, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exerciti- bus Scipionis tenebantur, quæ non Cæsari pareret atque imperata faceret. Docuimus antea quid celeritas Cæsaris effecerit: hîc etiam multò plenius intelligitur. Eodem die oppugnati & expugnati sunt Gomphi: Huius celeritatis terrore permouetur tota Thessalia sese'q; dedit: sic vno die innumerabiles vrbes in vna vrbe captæ sunt: Ac si propter latitudinem fossæ muri'que altitudinem repentino impetu

vrba

vrbs expugnari non possit, vineis actis, agger
 re iacto, turribus constitutis oppugnatur: Vi-
 neæ autem, machina est lignea, crudis corijs in
 texta vndique, lata pedes octo, alta septem, lō-
 ga sexdecim, sub qua milites tecti, ad murum
 accedunt: agger aggestus lapidibus, terra, cra-
 tibus cumulus. Turres ambulatoriæ sunt, qua-
 rum imâ parte aries ad subruendum, falxq; ad
 distrahendum murum educitur: mediâ, pons
 aditum in urbem facit, summâ sagittarij & fun-
 ditores, muro propugnatorem deñciunt. Ma-
 gnitudine horum operum, quæ neque vide-
 rant antè Galli, neque audierant, & celeritate
 Romanorum permoti SueSSIONES, Nouiodu-
 num oppidum dediderunt, vt est libro secun-
 do. Aliquando circumuallatur pariter & op-
 pugnatur oppidum, vt contra Aduaticos li-
 bro secundo, quorum oppidum egregiè natu-
 râ munitum, ex omnibus in circuitu partibus
 altissimas rupes despectusque habebat: vna
 ex parte leniter accliuis aditus in latitudinem
 non amplius ducentorum pedum relinqueba-
 tur, quem locum duplici altissimo muro mu-
 nierant, tum magni ponderis saxa & præacu-
 tas trabes in muro collocarant: Hoc oppidum
 Cæsar vallo duodecim pedū, in circuitu quin-
 decim millium crebrisque castellis circummu-
 nit, deinde vineæ aguntur, agger extruitur,
 turris constituitur, quam vbi moueri & ap-
 propinquare muris viderunt, nouâ atq; inusi-
 tatâ

tatâ specie commoti, legatos ad Cæsarē de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti, Non se existimare, Romanos sine ope deorum, bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promouere & ex propinquitate pugnare possent, se suâque omnia eorum potestati permittere dixerunt: Sic difficillimo & durissimo hyemis tempore oppida Senonum, Carnutum, Biturigum capta sunt, vt est libro septimo. Atque in imprimis oppidis capiendis celeritas illa prorsus admirabilis fuit: Cæsar Vellaunodunum Senonum oppidum biduo circumualluit, tertio die missis ex oppido legatis de deditioe, arma conferri, frumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit. Interea Genabum Carnutum capit & incendit: Sic nondum captâ vrbe, vrbs alia tamen capitur, nec vlla temporis occasio, tanta celeritas ducis est, non arripitur: Itaque protinus Cæsar Nouiodunum, Biturigum, armis, equis, obsidibus acceptis dimittit, vt hac horribili celeritatem reliquas res conficeret, quâ plerâque erat consecutus. Hinc Auaricum cepit oppugnari, oppidum in Biturigum finibus maximum & munitissimū atq; agri fertilissimâ regione propè, ex omnibus partibus, flumine & palude circumdatum vno & per angusto aditu: Hæc autem palus magna fuit, vt quæ perpetua inter Cæsaris & Vercingetorigis

castra intercederet. Ad huius urbis oppugnationem Cæsar decem legiones habuit præter auxilia sociorum: ordo & cohortatio non defuere. Hostis loco superior erat: Itaque locus oppugnantibus labore illo castrensi equandus fuit. Castris igitur ad illum urbis aditum positis, Cæsar aggerem apparare, vineas agere, turres duras constituere cœpit: circumvallare autem loci natura prohibebat. Interea summam difficultatem rei frumentariæ (quod Galli circumquaque omnia incenderant & magnis copiis Romanos frumentatione prohibebant) affectus est Cæsaris exercitus: famem tamen (ut antè proposui) quam rei infectæ ignominiam ferre maluit. Labor in fabricandis machinis antè fuit, hæc etiam fames toleratur: tertia difficultas ab oppidanis oritur: Itaque cum muro turres appropinquant, singulari Romanorum virtuti, consilia cuiusque modi Gallorum occurrunt: Nam & laqueis falces, & arietes auerrebant, quas cum distinuerant, tormentis introrsus reducebant & aggerem cuniculis subtrahebant. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has cornibus intexerant, tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, & Romanarum turrium altitudinem quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant, & apertos cuniculos

los præusta & præacuta materia & pice feruetacta & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muri autem compositi trabibus & lapidibus sicerant, ut facile & ab incendio lapis & ab ariete materia defenderet. His tot rebus impeditâ oppugnatione Romani cum toto oppugnationis tempore, frigore & assiduâ imbribus tardarentur: tamen continenti labore, omnia hæc superauerunt, & diebus viginti quinque, aggerem, cui nempe turres imponerentur, latum pedes trecentos viginti, altum pedes octoginta extruxerunt. Sed labor hic est militum. Quid Cæsar, laboris ne huius expers fuit? Cum agger murum hostium penè contingeret, Cæsar ad opus, consuetudine excubabat, militesque cohortabatur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: Nec tamen oppidanorum inertia, interea vlla fuit, sed totam noctem, acerrima dimicatio: paulum ante tertiam vigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant: eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrim, eruptio fiebat: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminens iaciebant: picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quod primum curretur, aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iungi posset. Quid igitur? quæ Cæsaris disci-

plina, quīs ordo in partitōne tantī laboris hīc
fuit: Instituto Cæsaris, duæ semper legiones
pro castris excubabant, plurēsque partitis tem-
poribus in opere erant, vnde celeriter factum
est vt alij eruptionibus resisterent, alij turres
reducerent aggerēque interfcinderēt: omnis
verd ex castris multitudo ad restinguendum
concurreret. Cū in omnibus locis consum-
pta iam reliqua parte noctis pugnaretur, sem-
pērque hostibus spes victoriæ redintegrare-
tur, eō magis, quod deūstos turrium pluteos
(quibus recti milites antē turres præliabātur)
videbant, nec facile adire apertos ad auxilian-
dum animaduertebant, sempērque ipsi recen-
tes defessis succederent, omnēmque Galliæ sa-
lutem in illo vestigio temporis positam arbi-
trarentur. Accidit inspectanti Cæsari, quod di-
gnum memoriā visum prætermittendum nō
existimauit. Quidam ante portam oppidi Gal-
lus, per manus seui ac picis traditas glebas in
ignem ē regione turris proijciebat, scorpione
ab latere dextro traiectus exanimatusque cō-
cidit: hunc ex proximis vnus iacentem trans-
gressus, eodem illo munere fungebatur, eadē
ratione ictu scorpionis exanimato alteri suc-
cessit tertius & tertio quartus, nec ille prius est
ā propugnatoribus vacuus relictus locus, quā
restituto aggere atq; omni parte summotis ho-
stibus, finis est pugnandi factus. Hæ igitur op-
pugnatio Romanorū Gallorumq; propugna-
tio

tio fuit, virtute animorum vtrinq; permagna, at machinarum artificio, at constantia laboris tollerantiaq; nequaquam pari: Et Vercingetorigis, qui castra collata castris Cæsaris habebat, permagnus error hîc fuit, (vt ex oppugnatione Alexiæ cognoscetur) quod Romanos in grauiſſima noctis illius dimicatione, à tergo non ſit adortus: nec enim tum omnis multitudo è castris ad reſtinguendum concurrisset, ſi hostis à tergo castra ipſa oppugnasset. Itaque omnia experti Galli, quod res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium cœperunt ex oppido profugere, hortante & iubente Vercingetorige: Id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quod neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat Romanos ad inſequendum tardabat, iamque hoc facere noctu apparabant, cùm matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque proiectæ ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierunt ne ſe & communes liberos hoſtibus ad ſupplîcium dederent, quos ad capiendam fugam natura & viriû infirmitas impediret: vbi eos perſtare in ſententia viderunt, quod plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit, cōclamare & ſignificare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparētur, conſilio deſtiterunt. Hanc for-

tuna Cæsari occasionem dedit vt hostes domestico vxorum suarum bello grauius vrgeretur quam hostium externo. Hic Auaricensium error Vercingetorigis errore non minor est in loco oppugnationi hostium proposito, inutilem bello, imò, vt res ipsa docet, perniciosam multitudinem habere: hæc enim multitudo in eum locum conijci debuit, quo hostibus aditus non esset, vt de Neruijs antea dictum est. Ergo pretium erroris huius, Auarici exitium fuit: sed fortuna multo maiorem e coeli tempestate occasionem dedit, neque Cæsaris vigilantia hic dormiuit: sed & vtramque celeriter arripuit: simulationis etiam dolum addidit oppidumque capit. Postero igitur die Cæsar promotæ turri perfectis que operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hæc ad capiendum consilium tempestatem arbitratu est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat suosque languidi in opere versari iussit, & quid fieri vellet ostendit, legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: his qui primi murum ascendissent præmia proposuit, militibusque signum dedit: Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt murumque celeriter compleuerunt: Sic per occasiones illas captum est Auaricum. Sed attende reliquam Cæsaris disciplinam, desperatis non pugnam, sed fugam offeretis: Hostes

stes enim re nouâ perterriti muro turribus'qu^e
 deiecti, in foro ac locis patentioribus cunea-
 tim constiterunt hoc animo, vt si qua ex parte
 obuiam contraueniretur, acie instructâ depu-
 gnarent. Hic Cæsar suos continet, Scipionis
 laudatam illam sententiam memoriâ tenet, ho-
 stibus quâ fugerent viam esse faciendam: Ita-
 quæ Galli vbi neminem in æquum locum sese
 demittere, sed toto vndique muro circumfun-
 di viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolle-
 retur, abiectis armis vltimas oppidi partes
 continenti impetu petiuerunt: victoriæ fru-
 ctus hîc acerbior fuit, pars'que ibi cum, angu-
 sto exitu portarum se ipsi premerent, à militi-
 bus, pars iam egressa portis ab equitibus est in-
 terfecta, nec fuit quisquam qui prædæ stude-
 ret: Sic & Genabensi cede quâ Romani cessi fue-
 rant à Carnutibus & labore operis incitati,
 non ætate cōfectis, non mulieribus, non infan-
 tibus pepercerunt: hîc alterum erroris illius est
 pretium, imbellis nempe multitudo hostilem
 rabiem sanguine suo satiauit: Denique ex om-
 ni eo numero, qui fuit circiter quadraginta mil-
 lium, vix octingenti, qui primo clamore audi-
 to se ex oppido eiecerant, incolumes ad Ver-
 cingetorigem peruenerunt. Sic igitur oppugna-
 tum est à Romanis & expugnatum Auaricum
 incredibili legionariorum labore non bellan-
 do tantum, sed multo magis fodiendo, mate-
 riando, fabricando, loci'que interioris muni-
 tionem,

tionem, munitione exterioris atque opere exequando, frigora, imbres, famē denique constantissime tolerando: quibus tot malis subleuandis, egregia ducis cohortatio plurimum valuit, sudoris & algoris particeps fuit premia fortibus viris proposuit: fructus victoriæ fuit, ut summa copia frumenti commeatusque reliqui exercitum ex labore atque inopia reficeret amplissimaque prædā ditaret, atque hyemenondum confecta hostes tanto detrimento frangeret. Auarici oppugnatio magna fuit, sed & difficultate oppugnantium & constantia propugnantium non minor æstimanda Vxelloduni oppugnatio. Vxellodunum Cadurcorum erat oppidum egregiè naturâ loci & in partes omnes, præruptissimis saxis munitum, quo defendente nullo: tamen armatis ascendere esset difficile: Flumen infimam vallem diuidebat totumque penemontem cingebat: atque ita infimis montis radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset: A' Drapete Senone & Lucterio Cadurco occupatur. Caninius Cæsaris legatus trinis excelsissimo loco castris obsidet & ab his vallum in oppidi circuitum ducere operibusque cingere instituit: Drapes & Lucterius ne fame opprimerentur, frumentationis causâ cum parte copiarum exeunt. A' Caninio uterque separatim fusus est: oppidani tamen animo constanti resistunt. Cæsar huc profectus, cum magnâ frumenti copiâ oppidani abundarent,

rent, nec vlla conditione adduci possent, aquâ prohibere eos instituit, vt quos neq; armis, neque fame potuerat, siti domaret: sed flumen auertere loci natura prohibebat. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò descensus, vt prohibentibus Romanis sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ hîc eminus prælium factum est, aduersus oppidanos. Cæsar sagittarijs funditoribusque dispositis, tormentis etiam, quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos. Sic aqua fluminis erepta est: At fontis aqua supererat, quod omnis postea multitudo aquatū conueniebat: sub ipsius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte quæ ferè pedum CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret, castrensis labor ille oppidorum expugnator reuocatus est: non sine magno periculo eregionè eius fontis vineas agere aduersus montem & aggeres instruere Cæsar cœpit magno cum labore & continuâ dimicatione: Oppidani enim, loco superiore decurrunt & eminus sine periculo præliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant: non deterrentur tamen milites Romani vineas proferre, & labore atque operibus, locorum vincere difficultate.

cultates: noui præterea laboris artes adhibent,
eodemq; tempore rectos cuniculos agunt ad
caput fontis, quod genus operis sine vilo peri-
culo & sine suspicione hostium facere licebat.
Extruitur agger in altitudinem pedum nouē,
collocatur in eo turris decem tabulatorum, nō
quidem quæ mœnibus equaretur (id enim nul-
lis operib. effici poterat) sed quæ superare fon-
tis fastigium posset. Hic verò sit opere præcium
turris altitudinem decem tabularis erectam cō-
siderare, non vt aries primo tabularo murum
subrueret, aut secundo, pons aditum in urbem
faceret: sed tantum, vt summis tabularis libra-
tor & iaculator, auatione oppidanos inter-
cluderet. Ergo ex ea turri cum tela tormentis
iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo
possent aquari oppidani, non tantum pecora
atque iumenta, sed etiam magna hominū mul-
tudo, sibi consumebatur: Nec tamen tanto
malo obsessi, vllam deditionis mentionem fa-
ciunt, sed cupas seuo pice, scandulis complent,
eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem
tempore acerrime præliantur, vt ab incendio
restituendo dimicationis periculo deterreant
Romanos. Magna repente in ipsis operibus
flamma existit: Quæcunque enim per locum
præcipitem missa erant, ea vineis & aggere
suppressa, comprehendebant id ipsum quod
morabatur: Milites contra Romani, quan-
quam periculoso genere prælii loco que ini-
quo

quo premebantur: tamen omnia fortissimo sustinebant animo. Cohortatio vtrunque non deerat: Res enim gerebatur & excelfo loco & in conspectu omnium, magnusque vtrunque clamor oriebatur, ita ut quisque poterat maxime insignis, quod notior testatiorque virtus eius esset relis hostium flammeque se offerebat. Mirari lubet in tanta rerum prope desperatione Cæsaris ingenium: præruptissimum montem cernebat, & quod etiam si nemo defenderet, armatis ascendere difficillimum esset: attamen cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere & simulatione mœnium occupandorum clamorem vndique iuber tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita Romani sine prælii facto, celeriter opera, flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. At postremum cuniculis, venæ fontis interscissæ sunt atque auersæ: quo facto, fons aquæ perennis exaruit, tantamque attulit oppidanis, salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Cuniculorum artes videlicet ignorabant, ut Sueffiones, ut Aduatici machinas ambulantium tur-

rium

rium: Itaque religione deorum tacti & necessitate coacti, se tradiderunt. Sed ista similis deorum religio necessitasque Cæsarem aquâ similiter Alexandriæ interclusum nihil retigit, nihil coegit, ut postea dicitur, quin militem animis ad fodiendos puteos incitatis, magnam vna nocte vim aquæ dulcis inueniret. Hic igitur simplicitatis error Gallorum animos ad deditiorem induxit, in qua non multo mitior Cæsar fuit, quam Cæsaris milites in Auaricensi expugnatione fuerant: Omnibus enim qui arma tulerant, manus præcidi, vitamque concessit, quod testator esset eorum poena: hunc enim victoriæ fructum sibi statuit, ut exemplo supplicij Gallos imposterum deterreret, quod minus se tali constantiâ in libertatem vindicarent. Sed in hoc contentionis dimicationisque genere non omnia Cæsari secunda successerunt: duplex enim ad Gergouiam & ad Dyrrhachium detrimentum & discessus utrinque turpis accidit. Gergouia posita in altissimo monte (à cuius ima valle ascensus recta regione si nullus amfractus intercederet, mille ducentos passus ad muros aberat) omnes aditus difficiles habuit: à medio ferè montis in longitudinem ex grandibus saxis sex pedum vallum Galli produxerant: urbi duo præterea monte adiungebantur, alterius dorsum propè equum & angustum, quâ esset aditus ad alteram partem oppidi: alter mons è regione urbis ex omni parte circumcisus.

Galli

Galli igitur & urbem & urbis dimidium superiorem montem & adiunctos montes militibus armatis compleuerāt nec vllum ferē diem intermittebant, quin equestri prēlio interlectis sagittarijs, quid in quōque esset animi ac virtutis suorum periclitarentur: Cēsar perspecto urbis situ, si alterum illum montem, qui ē regione urbis teneret, se & aquę magnam partem & pabulationem liberā hostibus erepturum putabat: Silentio itaque noctis priusquā subsidium ex oppido venire posset, præsidiū Gallorum deijcit ibi que legiones duas collocat, ac fossam duplicem duodenuū pedum ā maioribus castris ad hęc maiora perducit, ut toto ā repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent. Ergo hic Cēsaris ad Gergouiam duobus successit, vnde binis castris Gergouta obsideri cōcepta est. Interim Cēsar ad Heduorum decem millia quę ad hostem deficere dicerentur, retinendum, subito ē castris ad viginti quinque millia passuum egreditur, castraque ipsa summis Gallorum copijs oppugnata, ægerrimē cum viris tum tormentis defensa sunt: Ac nisi Cēsar postridie, pari celeritate recurrisset, actum de castris Cēsaris videbatur. Hęc prima Cēsari plaga fuit, vnde huius expeditionis eum poenitere cōcepit. Sed cogitanti quemadmodum integrā famā discerneret, accidere visa est facultas bene gerendæ rei: Montis illius oppido continentis iugum

studio

studiosius solito à Gallis defendebatur. In spē
inde venit potiundorum castrorum, quæ me-
dio vrbis monte muniebantur: Itaq; alterum
dolum meditatur, ac tanquam iugum illud ex-
pugnaturus omnibus copijs esset, mittit com-
plures equitum turmas eò de mediâ nocte: his
imperat vt paulò tumultuosius omnibus in lo-
cis peruagentur. Prima luce magnum nume-
rum impedimentorum ex castris detrahi mu-
liones, que cum cassidibus, equitum specie ac
simulatione collibus circumuehi iubet: his
paucos addit equites qui latius ostentationis
causâ vagarentur: longo circuitu, easdem om-
nes iubet petere regiones. Hæc procul ex op-
pido videbantur, vt erat à Gergouia despe-
ctus in castra: neque tanto spacio, certi quid
esset, explorari poterat. Legionem vnâ eò-
dem iugo mittit, & paulum progressam, infe-
riore constituit loco syluis, que occultat. Au-
getur Gallis suspicio, atque omnes illò muni-
tionum copix traducuntur. Vacua castra ho-
stium Cæsar conspiciatus, tectis insignibus
suorum occultatis, que signis militaribus, ra-
ros milites, ne ex oppido animaduenteren-
tur, ex maioribus castris in minora traducit, le-
gatis, que quos singulis legionibus præfece-
rat, quid fieri vellet, ostendit. Præcipit vt celeri-
tate summa in munitiones perumpant, que
direptis, signo dato redeant: Heduos etiam de-
extra parte alio ascensu mittit: Signo dato, mi-
lites

lites celeriter munitionem transgressi, trinis castris potiuntur, ac tanta fuit in castris capiēdis celeritas vt Theutomatus rex Nitiobrigum subito in tabernaculo oppressus, vt meridie conqueuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex manibus prædantiū militum eriperet. Consecutus id quod animo pposuerat Cæsar, receptui canit, legio decima constitit: reliquæ non exaudito tubæ sono non prius sequendi finem fecerunt, quam muro oppidi portis que appropinquarunt. Tum verò ex omnibus vrbis partibus orto clamore, Galli qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum Romanos intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt, matres familias de muro vestem argentum que iam stabant & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, vt sibi parcerent, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent, nonnullæ de muro per manus demissæ, sese militibus tradebant. Auaricum monuit antea quantæ simplicitatis esset, imbellem mulierum turbam in obsessis oppidis habere, Gergouia rursus idem admonet. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neque commissurum vt prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab his subleuatus, murum ascen-

dit: hos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ñ qui ad alteram partem oppidi vt suprà demonstrauius, munitiõis causâ conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs incitati, oppidum à Romanis terreri, præmissis equitibus magno concursu eò contenderunt. Eorum vt quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumq; pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias, quæ paulò antè Romanis de muro manus rendebant, suos obtestari & more gallico passum capillum ostentare liberósque in conspectum proferre cœperunt: Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul & cursu & spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant. Cæsar fremens frendensque legionariorum suorum cædem spectabat. Ecce etiam nouus ab He-
duis terror è similitudine Gallicorum armorum: Nam tametsi dextris humeris exertis animaduvertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat: tamen id ipsum sui fallendi causâ Romani ab hostibus factum existimabant: Itaq; Fabius centurio quiq; vnâ murum ascenderant, circumuenti atque interfecti, de muro præcipitantur: reliqui in munitiones ingressi quadraginta sex centurionibus amissis loco deiciuntur: eoque die milites sunt paulò minus septingenti desiderati (ait Cæsar) At quæ
draginta

draginta sex centuriones, militum millia quatuor & sexcentos ducebant : Itaque pudorne Cæsaris an dolor, an alia quædam ratio cæsorum numerū minuerit, considerato. Certè Cæsar aliud subsidium summittere laborantibus nullum potuit, quàm vt Gallos intolerantiùs insequentes, religionibus ad radices montis tardaret. Ergo hæc Cæsari ad Gergouiam altera plaga fuit, quâ præsens totos Gallici belli annos grauiorem nullam acceperat, quâque Gergouie oppugnationem dimittere coactus est. Scio Cæsarem nullo vsquam loco tam sollicitè egisse, vt facti culpā à se auerteret: de expugnatione desperauerat (ait) de obsessione non prius agendum constituerat, quàm rem frumentariam expediret: & tamen oppugnat & obsidet, concione aduocatâ, militum temeritatem, licentiam, arrogantiam contra imperatoris sui mandatum reprehendit, quod sibi iudicauissent quò procedendum aut quid agendum videretur, neque à signo recipiendi sui dato constitissent, neque à Tribunis militum legatis'que retineri potuissent: Cæsar acceptæ cladis causas apertè commemorat, nec numero, nec loco contentio par erat, ordo non deerat, non deerat alacritas & cohortatio, sed numerus, sed locus deerat: At tamen ne milites admodum admitterentur animo, laudem quandam & consolationem huic reprehensioni adiunxit, quòd eorum virtutem

admiraretur, quos non castrorum munitiones,
 non altitudo montis, non murus oppidi tarda
 re potuisset, nec eos hostium virtute, sed cursu
 & spacio defatigatos, loci iniquitate victos es-
 se. Toto belli Gallici tempore bis tantum acci-
 dit, ut legiones à Cæsare reprehendi possent,
 semel contra Ariouistum propter timorem, i-
 terum ad Gergouiam propter audaciam: Illic
 Cæsar adhortationis confirmationem perma-
 gnā adhibuit: Atque hīc ad milites impen-
 sius confirmandum, & gallicam ostentatio-
 nem minuendum, continuo biduo legiones è
 castris eduxit aciemque idoneo loco consti-
 tuit, cumque Galli nihilo magis in æquum lo-
 cum descenderent, castra mouit: inde ad Ale-
 xiam ignominia huius nota deleta est, ut po-
 stea cognoscetur. Hæc igitur ad Gergouiam
 detrimenta Cæsari contigerunt, quibus ad
 Dyrrhachium similia sunt accepta: Vbi tamen
 Cæsaris singularem militiam operæ precium
 sit animaduertere: Cæsar ad Dyrrhachium lon-
 gius bellum ductum iri existimans. & de Itali-
 cis com meatibus desperans, consilium capit
 ex loci natura. Erant circum castra Pompei
 permulti editi atque asperi colles, ibi castella
 communiit, indeque ex castello in castellum
 perducta munitione, circumuallare Pompe-
 ium instituit, ut com meatu & pabulatione, sed
 imprimis authoritate minueret, cum fama per
 orbem terrarum percrebuisset Pompeium à
 Cæsare

Cæsare obsideri: neque tamen audere prælio de
certare: At fortunam tentandam sibi Pompe-
ius nequaquam statuebat: Itaque castellis vi-
ginti quatuor contra Cæsarem effectis, quin-
decim millia passuum circuitu complexus est, ut
Cæsaris copias quàm maximè distineret, &
hoc spatio pabularetur. Cæsar contra, ut obsi-
dionem retineat, octodecim millia passuum o-
pere complectitur. Eheu posteri, nunquid i-
sta ridicula aut falsa iudicamus? duo terrarum
Imperatores summi bellum acerrimum gra-
uissimum que gerunt, ratione prorsus nouâ &
inuisitatâ: Cæsar complecti Pompeium con-
tendit, Pompeius quàm latissimè potest, toto
corpore dilatatur, ne brachijs Cæsaris com-
prehendi possit: Cæsar tamen conari non de-
sistit, brachia neruis omnibus distendit, ob
eam que causam prælia sagittis præsertim ad-
munitiones occupandum vel tuendum utrîn-
que perpetua fiebant: quin vno die sex prælia
facta, tria ad Dyrrhachium, tria ad munitio-
nes maiore Pompeianorum cæde: Ac quicun-
que alterum est adortus, is ferè repulsus detri-
mento que magno affectus est. Pompeiani fru-
mento maris subuectionibus abundabant: ve-
rùm pabulatione & aquæ dulcis inopiâ, flumi-
nibus & riuibus per Cæsarianos aut auersis aut
obstructis, quotidianis que laboribus, homi-
nes operum talium insueti, magnum nume-
rum iumentorum & hominum amittebant:

Cæsariani frumento egebant: At egestatis patientiâ, sicut antea dixi, longè superiores erant: vulgò in vigiliarum colloquijs iactabant, se prius cortice ex arboribus victuros, quàm Pōpeium ē manibus dimitterent. Ergo patientiæ certamen istud est, vter sitim, vter famem & in perpetuis operibus laborē constantius tulerit, is victoriam reportet. Cæsar quotidie exercitu producto, Pompeium ad prælium prouocat: Pompeius, vt famam retineat, pro castris exercitum constituit: Cæsar, vt angustiore pabulatione Pompeium contineret, castella noua magnis operibus communit, vnde factum vt Pōpeiani folijs arborum & teneris arundinum radicibus contusis, equos alere cogerentur. Hæc inquam mirabilis pugna Cæsaris fuit: fossarum, castellorum, munitionum, imò famis & egestatis durissimo certamine, quo si vti perseverasset, victus sine gladio Pompeius esset: At plagarum insolens, dum cupidius ad vindictam properat, institutam illam nouæ victoriæ palmam perdidit. Pompeius indicio perfugarum, Cæsaris imperfectas munitiones ingressus, centuriones primæ cohortis ferè omnes interfecit magnamque præterea cædem fecit: ac ni tum Antonius primùm, tum Cæsar auxilio accurrissent, multò maius detrimentum intulisset: Hæc prima Cæsaris Dyrrhachina clades fuit, cuius sarcientiæ causâ Cæsar eodem temporis puncto quàm potuit occultissimè

mè progressus in Pompeij castra primò maiora, deinde minora irrumpit, & in his victor versatur. Sed fortuna, quæ plurimum potest cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit (ait Cæsar fortunam cladis veluti ream faciens) Cæsariani in minoribus castris Pompeij dum munitiones quasdam sequuntur, à porta aberant: Interim Pompeius subsidio suis occurrit, omnia' que subito mutantur: equitatus Cæsaris initium fuge facit, dextrū cornu in fossam decem pedū sese precipitat, primisq; oppressis, reliqui per eorum corpora salutem sibi atq; exitum pariebant: Sinistrum cornu eodem quo venerat receptu sibi consulit, omnia' que erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet & consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficerent, alij ex metu etiam, signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. Atque hic locus videtur esse, vbi aquilifer moranti Cæsari, cuspide comminatus est, vt ait Suetonius. Cæsar igitur eo tempore fugere coactus est: sed tantis malis hæc subsidia succurrerunt quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius insidias timens (credo, quòd hæc præter spem eius acciderant, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitēs-

que eius angustis portis, atq; his à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum, tardabātur. Ita parua res magnum in vtramq; partem momentum habuerunt: Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam & expeditam Cæsaris victoriā interpellauerunt, eadem res celeritate insequentium tardata Cæsarianis salutē attulit. Duobus his vnus diei prius, Cæsari desiderati sunt milites nongenti & sexaginta, & noti equites Romani quadringenti: Hæc secunda Cæsaris clades fuit, vbi (si verum Suetonius ait) negauit Cæsar Pompeium scire vincere, qui tantam occasionem secutus non esset: Sed vt Gergouiensi, sic Dyrrhachino malo magna medicina adhibita est: primum consolationis quod antea secundæ res multæ contigissent, hanc vnā fortunam industriā & virtute esse subleuandam: quod si esset factum, detrimentū in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidisset: tum animaduersionis de signiferis notatis, de quibus antè dixi: Itaque sarcienti detrimenti cupiditas incredibilis, vt Pharsalico bello dictum est, inde extitit: Sed tamen Gergouia & Dyrrhachium testimonia præbebunt quamlibet magnis Imperatoribus non semper ex animi sententia res secundas euenire,

PRO.

PROPUGNATIO.

ATque hæc oppugnationum Romanarū exempla sunt, propugnationum contraria exempla subducamus. Oppugnata ad Gergouiam castra Cæsaris diximus & tormentis præcipue propugnata: Bibrax secundo libro sagittarijs & funditoribus aduersus Belgas defenditur: Castra, tum Q. Ciceronis, tum Cæsaris ad Ciceronem liberandum profecti oppugnantur, sed Ciceronis multo vehemētius & oppugnantur & propugnantur: Nam cum subito Neruij, quorum erant sexaginta millia, oppugnare cœpissent, Romani (quorū vnica erat legio) celeriter ad arma concurrūt vallūq; conscendunt, atque ægre is dies sustētatur: Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magno tabellarijs proposito premio, sed obsessis omnibus vñs, missi intercipiuntur: propugnationis interim arma expediuntur: noctu ex ea materia, quam munitionis causā comportauerant, turres admodum centum viginti à Romanis excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur: hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent: à Romanis eadem ratione quā pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: Romanorum manus perexigua erat: Itaque vigilantia & labore & machinarum artificio subleuanda. Nulla igitur pars nocturni temporis

poris ad laborem intermittitur, non egris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcunq; ad proximæ diei oppugnationē opus sunt, noctu comparantur, multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur, turres contabulantur, pinnæ loriceq; ex cratibus attexuntur: ipse Cicero cum, tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur. Ergo hæc tridui oppugnatio & propugnatio fuit. Interim Ciceronis animus, ab hostibus frustra ad deditionem sollicitatur. Itaque Nerui, sicut è Romana militiâ iam didicerant, omnia oppugnationis opera suscipiunt, vallo pedum undecim & fossa pedum quindecim castra cingunt, turres ad altitudinem valli, falces testudinesque parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento feruentes fusili ex argilla glandes fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt: hæc celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore insecti quasi partâ iam atque exploratâ victoriâ, turres testudinesque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. Hic grauis oppugnatio instituitur, sed nec minor propugnatio comparatur. Tanta enim Romanorum virtus atque

que ea præsentia animi fuit, ut cum undique
 flammâ torrerentur maximâq; telorum multi-
 tudine premerentur, sua'que omnia impedi-
 menta atq; omnes fortunas conflagrare intelli-
 gerent, non modò demigrandi causâ de vallo
 decederet nemo, sed penè, ne respiceret quidē
 quisquam, ac tum omnes acerrimè fortissime
 que pugnarent. Hic dies Romanis longè gra-
 uissimus fuit: sed tamen hunc habuit euētum,
 ut eo die maximus numerus hostium vulne-
 raretur atque interficeretur: ut se sub ipso val-
 lo constipauerant recessum'que primis vltimi
 non dabant. Paulum equidem intermissa flam-
 ma, & quodam loco turri adacta, & contingen-
 te vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo
 quo stabant loco, recesserunt, suos'que omnes
 remouerunt: ac nutu vocibus'que hostes, si in-
 troire vellent, vocare cœperunt: quorum pro-
 gredi ausus est nemo: tum ex omni parte la pi-
 dibus coniectis deturbati, turris'que succensa
 est. Monuimus antea quàm liberalis in milites
 Cæsar fuerit: frumento, stipendio cæterisq; pre-
 mijs, sed maxima virtutis præmia in laude &
 gloria ponuntur, quam bene meritis militibus
 Cæsar impensè attribuit. Ergo præconium im-
 peratoris de duobus cēturionibus audiamus,
 Erant (ait Cæsar) in Ciceronis legione fortissi-
 mi viri centuriones, qui iam primis ordinibus
 appropinquarent, T. Pulio & L. Varenus:
 hi perpetuas inter se controuersias habebant

Vter

uter alteri anteferretur, omnibusq; armis de loco, summis simultatibus contendebant, ex his Pulſio cum acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas (inquit) Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de noſtris controuerſijs iudicabit. Hæc cum dixiſſet, procedit extra munitiones & quæ pars hoſtiū confertiſſima viſa eſt, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem ſeſe tum vallo continet, ſed omnium veritus exiſtimationem, ſubſequitur. Tum medio criſpacio relictò, Pulſio pilum in hoſtes immittit, atque vnum ex multitudine procurrentem trañcit: quo percuſſo ex animato' que hunc ſcutis protegunt hoſtes & in illum vniuerſi tela conijciunt, neque dant regrediendi facultatem, transfigitur ſcutum Pulſioni & verutū in balteo deſigitur. Auertit hic caſus vaginam & gladium educere conantis, dextram moratur manum, impeditum' que hoſtes circumſiſtunt, ſuccurrit inimicus illi Varenus & laboranti ſubuenit, ad hunc ſe cōfeſum à Pulſione omnis multitudo conuertit, illum veruto transfixum arbitrantur, Varenus rem gladio cominus gerit, atque vno interfecto, reliquos paulum propellit. Dum cupidius inſtat: in locum inferiore deiectus concidit: huic rursus circumuento fert ſubſidium Pulſio atque ambo incolumes compluribus interfectis ſummâ cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt; Sic fortuna in contentione & certa.

certamine, vtrumque versauit, vt alter alteri is
 nimicus, auxilio salutis que esset, neque diiudi-
 cari posset vter vtri virtute antefendus vide-
 retur. Quanto erat in dies grauior atque aspe-
 rior oppugnatio, & maximè quod magnâ par-
 te militum confectâ vulneribus res ad pauci-
 tatem defensorum peruenerat, tantò crebrius
 res literę nuntij que ad Cæsarem mittebantur,
 quorum pars deprehensa, in conspectu Roma-
 norum militum cum cruciatu necabatur. Erat
 vnus intus Neruius, nomine Vertico, loco na-
 tus honesto, qui à prima obsidione ad Cícero-
 nem profugerat, suam que ei fidem præstite-
 rat: hic, seruo spe liberratis magnis que persua-
 det præmijs vt literas ad Cæsarem deferat, has
 ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gal-
 los sine vlla suspitione versatus, ad Cæsarem
 peruenit, ab eo de periculo Ciceronis legio-
 nis que cognoscitur. Horribilis illa Cæsaris vi-
 gilia, celeritas, diligentia multis antea docu-
 mētis perspecta est: hic etiā potest imprimis a-
 nimaduerti: Attendamus igitur quid ipse de
 se loquatur, Cæsar acceptis literis hora circi-
 ter vndecima diei, statim nuncium in Bello-
 uacos ad M. Crassum Quæstorem mittit, cu-
 ius hyberna aberant ab eo millia passuum xxv.
 iubet mediâ nocte legionem proficisci celeri-
 ter que ad se venire. Exit cum nuncio Cras-
 sus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt
 in Atrebatium fines legionem adducat, quâ
 sibi

sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipub. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat, reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam. equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecursoribus, de crassi aduentu certior factus, eo die millia passuum xx progreditur. Fabius non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit, Labienus Treuiorum bello distinetur. Cæsar etsi opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat, venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur, quandoque in periculo res sit: Tum cui dam ex equitibus Gallis, magnis premiis persuadet uti ad Ciceronem epistolam deferat: hanc græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, Romanorum ab hostibus consilia cognoscantur, si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola adamentum deligat intra munitionem castrorum adijciat: in literis scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus ut erat præceptum, tragulam mittit, hæc casu ad turrim adhæsit neque a Romanis biduo animaduersa, tertio die a quodam milite conspicitur, dempta, ad Ciceronem deferitur.

ille

ille, perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omnes lætitiâ afficit: Tum fumi incendiorum, procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduētus legionum expulit. Adhuc oppugnatus est Tullius, deinceps Cæsar oppugnabitur. Galli recognitâ, per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Hæerant armorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone quem supra demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat. Hunc admonet iter cautè diligenterq; faciat, perscribit in literis hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem conuertisse: quibus literis circiter media nocte Cæsar allatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die primâ luce mouet castra & circiter millia passuum quatuor progressus, trans vallem magnam & riuum multitudinem hostium conspiciatur. Hic verò Cæsar's ingenium singulare est in simulatione paucitatis & timoris, quò facilius in confusione & locum iniquiorem hostem adduceret, Erat (ait) magni periculî res, cum tantis copijs, iniquo loco dimicare: Tunc, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate sciebat, confedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit, atque hæc etsi erant exigua per se, vix hominum millium septem

præsertim nullis cum impedimentis: tamen angustijs viarum quammaximè potest contrahit: eo cōsilio vt in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat quo commodissimè itinere vallem transire possit. Eo die parvulis equestribus prælijs ad aquam factis, vtrique sese suo loco continent: Galli, quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, vt citra vallem pro castris prælio contenderet: si id fieri posset, vt exploratis itineribus, minore periculo vallem riuum'que transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit prælium'que cum Romanis equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere se'que in castra recipere iubet: simul ex omnibus partibus, castra altiore vallo muniri portas'que obstrui, atque in his administrandis rebus, quam maxime concurrari & cum simulatione agi timoris iubet: quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciem'que iniquo loco constituent: Romanis verò etiam de vallo deductis! propius accedunt & tela intra munitiōnem ex omnibus partibus conijciunt, præconibus'que circummissis pronunciari iubent seu quis Gallus, seu quis Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere, post id tempus, non fore potestatem:

ac sic Romanos contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis, ordinibus cespitū, quod ea non posse introrumpere videbantur, alij vallum manu scindere, alij fossas complere inciperent. Tum Cæsar omnibus portis eruptione factâ equitatu'que emissio, celeriter dat hostes in fugam, sic ut omnino pugnandi causâ resisteret nemo: magnum'que ex ijs numerum occidit, atque omnes armis exuit: Longius prosequi noluit, veritus, quod sylvæ paludes'que intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illum locum relinquere videbat. Omnibus suis incolumibus eodem die ad Ciceronem pervenit: Institutas turres, testudines, munitiones'que hostium admiratur, Legionem productâ cognoscit non decimum quæque esse relictum militem sine vulnere: Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo & quanta virtute res sint administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionem'que collaudat, Centuriones sigillatim Tribunos'que militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognouerat. Hactenus igitur egregium Cæsarianæ propugnationis exemplum habemus, ubi loci æquitas, ordo, cohortatio, eruptione contra loci iniquitatem, confusionem, stultæ confidentiæ temeritatem, victoriam præclaram attulit. Laudavit Cæsar separatim Pulionem & Varenum, tandem reliquos etiam Centuriones Tribunos

bunos'que militum, quorum egregiam fuisse virtutem legati testimonio cognouerat. Ergo hæc stipendia sunt laudis ab Imperatore generosis militibus longè charissima, quæ cum pecunia, veste, annona, cæterisq; stipendijs præstantium animorum iudicio comparanda nequaquam sunt. Hæc Cæsaris historia est, vnde magnam prudētiam non solūm in castrorum forma videmus tanquam septem tantū milliū cum millia, viginti quatuor essent, si duæ legiones suis auxilijs essent instructæ, sed in reliquarum viarum & vniuersi timoris simulatione. Cōsilio simulationis & simili dolo vsi tum Galba contra Sedunos & Veragros in Alpibus, tum Sabinus contra Vnellos, tum Labienus contra Treuiros, victoriā similem adepti sunt. Vnum vero Cæsarianæ propugnationis strategema prætermittendum nequaquam censui. Cneius Pompeius filius Vllam oppidum Hispaniæ oppugnabat (ait Oppius) & ferè iam aliquot mensibus ibi distinebatur, quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati clam præter præsidia Cnei Pompeij Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret: Cæsar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens celeriter sex cohortes secundâ vigiliâ iubet proficisci pari'que equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum & non parū scientem L.

Junium

Iunium Patiecum, qui cum ad Cne. Pompeij
 praesidia venisset, incidit id temporis, ut tem-
 pestate aduersa vehementi'que vento afflictat-
 retur: qua vi tempestatis ita obscurabatur ut
 vix proximum cognoscere posset: cuius incō-
 modum summam vtilitatem ipsis praebear.
 Ita cum ad eum venerunt, iubet binos equites
 incedere, & rectā per aduersariorum praesidia
 ad oppidum contendere, medijs'que ex praes-
 idijs, cum quaereretur qui essent, vnus ex Cæ-
 sarianis respondit ut sileat, verbum facere:
 nam id temporis conari ad murum accedere
 ut oppidum capiant, & partim, tempestate im-
 pediti vigiles, non poterant diligentiam praes-
 tare: partim illo responso deterrebantur, cum
 ad portam appropinquassent, signo dato ab
 oppidanis sunt recepti, & pedites equites'que
 clamore facto dispositis ibi partim qui reman-
 sere, eruptionem in aduersariorum castra fece-
 runt: sic illud cum inscientibus accidisset, exi-
 stimabat magna pars hominum qui in castris
 fuissent, se propè captos esse. Oppugnationis
 & propugnationis exempla separatim posita
 sunt: sed Romana ad Alexiam oppugnatio pro-
 pugnatio'que longè laboriosissima omnium
 praestantissima'que fuit: Fuit autem Alexia, op-
 pidum Mandubiorum, in colle summo, admo-
 dum edito loco, cuius collis radices duæ duæ
 bus ex partibus flumina subleuebant: Ante op-
 pidum planities circiter millibus passuum tri-
 bus.

bus in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus, colles mediocri interiecto spacio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant: huc Vercingetorix cum octoginta millibus Gallorum sese receperat, partem que collis ad orientem copijs illis compleuerat, fossam & materiam, sex in altitudinem pedum perduxerat. Cæsar ad Alexiam locis idoneis decem legionum auxiliorum que omnium quæ gallicis antè, bellis habuerat, castra posuit: Quotuplicia verò, ipse non exprimit: at res minimum bina docet fuisse: Alia enim summum vndique iugum tenebant, vnde despectus erat in omnes partes: alia ad collem, versus Septentriones loco leniter decliui: castella præterea viginti tria fecit, quibus in castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidijs tenebantur: In planitie illa, primum fit equestre prælium, vbi laborantibus Romanis, Germani equites subsidio summissi & legiones pro castris præsidio constitutæ, Gallos in fugam coniecerunt. Hoc equitum subsidium, hoc legionum præsidium victoriæ causa fuit: & victoriæ Cæsaris, vt superioribus bellis patuit, ab his causis oriuntur. Vercingetorix equitatum in omnes Galliæ partes dimittit ad omnes Gallos qui arma ferre possent cogendum: Commeatum in triginta dies parçe distribuit, atque ita auxilia Galliæ expectare constituit.

tuit. Cæsar interea Alexiam circumuallat, maximis & propè incredibilibus aduersus & interiorem & exteriorem hostem operibus, ut quoniam loco superior hostis esset, locum sibi diligentia faceret ad vincendum æqualem vel etiam superiorem. Legionarij fossiores illi, materiarij, frumentarij tam multis antè exemplis laborem suum quamuis propè improbabilem, tamen probauerunt: sed hoc imprimis exemplo probare possunt: Ista enim militia tota ferè est ligonum, palarum, securium, agricolarum denique veriùs quàm militum. Cæsar igitur legionariorum opera aduersus hostem interiorem, circuitu vndecim millia passuum complexus est, fossas tres ingentes duxit, primam & vrbi proximam pedum viginti directis lateribus, ut eius solum tantundem pateret, quantum summæ fossæ labra distabant: reliquas fossas ab ea pedes quadringentos reduxit, & quínos denos pedes latas eadem altitudine perduxit: interiorem campestribus ac demissis locis aquâ ex flumine deriuatâ cõpleuit: post eas aggerem & vallum duodecim pedum extruxit: huic lorícam pinnasque adiecit grandibus ceruis eminētibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, & turres toto opere circundedit, quæ pedes octoginta inter se distarent. Erat (ait Cæsar) eo tempore & materiari & frumentari & tantas munitiones fieri necesse, dimi-

nutis Romanis copijs quæ lōgius à castris progrediebantur & nonnunquam opera Romana Galli tentare, atq; eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabatur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quod minore numero militum munitiones defendi possent: Quæ nam sunt igitur ista & aduersus quos opera? aduersus interiorem (inquam) hostem illo quadringentorum pedum interuallo triplices munitiones factæ sunt cipporum, liliorum, stimulorum. Quid igitur? qui nam hi cippi aut cuiusmodi fuerunt? Truncis arborum, haud admodum firmis ramis abscissis atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati, quod qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallibus induebant, hos, cippos appellabant. Hoc primum genus munitionis fuit: lilia deinde definiuntur, Ante cippos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes, quinque in altitudinē pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio: huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo præacuti & præusti demittebantur, ita ut nō amplius quatuor digitis, ex terra eminerent: simul confirmandi & stabilienti causâ singuli ab infimo solo, pedes tres

terrâ

terrâ exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant: Id ex similitudine floris, liliū appellabant. Hoc igitur secundum munitionis genus fuit: tertium superest. Ante lilia illa, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatijs, omnibus locis differebantur, quos stimulos nominabant. Ergo hæc munitionum inter proximam vrbi & secundam fossam genera fuere, cipporum vallis acutissimis eminentium, liliorum, prægustis & præacutis stipitibus, quatuor digitis apparentium: stimulorum, penitus in terram defixorum & tantum hamis carpentium. Labores hi, permagni sunt: Attende tamen quid deinceps à Cæsare commemoretur. His rebus perfectis Cæsar legiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci natura, quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his contra exteriorē hostem perfecit ut ne magna quidem multitudine, si ita accideret, eius discessu, munitionum præsidia circumfundī possent. Incredibiles sunt illi aduersus interiorem hostem labores: pares tamen sunt (ait Cæsar) & eiusdem generis aduersus exteriorē hostem labores: imò verò tantò maiores, quantò maior ambitus fuit: vndecim millia passuum primus ambitus habuit: pos-

stremus hic, quatuordecim tenuit: Ac ne materiariari tantum legiones existimes, non etiam frumentari, attende quid hic faciat. Obsidebat Gallos qui sibi in triginta dies frumentum prouidissent: Intelligebat Cæsar, se paulò post ab exterioribus hostibus obsessum iri. Quid igitur? Ne cum periculo (ait) legiones ex castris egredi cogerentur, dierum triginta, pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet, Commeatus interiori hosti, mensem suppetebat, commeatum Cæsar suis in mensem, sed consequentem suppetere voluit. Neque iam dimidiati, ut Tullius ait, sed integri mensis cibaria miles habet. Ergo præterito mense, fames obsessos urgere coepit: alijque deditiõnem, alij eruptionem. Critognatus etiam corporibus eorum qui ad bellum inutiles essent tolerandam famem censuit. Manubij, à quibus essent in opus recepti, cum liberis atque vxoribus, ex vrbe exire coguntur: hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in seruitutem receptos, cibo iuuarent: Hos Cæsar, dispositis in vallo custodibus, recipi prohibebat. Auaricum antea & Gergouia Gallos docuerant, quantum imbellis in obsessa vrbe multitudo detrimentum haberet: Alexiæ fames tertium idem docet. Ac serò sapiunt Phryges & callidus hostis ne in seruitutem quidem deditos accipit: eorum vitam reliquorum vitam oppugnat. Sed interim
gallica

gallica auxilia adueniunt equitum millia octo, peditum circiter ducenta quadraginta, & quibus praelium triplex acerrimum instituitur: primum, equestre extra munitiones: Interiores itaque Galli visis auxilijs, vt ex oppido despectus erat in campum, ante oppidum confidunt: proximam fossam cratibus integunt & explent aggere, seque ad eruptionem & omnes casus comparant. Cæsar vt castra ad munitiones & exteriores & interiores fecerat, omni exercitu ad vtramque partem munitionum disposito, vt suum quisque locum nosceret & teneret, equitatum ex castris educi & praelium committi iubet. Res in conspectu & Gallorum & Romanorum gerebatur: Itaque vtrosque & laudis cupiditas & timor ignominiae ad virtutem excitabat: Galli inter equites, raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus, auxilio succurrerent: & Romanorum equitum impetus sustinerent: ab his complures Romani de improviso vulnerati, praelio excedebant. Cum suos pugnâ superiores esse Galli considerent, & Romanos multitudine premi viderent, ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore & vulatu, suorum animos confirmabant. Hæce rat nimirum Gallorum inter se cohortatio. Hoc praelium primum, octo perpetuas horas (nam æstatis summæ, tempus illud erat) magna

gna contentione concertatum est. Tandem re-
 cens subsidium Germanorum equitum Roma-
 nis submissum, victoriam attulit, vt in cæteris
 antè prælijs, opportuna subsidiorum summis-
 sio, victoriæ causâ fuit. Secundum prælium,
 noctu, vt ad Auaricum antè fuit, factum est ad
 campestres munitiones vno die intermisso:
 hoc enim spacio Galli. magno cratium, scala-
 rum, harpagonum numero effecto, media no-
 cte silentio ex castris egressi, ad campestres mu-
 nitiones accedunt. Subito clamore sublato,
 quâ significatione, qui in oppido obsideban-
 tur de suo aduentu cognoscere possent, crates
 proijcere, fundis, sagittis, lapidibus Romanos
 de vallo deturbare, reliqua'que quæ ad oppu-
 gnationem pertinent, parant administrare. Eo-
 dem tempore clamore exaudito dat tubâ si-
 gnum suis Vercingetorix, atque ex oppido e-
 ducit. Romani, vt superioribus diebus suis
 cui'que erat locus attributus, ad munitiones
 accedunt: fundis libralibus sudibus'que, quas
 in opere disposuerant, ac glandibus Gallos per-
 terrent: hæc siquidem prælii huius arma sunt.
 Prospectu tenebris adempto, multa vtrinque
 vulnera accipiuntur, complura tormentis tela
 conijciuntur. At M. Antonius & C. Trebo-
 nius legati, quibus hæ partes ad defendendum
 obuenerant, qua ex parte Romanos premi in-
 tellexerant, his auxilio ex vltioribus castel-
 lis deductos summittebant. Dum longius
 à mu-

a munitione aberant Galli, plus multitudine
 telorum proficiebant: posteaquam propius suc-
 cesserunt, aut se ipsi stimulis inopinantes in-
 duebant, aut in scrobes delapsi transfodieban-
 tur, aut ex vallo & turribus trajecti, pilis mura-
 libus interibant. Hinc munitiones ille Cæsa-
 ris tam laboriosæ aduersus Gallos per se acrius
 præliantur, quàm legionarius ullus potuisset.
 Multis vndique vulneribus acceptis, nulla
 munitione perrupta cum lux appeteret, Galla-
 li veriti ne ab latere aperto ex superioribus ca-
 stris eruptione circumuenirentur, se ad suos re-
 ceperunt. At interiores, dum ea quæ à Ver-
 cingetorige ad eruptionem præparata erant
 proferunt, priores fossas explent. Diutius
 in his rebus administrandis morati, prius suos
 discessisse cognouerunt, quàm munitionibus
 appropinquarent. Itare infectâ in oppidum
 reuerterunt. Sic prælium secundum est fa-
 ctum. Tertium prælium grauissimum om-
 nium atque acerrimum fuit. Bis magno detri-
 mento repulsi Galli, quid agant consulunt: Mi-
 norum castrorum collem propter magnitudi-
 nem circuitus, Romani complecti non potue-
 rant. Vergasillaunus Aruernus vnus è qua-
 tuor vniuersæ Galliæ delectis principibus,
 cum sexaginta millibus ex omni numero de-
 lectis, eod' primâ vigiliâ ante ortum Solis per-
 uenit, occultis'que locis milites ex nocturno
 labore reficit. Tum circa meridiem, quod
 pugnae

pugnæ tempus inter Gallos conuenerat munitiones aggreditur. Eodem tempore equitatus Gallorum ad campestris munitiones accedere & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ, suos cōspicatus, ex oppido egreditur ac rastris, longurios, musculos, falces reliqua'que quæ eruptionis causâ parauerat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quæ minimè firma pars visa est, huc cōcurritur. Cæsar hîc ait omnibus locis vno tempore pugnari: certè quatuor locis minimum pugnatur ad superiores munitiones à Verga-fillauno, ad campestris ab equitatu, alio loco ab obsessis, à reliquis Gallis alio. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit: multum ad terrendos Romanos valuit clamor, qui post tergum pugnantibus extitit. Hæc erat gallica cohortatio, cum vtrîque Romani ab interioribus & exterioribus Gallis diuerso loco vrgerentur. Sed animaduerte horribilem illam Cæsaris vigilantiam, celeritatem, diligentiam. Copiarum virib. aut æqualis aut etiam superior erat, loco etiam tum superior erat, multo'que erat difficilius Cæsaris quàm Alexiæ munitiones perrumpere. Ordo & cohortatio ad victoriâ testabantur in ordinando & cohortando. Cæsar igitur, (ait ipse) idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit, vtrîsque ad omnia occurrat;

currit, videt vnum esse illud tempus quo maxime contendere conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem fastigium, magnum Gallis affert momentum. Alii tela coniciunt, alii testudine facta subeunt: defatigatis inuicem integri succedunt: agger ab vniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit, nec iam arma Romanis, nec vires suppetunt. Quid igitur Cæsar? His rebus cognitis Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret, id nisi necessario, ne faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur ne labori succumbant. Omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. Interiores Galli desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant: huc ea quæ parauerant conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus fossas explent: falcibus vallum ac lorica rescindunt. Quid in tanta rerum difficultate Cæsar? Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum alijs

alijs septem C. Fabium Legatum: postremo ipse cum vehemētius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prælio ac repulsis hostibus, in alias partes animum intendit, nec iam cladem repellere, sed victoriā parare meditatur: Eo quò Labienum miserat, contendit: cohortes quatuor ex proximo castello deducit: equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & à tergo hostes adoriri iubet. Id nimirum est, quod à Vercingetorige in obsidione Auarici prætermisum diximus, & nunc à Cæsare studiosè prouisum & procuratum præcipua victoriæ causâ fuit. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ, vim hostium sustinere poterant, coactis vnde quadraginta cohortibus, quas ex proximis præfidijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiores quid faciendum existimet. Ecquid (inquam) Cæsar in extremo discrimine? Accelerat, ut prælio intersit, eiusque aduentus ex colore vestitus, agnoscitur turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus ac decliuibus & deuexis cernebantur, Galli prælium committunt. Vtrinque clamore sublato excipitur rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor: Communis erat etiam Romanis ista cohortatio: Romani missis pilis, gladijs rem gerunt. Repente post tergum, equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes, terga vertunt,

vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicū occiditur. Vergasillanus Aruernus, viuis in fuga cōprehenditur: Signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Interiores Galli conspicati ex oppido cædem & fugā eorū, desperatā salute, copias à munitionibus reducunt: fit protinus hāc re audiatā, ex castris, Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidijis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostiū copiae deleri potuissent. De media nocte missus equitatus, nouissimū agmen cōsequitur, magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Quid plura? obsessi deduntur, arma traduntur, principes producuntur: è captis prædæ nomine singula capita militibus distribuuntur: reseruatis tamen Heduorum & Auernorū viginti millibus, si per ipsos Cæsar ciuitates eorū recuperare posset. Sic Cæsar victoriā vti didicerat. Atq; ita captiuis his redditis, maiorem etiam victoriā adeptus est: Duas enim nō Alexias, sed totius Galliæ longè potētissimas Aruernorum & Heduorum ciuitates recepit.

DE PRAELIO NAVALI.

A Quis eadem bella propemodū geruntur quæ terris: Nā & patētī æquore concurrunt

ritur & maritimę vrbes oppugnātur ac propu-
 gnātur. Nauale Cęsarís pręliū in Gallia Veneti-
 cum & Britānicum est. Ad Veneticū bellū Cę-
 sar naues longas in Ligeri ædificauit, remiges
 ex prouincia instituit, nautas gubernatoresq;
 comparauit Venetę naues, ex robore confectę
 erant: Transtra ex pedalibus in altitudinem tra-
 bibus, confixa clauis ferreis, digiti pollicis cras-
 situdine: Carina planior erat, prorę ac puppes
 erectę, anchorę pro funibus, ferreis cathenis
 reuinctę, pelles pro velis alutę que tenuiter
 confectę. Cum his nauibus Romanę classi e-
 iusmodi cōgressus erat, vt vna celeritate & pul-
 su remorum pręstaret, reliqua pro loci natura,
 pro vi tempestatum illis essent aptiora & ac-
 commodatiora: Neque enim his Romanę, ro-
 stro nocere poterant, tanta in his erat firmitu-
 do: neque propter altitudinem, facile telum ad-
 iiciebatur, & eadem de caussa minüs commo-
 dę scopulis continebantur. Accedebat, vt cū
 fæuere ventus cōpisset & se vento dedissent, &
 tempestatem ferrent facilius, & in vadis consi-
 sterent tutius, & ab æstu derelictę nihil saxa &
 cautes timerent. Quarum rerum omnium
 Romanis nauibus casus erat extimescendus.
 Vbi igitur classis conuenit ac primū ab ho-
 stibus visa est, circiter ducentę viginti naues
 eorum paratissimę, atque omni genere armo-
 rum ornatissimę ē portu profectę, Romanis
 aduersę confiterunt, Cęsarís classis numero
 maior

maior fuit, vt mox videbitur significari. Neque tamen satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugne insisterent: Rostro enim, noceri non posse cognouerant. Turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex gallicis nauibus superabat, vt neque ex inferiore loco satis commodè tela adijci possent, & missa, à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno vsui res præparata à Romanis, falces præacutæ, insertæ affixæque longurns, non absimili forma ruralium falcium. His cum funes qui antennis ad malos distinebant, comprehensi adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: Quibus abscissis, antennæ necessario concidebant, vt cum omnis gallicis nauib. spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, quâ Romani milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulo fortius factum latere posset: Omnes enim colles & loca superiora vnde erat despectus propinquus in mare, ab exercitu tenebantur. Atque ea videlicet militibus velut in theatro decurrētib. magnæ cohortationis alacritas fuit, quod exercitum, quod Cæsarem imprimis spectatorem & iudicem virtutis

haberent. Disiectis igitur (vt diximus) antennis, cum singulas Venetas, binæ aut ternæ Romanæ naues circumsisterent, tanta nempe Cæsarinarum nauium classis fuit, milites summâ vi transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquâ Veneti fieri animaduertent, expugnatis cōpluribus nauibus, cū ei rei nullum reperiretur auxiliū fugâ salutem petere cōtendebant. Ac iam cōuersis in eam partem nauibus quò ventus ferebat, tanta subito malicia ac tranquillitas extitit, vt se loco cōmouere nō possent. Cæsar in suis rebus secundis non solet appellare fortunam, vt dixi: Attamē mulieres & imbres Auaricēses fortuna Cæsari ad victoriā cōmilitones dedit: Attamē hīc rursum ventos ipsos cōmilitones dedit. Atq; hīc Pompeianæ felicitatis illud quod à Tullio memoratur verū fuit, vt Cæsaris voluntatibus nō modo ciues assenserint, socij obtēperarint, hostes obedierint, sed etiā vēti tempestatesq; obsecundarint: nec Cæsar diffitetur, Hæc res (ait) ad negotium conficiendū maximè fuit opportuna: Nam singulas Romani cōfectati ita expugnauerunt, vt perpaucæ ex omni numero, noctis interuētū ad terrā peruenerint, cum ab hora ferè quarta vsq; ad solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ cōfectum est: Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid cōsiliij aut dignitatis fuit,

ce

eo conuenerant: tum nauium, quod ubiq; fuerat, vnum in locum coëgerāt: quibus amissis, reliqui neq; quod se reciperēt, neq; quemadmodum oppida defenderent, habebant: Itaque se suaq; omnia Cæsari dediderūt: In quos eo grauius Cæsar vindicandum statuit, quod diligentius in reliquum tēpus à Gallis ius legatorum (quos Veneti recuperātorum obsidum suorum causā retinuerant) cōseruaretur. Itaq; omni Senatu necato, reliquos sub corona vēdidit. Hic Cæsar clementiæ suæ immemor fuisse videtur: nulla tot belli eius maior seueritas animaduertitur. Ad huc Cæsaris est historia, vbi naualis prælii instrumēta cernimus, rostra ipsa nauium tanquā arietum, deinde turres & falces. Secunda Cæsaris expeditio naualis in Gallia libro quarto traditur, si tamen nauale prælium dicendum sit, quod in littore, partim è nauibus, partim à peditibus & equitibus cōmittitur. Nauibus circiter octoginta onerarijs coactis cōtractisq;, quod satis esse ad duas legiones transportādas existimabat, quicquid præterea nauium lōgarū habebat, Quæstori Legatis præfectisq; distribuit: Huc accedebāt octodecim onerarię naues quæ ex eo loco millibus passuum octo, vēto tenebātur, quò minus in eundem portū peruenire possēt: Has equitibus distribuit, reliquum exercitū in Gallia reliquit. Publ. Sulpitiū Rufum legatum cum eo præsidio quod satis esse arbitrabatur, portū tenere

m 3 iussit.

iussit. His constitutis rebus nactus idoneam ad nauigādū tempestatē, tertiā fere vigiliā soluit, equitesq; in vltiorem portū progredi, & naues conscēdere ac se sequi iussit, à quibus cum id paulò tardiùs esset administratum, ipse horā circiter diei quarta cum primis nauib. Britāniā attigit, atq; ibi in omnibus collibus expositas hostiū copias armatas cōspexit: Cuius loci hęc erat natura, atq; ita mōtibus angustis mare cōtinebatur, vti ex locis superiorib. in litus telum adici posset: hunc ad egrediendum locum nequaquā idoneū arbitratus, dum reliquæ naues eo conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit: Interim legatis tribunisq; militum conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset & quæ fieri vellet ostendit, monuitq; (vt rei militaris ratio maxime que vt res maritimæ postularent) vt quia celerem atque instabilem motum haberent, ad nuntum & ad tempus omnes res ab his administrarentur. His dimissis & ventum & æstum vno tempore nactus secundum, dato signo & sublati anchoris, circiter millia passuū octo ab eo loco progressus aperto ac plano litore naues constituit: At Britanni consilio Romanorū cognito præmisso equitatu & essedaris (quo plerunque genere in preliis vti consueuerunt) reliquis copiis subsequenti, Romanos nauibus egredi prohibebāt. Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non

non poterāt. Hinc praeliū illud ē tam varijs generib. nauali, pedestri, equestri permistū committitur: Militibus aut, ignotis locis, impeditis manib. magno & graui onere armorū pressis, simul & de nauib. desiliendū & in fluctibus consistendū, & cum hostibus erat pugnādum, cum illi aut ex arido aut paulū in aquā pgressi, omnib. mēbris expeditis, notissimis locis, audacter tela cōijcerent & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus Romani perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti, nō eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti praelijs consueuerat, utebātur. Quod ubi Cēsar animaduertit, naues longas, quarum & species Britannis erat inusitatio & motus ad vsum expeditior paulum remoueri ab onerañs nauib. & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoueri iussit: quæ res magno vsui Romanis fuit: Nam & nauium figurâ & remorum motu & inusitato genere tormentorum permoti Britanni constiterunt, ac paulum modò pedem retulerūt. Sic antea Suefiones & Aduatici machinis inuisis & inauditis permoti sunt. Tum decimæ legionis aquilifer cohortatione & exemplo virtutis, causam victoriæ attulit: Romanis enim militibus cunctantibus, maxime propter altitudinē maris: quæ decimæ legionis aquilā ferebat, cōtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, Desilite

(inquit) cōmilitones, nisi vultis aquilā hostib.
prodere. ego certē meū Reip. atq; imperatori
officiū præstitero. Hoc cū m. magnā voce dixis-
set, se ex nauī piecit atq; in hostes aquilā ferre
cœpit: Tū Romani cohortati inter se ne tantū
dedecus admitteretur, vniuersi ex nauī desilie-
runt: Hos itē alij ex primis proximis nauibus
cū cōspexissēt subsecuti, hostibus appropin-
quarūt. Hīc cohortatio magna est ē signifero le-
gionis decimæ inter omnes Cæsaris legiones
omnibus prælijs celebratissimæ. Pugnatū est
ab vtriusq; acriter, Romani tamē quod neq; or-
dines serware, neq; firmiter insistere, neq; signa
subsequi poterant, atq; alius alia ex nauī, qui-
buscunq; signis occurrerat, se aggregabat, ma-
gnopere perturbabantur: Locus Romanis, &
ordo deerat: Itaq; magnopere hostis notis om-
nibus vadis, vbi ex littore aliquos singulares
ex nauī egredientes conspexerant, incitatis e-
quis, impeditos adoriebantur plures paucos
circūstitebāt: alij ab latere aperto, in vniuersos
tela cōijciebāt: Requiebat antea Cēsar & locū
& ordinem: nunc etiam numerū copiarū & vi-
res: itaq; cū non solū loco & ordine, sed etiā nu-
mero suos inferiores esse animaduertisset, sca-
phas longarū nauium, item speculatoria nauī-
gia militibus compleri iussit, & quos laboran-
tes cōspexerat, ijs subsidia sūmmittebat. Roma-
ni simul in arido constiterūt, suis omnibus cō-
secutis, in hostes impetū fecerūt atq; eos in fu-
gam

gam dederūt, neq; longiūs prosequi potuerūt, quod equites cursum tenere, atq; insulā capere non potuerunt. Hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hoc prælio Cæsar, non tam nauali quā litorali Britannos pacem petere coëgit, sed ipse à Britannico mari pene pacem petere coactus est : Nam pace cum Britannis firmata, post diem quartum quā est in Britanniam ventum, naues octodecim, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant ex superiori portu, leni vento soluerunt. Quæ cum appropinquarent Britannia, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, vt nulla earum, cursum tenere posset, sed aliæ eodem vnde erant profectæ referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ quæ est propius Solis occasum, magno cum periculo deſcerentur : Quæ tamen anchoris iactis, cum, fluctibus complerentur, necessario aduersa nocte in altum prouectæ continentem petiuerūt. Hæc tempestas maris, Britannos fines velut viscantis fuit, & nouum ac peregrinum regem indignantis. Difficultatem Cæsari ex inscitiâ Oceani, & nauigationis huius insolentia creatam, antea demonstrauimus : Itaque Britannis magis laceratis quā deuictis, & pace cum quibusdam ciuitatibus factâ, quod propinqua die equinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulo

post noctem mediam naues soluit, tum omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Equidem valde miratus sum totâ hac Cæsaris historiâ, nullam Britannîæ nauem nominari, vel vllum per Britannos cum Romanis nauale præliû committi. Cæsar quinto Gallici belli anno Britanniam ingenti octingentarû nauium classe reperit: sed ei prælium nauale nullum nisi cû vêtis & tempestatibus fuit, quod suprà iam demonstratum est.

OBSIDIO MASSILIAE.

AD nauales pugnas, Massiliæ & Alexandriæ obfessionem referendam existimaui, tametsi genus est cum terrestri naualeque prælio coniunctum: Massilia vrbs origine & artibus liberalium disciplinarum græca, bellicis studijs plane gallica, ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra ex Gallia atq; Hispania, ad id mare quod attingit ad hostium Rhodani. Massilienses in dissensione ciuium Romanorum, Pompeianas partes secuti, portas Cæsari clauferant: Itaque vires quas potuêre ad vrbs defensionem comparauerant: Albicos barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolabant, ad se vocauerant: Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in vr-
bcm

bem conuexerant: Armorum officinas in vrbe
 instituerant: muros, classem & portas reficie-
 bant. Nec Cæsaris oratione dimoueri à senten-
 tia potuerant. Interea Domitius partium Pom-
 peianarum nauibus Massiliam peruenit, atq[ue]
 ab his receptus, vrbi præficitur. Summa ei, bel-
 li administrandi permittitur. Eius imperio clas-
 sem quoquo versus dimittunt: onerarias na-
 ues, quas vbique possunt, deprehendunt at-
 que in portum deducunt, earum clauis aut ma-
 teriâ atque armamentis instructis, ad reliquas
 armandas reficiendasque vtuntur, frumenti
 quod inuentum est in publicum conferunt, re-
 liquas merces commeatusque ad obsidionem
 vrbis, si accadat reseruant. Hic communis
 Massiliensium apparatus fuit ad Massiliæ pro-
 pugnationem: Quibus iniurijs permotus Cæ-
 sar, vires ad oppugnandum contrarias compa-
 rat, legiones tres Massiliam adducit: turres vi-
 neasque agere, naues longas Arelate, numero
 duodecim facere instituit: Quibus effectis ar-
 matisque, diebus triginta, à qua die materia ce-
 sa est, adductisque Massiliam, his Decium Bru-
 tum præficit: C. Trebonium legatum ad op-
 pugnationem Massiliæ relinquit. Hic com-
 munis item apparatus est ad oppugnacionem
 futuram, deinceps prælia erunt geminarum cō-
 tentionum, naualium & terrestrium eruptio-
 num permultarum: Prima naualis conten-
 tio, authore Domitio, Pompeianarum partiū
 princi-

principe Romano, facta est. Tum igitur Massilienses vsi L. Domitij cōsilio, naues longas expediunt numero XVII, quarum erāt vñdecim rectæ: multa his minora nauigia addūt, vt ipsa multitudine, Cæsariana classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt, atque hos præmijs pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis pastoribusque quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe, magna fiducia ad Cæsarianas naues procedunt, quibus præerat Decius Brutus: Hic ad insulam quæ est contra Massiliam, stationes obtinebat. Erat multò inferior numero nauium Brutus: sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant, vt tanto viribus superior esset: hi manus ferreas atque harpagones parauerant, magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus conflagunt: pugnatum est vtrunque fortissimè atque acerrimè, neque multum Albici Cæsarianis virtute cedebant, homines asperi & montani, exercitati in armis: atque hi modo digressi à Massiliensibus, recentem eorundem pollicitationem animis continebant, pastoresque indo-

indomiti, spe libertatis incitati, sub oculis Domitij suam probare operam studebāt. Ipsi Massilienses & celeritate nauium & scientiā gubernatorum confisi, Cæsarianos eludebant, impetusque eorum excipiebant, & (quod licebat latiore spacio) producta longius acie circumuenire Cæsarianos, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant. Cū propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificij ad virtutem montanorum confugiebant. Cæsariani, qui minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui que repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis: tum etiam grauitate & tarditate nauium impediiebantur: Factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque dum locus communis pugnandi daretur, equo animo singulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuersi pugnabant, atque in hostium naues transcendebant: & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Massiliensium, cum ijs quæ sunt captæ, intereunt nouem. Id primum Massiliensium nauale prælium, ea que prima clades fuit: vbi videmus virtutem

tutem militum, quauis nauium disciplinâ ad victoriâ potiorē esse. Terrestris oppugnatio propugnatioque, deinceps terrâ grauior exoritur. C. Trebonius Cæsaris Legatus duabus ex partibus aggerem, vineas turresq; ad oppidū agere instituit, vna erat proxima portui naualibusque, altera ad partem qua est aditus ex Gallia Hispaniaque. Atque hîc legiones, palæ, securis, dolabræ, non gladij, non enses præliantur. Caius Trebonius adhæc opera perficiēda magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruxit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possēt. Asseres enim pedum duodecim, cuspidibus præfixi, atque hî maximis balistis missi, per quatuor ordines cratium, in terram defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se porticus vinearum integebantur, atque hâc agger inter manus à Romanis proferebatur, antecedebar testudo pedum sexaginta, æquandi loci causâ, facta item ex fortissimis lignis, conuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi possent: Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem admi-

nistrat-

nistrationem tardabat: Crebrę tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri & turribus inferebantur: quę facile Cæsariani milites repellabant magnisq; vltro illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerāt, in oppidum reñciebant. Hęc terrestris oppugnatio, propugnatio prima est. Sequitur alterum nauale prælium auctore Nasidio item Pompeianarum partium, principe Romano maioris apparatus maiorisq; calamitatis. Interim L. Nasidius a Cneio Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus paucae erant æratae, L. Domitio Mafsiliensibusque subsidio missus, præmissâ clam nauiculâ, Domitium Mafsiliensēsq; de suo aduentu certiores facit, eosque magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs confligant. Mafsilienses post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaque industria armauerant: remigum gubernatorumque magna copia suppetebat: piscatoriasque adiecerant atque contexerant, vt essent ab ictu remiges tuti: has sagittarijs tormentisque compleuerant. Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrumfamilias, virginumque (hęc cohortatio gallica fuit) precibus & uetu excitati, vt extremo tempore ciuitati subuenirent, nō minore fiduciâ quàm antè dimicauerant, naues conscendunt: Communi enim fit vitio naturę

vt in

vt in vitijs latitantibus atque incognitis rebus
magis confidamus, vehementiusq; exterrea-
mur, vt tum accidit: Aduentus enim L. Nasidij,
summa spe & voluntate ciuitatem comple-
uerat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt
& Tauroenta quod est castellum Mafsiliensium,
ad Nasidium perueniunt, ibi que naues expe-
diunt rursusq; se ad confligendum, animo con-
firmant, & consilia communicant. Dextra pars
Mafsiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio, eod-
em Brutus contendit aucto nauium numero:
Nam ad eas quæ factæ fuerant Arelate per Cæ-
sarem, captivæ Mafsiliensium accesserant sex:
Has superioribus diebus refecerat, atque om-
nibus rebus instruxerat: Itaque suos cohorta-
tus, quos integros superauissent, vt victos con-
temnerent, plenus spei bonæ atque animi ad-
uersus eos proficiscitur. Facile erat ex castris
C. Trebonij atq; omnibus superioribus locis
prospicere in urbem, vt omnis iuuentus que in
oppido remanserat omnes que superioris æta-
tis cum liberis atq; vxoribus ex publicis custo-
dijs aut ex muro ad cælum manus tenderent,
aut templa Deorum immortalium adirent &
simulachra proiecti, victoriam à Dijs exposce-
rent: Neque erat quisquam omnium qui non
in eius diei casu, suarum omnium fortunarum
euentum consistere existimaret: Nam & ho-
nesti ex iuuentute & cuius que ætatis amplis-
simi nominatim euocati atque obsecrati, na-
ues

ues cōscenderant: vt si quid aduersi accidisset, ne ad conandū quidem sibi quidquam reliquū fore viderēt: si superauiſſent, vel domesticis opibus vel externis auxilijs de salute vrbis cōfiderent. Commisso praelio, Massiliensibus res nulla ad virtutē defuit, sed memores eorū preceptorū quæ paulo antè à suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habiturū viderentur: & quibus in pugna vitæ periculū accideret, non ita multo se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent. quibus vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: diductis que Cæsarianis paulatim nauibus & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & si quādo Cæsariani facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique laborantibus succurrebant. Neque verò coniunctis Albicis comminūs pugnando deficiebant, neque multum cedebant virtute Cæsarianis, simul ex minoribus nauibus magna vis eminūs missa telorum, multa Cæsarianis de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebat. Conspicatae que naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex signo facile agnosci poterant, duabus ex partibus sese in eam incitauerant: sed tanta re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est vt paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter se incitatae conflixerunt, vt vehementissimè

utræque ex concursu laborarent: Altera vero
perfracto rostro tota collabefieret. Quâ re ani-
maduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe
naues erant, in eas impeditas impetum faciunt,
celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidia-
næ naues nulli vsui fuerunt celeriterque pu-
gnâ excesserunt: nō enim has aut respectus pa-
triæ aut propinquorum præcepta ad extremū
vitæ periculum adire cgebant. Itaque ex eo
numero nauium nulla desiderata est: Ex Malsi-
liensium classe quinque sunt depreste, quatuor
captæ: vna, cum Nasidianis profugit, quæ om-
nes citiorem Hispaniam petiuerunt. At ex
reliquis vna præmissa Malsiliam huius nunciū
perferendi gratiā cū iam appropinquaret vr-
bi, omnis sese multitudo ad cognoscendum ef-
fudit & re cognitā tantus luctus excepit, vt
vrbs ab hostibus capta eodem vestigio vide-
retur. Hæc igitur navalis offensio cladesque
secunda fuit, & quidem superiore longè gra-
uior & tristior. Vbi Malsiliensibus neque or-
do neque cohortatio defuit, sed vires minores
fuere. Succedit deinde terrestris secunda di-
micatio: Malsilienses enim, tantus hominum
vigor tantaque virtus vel in desperatis rebus
fuit, nihilo segnius ad defensionem vrbs re-
liqua apparare cœperunt: At contra Malsi-
lienses, opus laboris admirandī à legionarijs
excogitatur & absoluitur primò lateritiæ tur-
ris, deinde musculi: Et hīc, militia rursus ma-
teriaria,

teriaría, lateraria, cementaria est: Hic ascia & trullæ legionarios exercuerunt: Ac turris sex tabulatorum fuit, ita vt primam contignationē secunda & secundam tertia & deinceps superior inferiorem superaret trabibus paulo longioribus & eminentioribus vnde tegumenta præpendērent ad inferiorem contignationem defendendum. Sed Cæsarem audiamus. Est autem animaduersum (ait) à legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostiū irruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinis incursus humilem paruaque fecerunt: huc se referebant: hinc si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoque versus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes V. Postea vero (vt est rerum omnium magister vsus) hominum adhibitâ solertiâ, inuentum est magno esse vtili posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est: vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum, extremâ parietum structurâ tegerentur, nequid emineret, vbi ignis hostium adhæreresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt: supraque eum locum duo

tigna transfuersa iniecerunt non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem quæ turri, tegumento esset futura: supra' que ea tigna directò transfuersas trabes iniecerunt, easque asscribus religauerunt: has trabes paulò longiores atq; eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, vt esset vbi tegumenta præpendere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cùm intra eam contignationem parietes extruerentur: eamque contabulationem summam, lateribus lutoque constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonésque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, eas' que ex tribus partibus que ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religauerunt, quod vnum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo neque tormento trañci posse. Vbi verò ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per seipsum prensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt: vbi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant: Intra hæc tegumenta abditæ atque munitæ, parietes lateribus extruebant

bant: rursusque alia prensione ad edificandum sibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant, ex'que ea contignatione rursus summam contabulationem storias'que eleuabant. Ita tuto ac sine vlllo vulnere ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestras'que quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Atque hæc lateritiæ turris constructio fuit: Constructio musculi deinde explicatur, & materia & forma, tum confecti deductio ad turrim: Vbi igitur milites hi materiarij, laterarij'que ex ea turri, quæ circum essent opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedes LX. longum ex materia bipedalî, quem à turri lateritia ad hostium turrim murum'que perducerent, facere instituerunt, cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in sôlo æquè longè, distantes inter se pedes quatuor collocantur, in'que eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi causâ ponant, collocantur: eo super tigna bipedalîa inniunt, ea'que laminis clavis'que religant, ad extremum'que musculi tectum trabes'que extremas, quadratas regulas, quatuor patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculum struantur, contineant. Ita fastigiato atque ordinatim structo,

ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus Iutoque musculus, ut ab igni qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres, coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa, lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus continguntur. Hoc opus omne rectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque inopinantibus hostibus, machinatione nauali phalangis subiectis ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur. Quid igitur tandem Massiliensibus quantum animi cum superfuit? Certe quantum viris fortibus in summo discrimine debuit. Hac turri, hoc musculo perterriti subito oppidani (ait Caesar) saxa quam maxima possunt vectibus promouent praecipitataque muro, in musculum deuoluunt: Ictum, firmitas materiae sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi vident, mutant consilium. Cupas tædæ ac pice refertas incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt: inuolutae labuntur: delapsae à lateribus, longioribus furcis que ab opere remouentur: itaque Massiliensium machinatio eluditur, atque interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt: Musculus ex turri lateritia à Caesarianis, telis tormentisque defenditur, hostesque ex muro ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi facultas:

compluribus iam lapidibus ex ea quæ sube-
 rat turri subductis, repentinâ ruinâ pars eius
 turris concidit, reliqua consequens procum-
 bebat : Denique iam miseræ ciuitati nil nisi
 direptio, cædes, extrema que expugnatae vr-
 bis mala restabant. Malsilienses, origine in-
 genijque eruditione Græci erant, solo cælo-
 que Galli, gallicæ vires hætenus pro patria
 strenuè fortiterque dimicarunt: Extrema spes
 salutis ab ingenio & eloquentia expetitur:
 Tum igitur Malsilienses turris repentinâ rui-
 nâ commoti, inopinato malo turbati, Deo-
 rum irâ perculsi, vrbis direptione perterriti,
 inermes cum infulis sese porta foras vniuersi
 proripiunt: ad legatos atque exercitum sup-
 plices manus tendunt. Qua noua re oblata,
 omnis administratio belli consistit, militesque
 auersi à prælio, ad studium audiendi & cogno-
 scendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exerci-
 tumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes pro-
 ñciunt, orant, vt aduentus Cæsaris expectetur:
 captam, suam urbem videre, opera perfecta,
 turrem subrutam: itaque à defensione desiste-
 re: nullam exoriri moram posse, quo minùs
 cum venisset, si imperata non facerent, ad nu-
 tum & vestigio diriperentur. Docent si omni-
 nino turris concidisset, non posse milites cōti-
 neri, quin spe prædæ in urbem irrumperent vr-
 bemque delerēt. Hæc atque eiusdē generis com-
 n 4 plura

plura ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordia fletuq; pronuntiantur. Hæc eloquentiæ Massiliensis dimicatio fuit: omnia machinarum tormenta experti Massilienses, tandem eloquentiæ tormentū illud experiuntur, quod in pace Romanos (Massiam enim (ait Strabo) Romani libentius liberos disciplinæ causâ, quam Athenas dimittebant) Romanos inquam, docere consueverant *Πείθω τὴν τύραννον ἀνθρώποις νόνον*, Suadelam hominibus reginam solam esse: Ergo regina

Ista regit dictis animos & pectora mulcet.

Commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordiâ facta, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum a Cæsarianis mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites & defectionis odio & contemptione sui & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabatur: ægre que tunc sunt retenti quin oppidum irrumperent: grauius que eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quò minus oppido potirentur, videbatur. Sic igitur induciæ pactæ sunt. At interim dum Cæsaris aduentus expectatur, recordatio pristinae libertatis

ratis obsessorum animos tanta subiit, vt datę fidei religione nulla moueretur, quin omnia Romanorum opera tot mensium laboribus extructa vno temporis momento corrumperet. Itaque sine fide (ait Cæsar) tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt: interiectisq; aliquot diebus, Cæsarianis languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore cū alius discessisset, ali^o ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma verò omnia reposita coniecta que essent, portis foras erumpunt, secundo magnoq; vëto ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, testudo, turris tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quàm quemadmodum accidisset animaduerti posset. Cæsariani repentina fortuna permoti, arma que possunt arripiunt: alij ex castris sese incitāt, fit in hostes impetus, sed muro, sagittis tormentis que fugientes persequi prohibentur: Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrim que lateritiam liberè incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidiā & vi tempestatis, puncto temporis interijt. Tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die eandem nacti tempestatem maiori que cum fiducia, ad alteram turrem aggerem que eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed vt superioris temporis contentionem Cæsariani omnem remis-

erant,

rant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad
defensionem parauerant: Itaque multis inter-
fectis, reliquos infectare in oppidum repu-
lerunt. Ergo hæc Malsiliensium in desperatis
rebus admirabilis virtus fuit: Sed tamē frustra
cū legionarij superessent, à quibus nouę ma-
chinæ noua'que tormenta possent instaurari:
deletæ & corruptæ machinationes ac machi-
natores supererant: Itaque militiā illa tignaria
ac cementaria multo acrior quā antea reuo-
catur. Trebonius ea quæ sunt amissa multo
maiore militū studio administrare & reficere
instituit: Nā ubi tātos suos labores & appa-
tus malē cecidisse viderunt, inducīs quæ per
scelus violatis, suam virtutem irrisui fore per-
doluerunt, quod vnde agger omnino compor-
tari posset nihil erat reliquum: omnibus arbo-
ribus longē latēque in finibus Malsiliensium
excisis & conuectis, aggerem noui generis atq;
inauditum ex lateritijs duobus muris senūm
pedum crassitudine atque eorum murorum
contignationem facere instituerunt æquā fere
altitudine, atque ille congestus ex materia fue-
rat agger. Vbi aut spatium inter muros aut im-
becillitas materię postulare videretur, pilæ in-
terponuntur, transversaria tigna iniiciuntur,
quæ frumento esse possent: & quicquid est cō-
tignatum, cratibus consternitur crates' que lu-
to integuntur, sub tecto miles dextrā ab sinis-
tra muro tectus, aduersus plutei obiectū, o-
peri

periquecunque vsui sunt sine periculo suppor-
 tat: Celeriter res administratur: diuturni labo-
 ris detrimētum, solertia & virtute militum bre-
 uī reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur,
 eruptionis causa in muro relinquuntur. At-
 que hinc Massiliēsiū nata est desperatio: Nam
 vbi viderunt ea quæ diu longoque spacio re-
 fici non posse sperassent, paucorum dierum o-
 pera & labore ita resecta, vt nullus perfidiæ ne-
 que eruptioni locus esset, neque quicquam o-
 mnino relinqueretur, quā aut vis militibus,
 aut ignis operibus nocere posset: eodemque
 exemplo sentiunt rotam urbem qua sit aditus
 à terra muro turribusque circumiri posse, sic
 vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus
 non esset, cum penè ædificata in muris ab exer-
 citu Cæsariano mœnia viderentur, ac tela ma-
 nu cōficerentur suorumque tormentorum
 vsum, quibus ipsi magna sperauissent, spacio
 propinquitatis interire, pari que conditione
 è muro ac turribus bellandi data, virtute se
 Cæsarianis adæquare non posse intelligunt,
 ad easdem deditiois condiciones recurrunt.
 Cæsar interim ex Hispania reuertitur, Mas-
 siliamque venit, Massilienses itaque omni-
 bus defessi malis, rei frumentariæ ad sum-
 mam inopiam adducti, bis prælio nauali supe-
 rati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pe-
 stilentia conflictati ex diutina conclusione &
 mutatione victus (pannico enim vetere atque
 hordeo

hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus, antiquitus paratum in publicum contulerant) deiectâ turri labefactâ magnâ parte muri, auxilijs prouinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt: sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Mafsiliensium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, vnam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus: Hunc conspicatæ naues, quæ iussu Brutii consuetudine quotidianâ ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi coeperunt, ex his vnum ipsius nauigium contendit & fugere perseuerauit, auxilio que tempestatis ex conspectu abiit: duo perterrita, concursu Cæsarianarum nauium, sese in portum receperunt, Mafsilienses arma tormenta que ex oppido, vt est imperatum proferunt: naues ex portu naualibus que educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis conseruans, duas ibi legiones præsidio relinquit. . . Quamobrem Mafsiliæ oppugnatio tam laboriosa fuit vt Cæsar etiam triumpho dignam iudicaret: in quo tamen reprehenditur à Marco Cicerone non ex rei militaris disciplina, sed belli, sed triumphii causâ, Vexatis ait, ac perditis exteris

ris nationibus, ad exemplum amissi imperij, portari in triumpho Massiliam vidimus & ex ea vrbe triumphari, sine qua neque nostri Imperatores de transalpinis bellis triumpharant. Sed tamen Cæsar pro nomine & vetustate Massiliam conseruauit: nomine & vetustate non tantum armorum quibus plurimum poterat, sed humanitatis & literarum, vnde etiam Romani eruditionem vitæ ac morum petere solebant.

ALEXANDRIÆ OP.

pugnatio.

CÆsar confusus famâ rerum gestarum, cum tribus ferè millibus legionariorum, in Aegyptum, quò Pompeium fugisse audierat, contendit: Pompeius ab Aegyptijs prius interfectus est quàm Cæsar Alexandriam peruenisset. Alexandria vrbs est Aegypti medio Nilo diuisa, vnde pars dimidia Africæ, pars reliqua Asiæ esse dicitur: alluitur autem mari a septentrione, & lacu quem multis fossis Nilus efficit, à meridie: Portus maris geminus est duobus è continenti promontorijs obiectâ Pharo insula conclusis: Portus orientalis Acrolochias dicitur, est que ore commodiore: sed nauigantibus propter interioras petras periculosior: Itaque in insula Pharo turris est magna altitudine, mirificis operibus

ribus extructa, Pharus item nomine, quā nau-
tæ moniti tutius in portum introeunt: Est in
eadem insula & vicus oppidi magnitudine;
alter portus appellatur Eunostus, ambo intus
coeunt: insula verò ipsa à superioribus regio-
nibus in longitudinem passuum, nongento-
rum in mare iactis molibus angusto itinere &
ponte cum oppido coniungitur: Lacus etiam
portum habet & quidem marino portu lon-
ge ditiores: Atque urbis longitudo, triginta
ferè stadiorum est, latitudo octo, vijs distincta
quibus currus agi possit, sed duabus omni-
um latissimis, bifariam sese ad rectos angulos
secantibus: Pegiæ à varijs regibus extructæ,
ferè quartam oppidi partem obtinebant &
theatrum his coniunctum, quod arcis tenebat
locum: huc Cæsar habitandi causâ, initio est
inductus, fascesq; quia Consul erat, sibi præ-
ferri iubet, vnde tanquam regia maiestas im-
minueretur, tumultu exorto, complures eius
milites sunt interfecti. Cæsar igitur alias le-
giones accersit ex Asia: habet apud se &
reges Ptolemæum & Cleopatram in sua po-
testate, & depositis armis iubet apud se de
regno iure disceptari: Hinc per Photinum
regis procuratorem Achilles clanculum vi-
ginti millibus latronum & perditorum cu-
iusque generis hominum armatur contra Cæ-
sarem & protinus his copijs fidens, pauci-
tatem Cæsaris despiciens, Alexandriam in-
gressus

gressus, primo impetu domum Cæsaris irrum-
 pere conatus est. Hic Cæsar viribus & loco
 inferior est: sed celeritate virtutis diligentiaq;
 subito perfecit, ne loco inferior esset: portum
 occupat, naues incendit, atque hostibus in pu-
 gna occupatis militibusque expositis, Pha-
 rum turrem apprehendit atque ibi præsid-
 ium posuit: quibus est rebus effectum, uti tur-
 to frumentum auxiliariis nauibus ad eum sup-
 portari possent: Reliquis oppidi partibus sic
 est pugnatum, ut æquo prælio discederetur
 & neuri pellerentur: Id efficiebant angustiae
 loci, paucis que utrinque interfectis, Cæsar
 loca maxime necessaria complexus, nocturne
 præmunivit. Has munitiones insequentibus
 auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet,
 ne dimicare inuitus cogeretur. Adhuc
 Cæsar non totam Alexandriam, sed partem
 longe quidem minorem, sed tutiorem & por-
 tum & Pharum & turrem ac non vicum obti-
 net, urbs reliqua ex tribus quartis, est in hosti-
 um potestate. Interim Arsinoë filia minor
 Ptolemæi regis, ad Archillam ex regia se traie-
 cit: Et Photinus procurator regni cogni-
 tis eius insidijs, iussu Cæsaris necatur. Hinc
 oppugnationis & propugnationis appa-
 ratus exprimuntur, bello Alexandrino con-
 flato, Cæsar. Rhodo atque ex Syria Cilicia-
 que omnem classem accersit. Ex Creta sagit-
 tarios, equites a rege Nabateorum Mal-
 co

co euocat, tormenta vndique conquiri & frumentum mittere auxilia que adduci iubet, interimque munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus ac musculis optantur: Ex ædificiis autem per foramina, in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deicitur, aut per vim recipitur loci in tantum munitiones proferuntur: Nam ab incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tecta que sunt rudere aut pavimentis. Cæsar maximè studebat ut quam, angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineis que agendis, à reliqua parte urbis excluderet, illud spectans primum, ut cum in duas partes esset urbs diuisa, acies vno consilio atque imperio administraretur: deinde, ut laborantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: Imprimis verò ut aqua pabulo que abundaret quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrumque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negociis, cunctatio vlla aut mora inferebatur: Nam in omnes partes per quas, fines Aegypti regnumque pertinet, legatos conquisitoresque delectus habendi

bendi causâ miserant, magnûmque numerum in oppidum, telorum ac tormentorum conuexerant & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minùs in vrbe, maxime armorum erant institutæ officinæ: Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianû stipendiumq; præbebant. Hac multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebâtur. Veteranas cohortis vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, vt quacunque regione pugnaretur, in regis viribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus vijs atq; angiportis triplicem vallum obduxerant: Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus XL. pedes altitudinis habebat: quæq; partes vrbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant: Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant subiectisque eas rotis, funibus iumentisq; obiectis, directis plateis in quancuncq; erat visum partem mouebant: Vrbs fertilissima & copiosissima, omnium rerû apparatus suggerebat. Ipsi hominès ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à Cæsarianis fieri viderant, eâ solertiâ efficiiebant, vt Cæsariani illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant, vnôque tempore & Cæsarianas munitiones infestabant, & suas defendebant. Atque hoc

principes

principes in concilijs concionibusque agitant, populum Romanum paulatim in consuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antè, Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisſe: Cæsarem veniſſe cum copijs: neque morte Pompeij quicquam profectum, quo minus Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciã, idque agendum mature. Namque eum intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinõem regis Ptolemæi minorem filiam, vt ſuprà demonſtratum eſt, cum vterque vtrique inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere vellet, præoccupat Arſinõem per Ganymedem Eunuchum nutritium ſuum, atque Achillam interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine vilo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Hic nouus dux contra Cæsarem comparatur, magnamque Cæsarianis aquæ dulcis inopiã deſperationem machinatur, quæ res Vxellodunenses in Gallia perdidit: Sed Cæsaris ingenium his malis remedium reperit Ganymedes igitur ſuſcepto belli principatu largitionem in milites auget, reliqua, pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſa, ſpecuſque

eus'que habet ad Nilum pertinentes, quibus
 aqua in priuatas domos inducitur: quæ paula-
 tim spacio temporis liquescit ac subsidit: hac
 vti domini ædificiorum, atque eorum familiæ
 consueuerunt: Nam quæ flumine Nilo fertur,
 adeo est limosa ac turbida, vt multos varios-
 que morbos efficiat: sequeā plebes ac multitu-
 do contenta est necessario, quod fons vrbe to-
 rā nullus est: hoc tamen flumen in ea parte vr-
 bis erat quæ ab Alexandrinis tenebatur. Atq;
 ideo Cæsar (vt dixi) vix quartam vrbis partem
 obtinebat. Quo facto, est admonitus Ganyme-
 des posse Cæsarianos aquā intercludi: qui di-
 stributi munitionum tuendarum causā vica-
 tim, ex priuatis edificijs specubus & puteis, ex-
 tractā aquā vtebantur. Hoc probato consilio
 magnum ac difficile opus aggreditur: interce-
 ptis enim specubus atque omnibus vrbis par-
 tibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ
 magnam vim ex mari rotis ac machinationib:
 exprimere contendit: hanc locis superioribus
 fundere in partem Cæsaris non intermittebat:
 Quam ob causam, falsior paulò præter con-
 suetudinem aqua trahebatur ex proximis edi-
 ficijs magnam que hominibus admirationem
 præbebat: quam ob rem id accidisset, nec sa-
 tis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eius-
 dem generis ac saporis aquā dicerent vti atque
 antè consuessent, vulgo'que inter se confere-
 bant,

bant, & degustando, quantum inter se differēt
aquæ cognoscebant. Paruo verò temporis spa-
tio hæc propior bibi omnino non poterat: illa
inferior, corruptior iam falsiorque reperiēba-
tur: Quo factò, dubitatione sublata tantus in-
cessit timor, vt ad extremum casum periculi,
omnes deducti videntur, atque alij morari
Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iu-
beret: alij multò grauius extrimescerent casum,
quod neque celari Alexandrinis possent in ap-
paranda fuga, cum hi tam paruo spatio dista-
rent ab ipsis: neque illis imminentibus atque
insequentibus, vllus in naues receptus dare-
tur: erat autem magna multitudo oppidano-
rum in parte Cæsaris, quam domicilijs ipso-
rum non mouerat, quod ea se fidelem palam
Cæsarianis esse simulabat & descuisse à suis vi-
debatur, vt Cæsari defendendi essent Alexan-
drini, quod neque fallaces essent, neque teme-
rarij, multaque oratio frustra absumeretur.
Cum verò vno tempore & natio eorū & na-
tura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus
ad prodicionem dubitare nemo potest. Cæ-
sar suorum timorem consolatione & ratione
minuebat. Nec iam vt imperator de prælio,
sed vt Philosophus de vi ac potestate naturæ
concionatur: Nam puteis, fossis, aquam dulcē
reperiri posse affirmabat: omnia enim littora
naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod

si alia esset littoris Aegyptij natura atque omnium reliquorum: tamen quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse quo minus quotidie nauibus aquam peterent vel à sinistra parte à Parætonio, vel à dextra, ab insula: quæ diuersæ nauigationes nunquam vno tempore aduersis ventis præcluderentur: Fugæ verò nullum esse consilium non solum ijs qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem, ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, locorum & ædificiorum notitiâ: hos præcipuè in victoria insolentes præcursuros & loca excelsiora atque ædificia occubaturos: Ita fuga nauibus que Cæsaria nos prohibitueros: proinde eius consilij obliuiscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hâc oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, vt reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neque quam partem nocturni temporis intermittant: Quo suscepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis, magna, vnâ nocte

vis aque dulcis inuenta est: Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximis, que conatibus, non longi temporis labore occursum est. Sequitur deinceps nauale prælium Cæsari secundum. Eo biduo legio tricesima septima ex dedititijs Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naues à Domitio Caluino ad litora Africæ paulò supra Alexandriam delata est: Hæ naues Euro qui multos dies continenter flabat portum capere prohibebantur: sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cum diu retinerentur atque aque inopiâ premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt certiorum. Cæsar ut per se consilium caperet quid faciendum videretur, nauim conscendit se, que omnem classem sequi iussit: Nullis Cæsarianis militibus impositis, quòd cum longius paulò discederet, munitiones nudare nolebat, Cumque ad eum locum accessisset qui appellatur Chersonesus, aquandi, que causâ remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero cum longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex his cognouerunt Cæsarem ipsum in classe venisse, nec vltimos milites in nauibus habere, quâ re perceptâ magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes quas paratas habuerat ad nauigandum,

pro

propugnatoribus instruxerunt Cæsar' quere
deunti cum classe occurrerunt, qui duabus de
caussis eo die dimicare nolebat quod & nullos
milites in nauibus habebat, & post horam de-
cimam diei res agebatur: Nox autem, allatu-
ra videbatur maiorem fiduciam illis qui loco-
rum notitiâ confidebant, sibi etiam horten-
di suos auxilium defuturum, quod nulla satis
idonea esset hortatio, quæ neque virtutem pos-
set notare, neque inertiam. Quibus de causis,
naues quas potuit, Cæsar ad terram detraxit,
quem in locum illos successuros non existima-
bat. Erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris
cornu, longè à reliquis collocata. Hanc con-
spicati hostes, non tenuerunt sese, magno' que
impetu quatuor ad eam constratæ naues &
complures apertæ contenderunt, cui coactus
est Cæsar ferre subsidium, ne turpem in conspe-
ctu hostium contumeliam acciperet: Quam-
quam si quid grauius illi accidisset, meritò ca-
surum iudicabat: Prælium commissum est ma-
gnâ contentione Rhodiorum: qui cum in om-
nibus dimicationibus & scientiâ & virtute præ-
stitissent, tum maxime illo tempore totum o-
nus sustinere non recusabant, ne quod suorum
culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita
prælium secundissimum est factum: Capta est
vna hostium quadriemis, depressa est altera,
deinde omnes epibatis nudatæ magna præter-

ea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prælum diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis nauibus Alexandriâ deducit. Hæc naualis Cæsari victoria fuit, non numero, non loco, sed ordinis scientia & præclara quadam virtutis cohortatione & alacritate: Nauale prælum deinde aliud excipitur. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum iam non virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent, quib. & superioribus locis subleuabantur, ut vix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quod Cæsarianæ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit sese & eas quæ essent amissæ restitutum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres reficere naues accuratiusque huic rei studere, atque inservire instituerunt. Ac tametsi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent: Præterea nautici homines & urbis & regionis maritimæ quotidiano usu a pueris exercitati,

ercitati, ad naturalem ac domesticū vsum refu-
gerē cupiebant: Et quantum paruulis nauigñs
profecissent, sentiebant: Itaque omni studio ad
parandam classem incubuerunt: erant in omni
bus ostijs Nilī custodiæ exigendi portorij cau-
sa dispositæ: naues veteres erant in occultis re-
giæ naualibus, quibus multis annis ad nauigā-
dum non erant vsi: has reficiebant, illas Alexan-
driam reuocabant, deerant remi, porticus, gy-
mnasia ædificia publica detegebant, asseres re-
morum vsum obtinebant: aliud naturalis so-
lertia, aliud vrbis copía subministrabat: Postre-
mò non longam nauigationem parabant, sed
præsentis temporis necessitati seruiebant & in
ipso portu confligendum videbāt: Itaque pau-
cis diebus contra omnium opinionem quadri-
femes viginti duas, quinqueremes quinque
confecerunt, ad has minores apertas' que com-
plures adiecerunt, & in portu periclitatī remi-
gio quid quæ' que earum efficere posset, ido-
neos milites imposuerunt, se' que ad confligen-
dum omnibus rebus parauerunt. Talis Ae-
gyptiorum est apparatus: deinceps Cæsaria-
næ classis apparatus erit & instructio duplicis
aciei, tum subsidij nullo vnquam bello à Cæ-
sare prætermissi. Cæsar Rhodias naues no-
uem habebat (nam decem missis, vna in cura
su, littore Aegyptio defecerat) Ponticas octo:
Lycias quinque: ex Asia XII: ex his erant quin-
queremes & quadriremes X: reliquæ infra

hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen virtute militum confusus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est vt sibi vterque eorum cōfideret, Cæsar Pharū classe circumuehitur aduersasque naues hostibus cōstituit. In dextro cornu, Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicādas naues videbatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur & cui subueniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt. In fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum & scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo & clamor & flamma Cæsarianis terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: Satisque diu inter ipsos est expectatū, ab vtris transeundi fieret initium, propterea quòd eò qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Pharsilico prælio Crastinum Cæsar habuit, nunc Euphratorem habet: Sed Cæsaris milites & à duce ipso & ipsi inter se longè maximā cohortatione erant incitati vt tunc vni cohortatione

atq; alacritati non numero, non loco, non ordini, præcipuam victoriæ causam Cæsar attribuerit: Rhodijs igitur nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum Cæsarianis hominibus, quàm Græcis comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem, delectus est à Rhodijs qui imperium classis obtineret. Qui vbi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi (.inquit.) Cæsar vereri, si hæc vada primis nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare: nobis rem cōmitte nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus dum reliqui subsequantur: hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dolori & dedecori est. Cæsar illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ, progressas ultra vadum quatuor Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte solertia que se explicant. Ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci: atque omne certamen in virtute constitit: Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut Cæsarianorum aut oppidanorum, qui
aut in

aut in opere aut in oppugnatione occupatum
animum haberet, quin altissima tecta peteret,
atque ex omni prospectu, locum spectaculo ca-
peret, precibus'que & votis, victoriam suis, à
dijs immortalibus exposceret. Minimè autem
par erat praelij certamen: Cæsarianis enim pror-
sus, neque terra neque mari effugium dabatur
victis, omnia'que victoribus erant futura in in-
certo: Illi, si superassent, nauibus omnia tene-
rent, si inferiores fuissent, reliquam tamen for-
tunam periclitarentur: Simul illud graue ac mi-
serum videbatur, per paucos de summa rerum
& de salute omnium decertare: quorum si quis
aut animo aut virtute celsisset, reliquis etiam
esset cadendum, quibus pro se pugnandi facul-
tas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpe
numero Cæsar suis exposuerat, vt hoc maiore
animo contenderent, quod omnium salutem
sibi commendatam viderent. Eadem suum
quisque contubernalem, amicum, notum'que
prosequens, erat obtestatus, ne suam atque om-
nium falleret opinionem, quorum iudicio
delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque
hoc animo est decertatum, vt neque mariti-
mis nauticis'que solertia atque ars præsidium
ferret, neque numero nauium præstantibus
multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem
ex tanta multitudine viri, virtuti Cæsariano-
rum possent adæquari. Capitur hoc praelio
quinqueremis vna cum defensorib. remigibus
que,

que, & deprimuntur tres, Cæsarianis incolu-
 mibus omnibus. Reliquæ propinquam fu-
 gam ad oppidum capiunt, quas protexerunt
 ex molibus atque ædificiis imminentibus, &
 Cæsarianos adire propiùs prohibuerunt. Cæ-
 sar naualem victoriam sic adeptus est, sed vi-
 ctoriæ fructum maiorem meditatur, vt terri-
 ris hostibus, bellum reliquum conficiat: Pha-
 ri insulæ partem prius occuparat, reliquam
 cum ponte quo iungebatur vrbi, occupatæ
 sed eo conatu quo ad Gergouiam castra Gal-
 lorum, ad Dyrrhachium munitiones Pom-
 peianorum occupauerat: Omnia siquidem
 prosperè initio ad pontem vsque successerant:
 hîc fortuna commutari cœpit: Atque è Cæ-
 sarianis fere mille desiderati, Cæsar'que ipse
 fugiendo & ad naues adnatando salutem pe-
 tere contendit. Sed Hircium audiamus. Cæ-
 sar igitur ne sibi prius nauali prælio decertan-
 dum esset, omni ratione contendendum exi-
 stimauit, vt insulam molem'que ad insulam
 pertinentem, in suam redigeret potestatem:
 Perfectis enim magna ex parte munitionibus,
 & oppidum & illam, & urbem vno tempore
 tentari posse confidebat. Quo capto consi-
 lio, cohortes decem & leuis armaturæ electos,
 quos idoneos ex equitibus Gallis arbitraba-
 tur, in nauigia minora scaphas'que imponit:
 alteram'que insulæ partem destinendæ manus
 causâ, cum cōstratis nauibus aggreditur, præ-
 mijijs

mjs magnis propositis qui primus insulā cœ-
 pisset: Hæc cohortatio Cæsaris erat. Ac primo
 impetum Cæsarianorum pariter sustinuerūt:
 vno enim tempore & ex tectis ædificiorū pro-
 pugnabāt & littora armati defendebant quō
 propter asperitatem loci, non facilis Cæsaria-
 nis aditus dabatur, & scaphis nauibus que lō-
 gis V. mobiliter & scienter angustias loci tue-
 bātur. Sed ubi primū locis cognitis vadisq;
 prætentatis pauci Cæsariani in littore consti-
 terunt, illos que sunt alij subsecuti, cōstanterq;
 in eos qui in littore æquo constiterant, impe-
 tum fecerunt, omnes Pharitæ terga verterunt.
 Hi pulsi, custodiā portus relicta, naues ad litto-
 ra & vicum applicarunt, se que ex nauibus ad
 tuenda ædificia eiecerunt: Neque verō diuti-
 us ipsi ex munitione se continere potuerunt:
 etsi erat non dissimile atque Alexendriæ, ge-
 nus ædificiorum, ut minora maioribus confes-
 rantur, turres que editæ & conjunctæ muri lo-
 cum obtrinebant: neque Cæsariani aut scalis
 aut cratibus aut reliquis rebus parati venerāt
 ad oppugnandum sed terror hominibus men-
 tem consiliūque eripit & membra debilitat:
 utrum accidit. Nam qui se in æquo loco ac
 plano pares esse confidebant, n̄dem perterriti
 fuga suorum & cæde paucorum, triginta pe-
 dum altitudine in ædificijs consistere ausi non
 sunt, se que per molem in mare præcipitaue-
 runt & octingentorum passuum intervallo,

ad

ad oppidum enatauerunt. Multi autem ex his capti interfeciti que sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti Cæsar præda militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellūq; ad pontem qui propior erat Pharo communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc, fugā Pharitę reliquerant: citeriorem illum propiore mque oppido, Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursus & repentina latrocinia sublaturus videbatur. Iamque eos qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus sagittis que depulerat, atque in oppidum redegerat & cohortium trium instar, in terram exposuerat: Non enim plures consistere angustię loci patiebantur: relique copie in nauibus stationem obtinebant. Quo facto, imperat, pontem aduersus hostem præuallari, & quæ exitus nauibus erat, fornicem extructum, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copie ex oppido se eiecere & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt: eodemque tempore que consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem cōstiterunt. Pugnabatur à Cæsarianis ex ponte, ex mole: ab illis, ex area que erat aduersus pontem, & ex nauibus

nauibus, contra molem. In his rebus occupato
 Cæsare milites'que hortante, remigum ma-
 gnus numerus & classiariorum ex longis naui-
 bus Cæsarianis in molem se eiecit. Pars eorum,
 studio spectandi ferebatur, pars etiam cupidi-
 tate pugnandi. Hi primum nauigia hostium
 lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac mul-
 tum proficere multitudine telorum videban-
 tur: sed postquam ultra eum locum à latere eo-
 rum aperto ausi sunt egredi ex nauibus Alex-
 andrini pauci, vt sine signis certis'que ordini-
 bus sine'que ratione prodierant, sic temere in
 naues refugere cœperunt. Quorum fugâ in-
 citati Alexandrini, plures ex nauibus egredie-
 bantur, Cæsarianos'que acrius perturbatos
 insequiebantur. Simul qui in nauibus lon-
 gis remanserant, scalas rapere, naues'que à ter-
 ra repellere properabant, ne hostes nauibus po-
 tirentur. Quibus omnibus rebus perturba-
 ti milites Cæsariani, cohortium trium quæ in
 ponte ac prima mole constiterant, cū post
 se clamorem exaudirent, fugam suorum vi-
 derent, magnam vim telorum aduersi sustine-
 rent veriti ne à tergo circumuenirentur, & di-
 scessu nauium, omnino reditu intercluderen-
 tur, munitionem in pontem institutam reli-
 querunt & magno cursu incitati, ad naues,
 contenderunt Quorum pars, proximas nacta
 naues, multitudine hominum atque onere de-
 pressa est, pars resistens, & dubitans quid esset
 capiens

capiendum cōsiliū, ab Alexandrinis interfecta est: nōnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues cōsecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortādo suos, ad pontem & munitiones cōtendere, eodem in periculo versatus est: postquam vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit: quō multitudo hominum insecuta cū irrumpēret, neque admīnistrandi, neque repellendī a terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longius constiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine militum depressum, vnā cum hominibus interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC & paulō ultra eū numerum, classiarīj & remiges. Alexandrinī eo loco castellum magnis munitiōibus multisq; tormentis confirmarunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberē sunt vsi postea ad emitenda nauigia. At legionibus detrimentum vt ad Gergouiam, vt ad Dyrrhachium, in bonum conuertit,

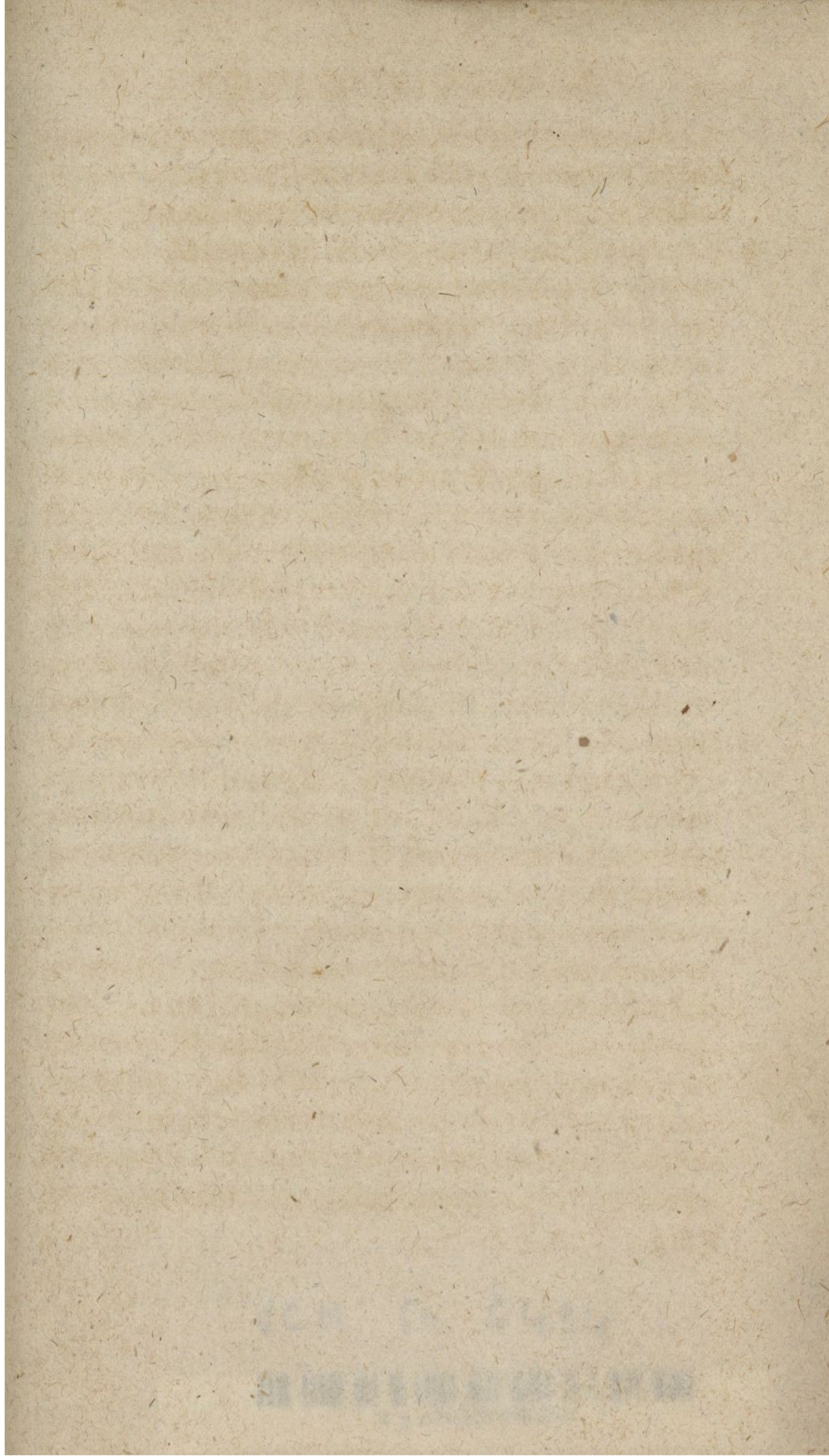
Tum pudor incendit vires, & conscia virtus,
vt legionarīj magis deterrendi & continendī a periculosis dimicationibus essent, quā

incitandi ad pugnandum. Alexandrini cum Romanos aduersis rebus incitari viderent, ad insidias & dolos conuertuntur: Cæsarem per legatos orant, vt puerum Regem dimitteret, eo'que authore in fidem Cæsaris venirent: Cæsar & si fallaciam gentis sentiret, tamen Regem dimisit, vt per eum, Aegyptum contineret, aut si falleret, cum Rege speciosius bellum, quam cum latronibus gereret, sicut accidit: Rege enim recepto, Aegyptij bellum acrius reparāt, commeatus Cæsaris intercludere statuunt, nauali'que prælio Nichanorem illum Rhodium circumueniunt: sed cōfestim à Mithridate Pergameno, qui magnas auxiliorum copias Cæsari adducebat, Pelusium expugnatum est, & à Cæsare Mithridatis copijs aucto, Rex ipse castris eiectus, & in Nilo fugiens demersus est, Re felicissime celerrime'que gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia' proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte oppidi, victor introijt, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum, consilium suum fefellit quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adueniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit: Omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta qua supplices dominantes deprecari consueuerunt sacris'que omnibus

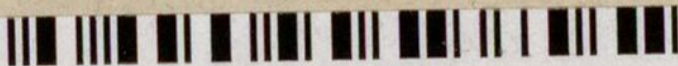
bus prolatis, quorum religione precari offensus iratos que animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, se que ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones, in suam partem oppidi magna gratulatione suorum venit, qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Hic pene triumphus Cæsari Alexandrinus fuit, sed victoriæ fructus longè maior illo qui deinceps ab Hircio proponitur. Cæsar Aegypto atque Alexandria potitus, reges constituit quos Ptolemæus pater testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori tradidit regnum maiori que ex duabus filiis Cleopatre, quæ manserat in fide præsidijs que eius, minorem Arsinoë, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ sextâ secum reductâ, cæteras ibi reliquit, quò firmitus esset eorum regnum, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanserant in Cæsaris amicitia, neque verustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad im-

perñ Romani dignitatem, vtilitatem que pu-
 blicam pertinere existimabar, si permanerent,
 in fide reges, præsidjs eos Romanis es-
 setutos: & hos, si essent ingrati,
 posse iisdem præsidjs
 coërceri.

F I N I S.

• VCM 6- 6494

1156523428

